

Revista
secol. Ist. Univ

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

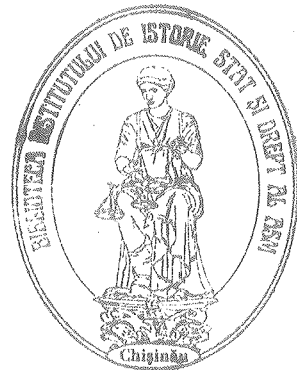
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

3 – 4 (51– 52)

2002 – iulie-decembrie

Revistă științifică, fondată în 1990

CIVITAS

CHIȘINĂU 2002

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: *Demir DRAGNEV*

*Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROȘU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCĂRLĂ, Gheorghe COJOCARU,
Eugenia DANU, Gheorghe GONȚA,
Andrei EȘANU, Ion JARCUȚCHI,
Gheorghe NICOLAEV, Constantin REZACHEVICI,
Vladimir TCACI, Ion ȘIȘCANU,
Ion VARTA, Alexandru ZUB.*

REDACȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN, Alexandru PAVLIUC*

Apărut cu sprijinul Consiliului Suprem
pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică
din cadrul Guvernului Republicii Moldova

S U M A R

STUDII

- 5 *Demir Dragnev*, Constatări privind periodizarea evoluției forțelor armate ale Țării Moldovei.
- 13 *Valentina Pelin*, Mărturii documentare despre schitul Condrița înainte de 1783.
- 21 *Alexandru Furtună*, Unele considerente privind spațiul de viață (așezarea, locuința) românesc.
- 28 *Leonid Bulmagă*, Situația în economie și sfera socială a R.S.S. Moldovenești în anii 1986-1990.

COMUNICĂRI

- 42 *Sergius Ciocanu*, Începuturile mănăstirii Condrița. Construirea primei biserici de zid. Controverse.
- 52 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, Cu privire la un pretins codice de la mănăstirea Căpriana.
- 56 *Alexei Agachi*, Rechiziționarea aurului din Țara Românească de către administratorii țariști în timpul ocupației militare ruse din anii 1806-1812.
- 59 *Alexei Agachi*, Poziția Porții Otomane și a Imperiului Rus privitor la restituirea teritoriilor Moldovei și Țării Românești anexate de către Poartă și transformate în raiale.
- 62 *Diana Ețco*, Fragmente din istoria înființării Seminarului Teologic din Chișinău.
- 70 *Vladimir Brânză*, Situația epidemiologică în republică în perioada anilor '45-'60.

DOCUMENTAR

- 80 *Ion Varta*, Contribuții documentare la istoria revoluției de la 1821 sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.

RECENZII

- 92 *Virgiliu Bârlădeanu, Radu Ștefan Vergatti*, *Spătarul Nicolae Mălescu, viața, călătoriile, opera*.
- 94 *Vlad Mischevca*, O originală monografie despre istoria grecilor din Liov în sec. XVI-XVII.

JUBILEE. VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- 97 *Ion Chirtoagă*, Savantul Paul Cernovodeanu la 75 de ani.
- 99 *Gheorghe Gonța*, Conferința științifică internațională "Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale: Probleme și perspective".

CONTENTS

STUDIES

- 5 *Demir Dragnev*, A viewpoints concerning the periods of the armed forces evolution in Tsara Moldovei.
- 13 *Valentina Pelin*, Documentary evidences about Condritsa schit before 1783.
- 21 *Alexandru Furtună*, Some considerations as Romanian life space (the settlement, dwelling).
- 28 *Leonid Bulmaga*, The situation in economz and the social sphere of Moldavien S.S.R. in the 1986-1990 years.

COMMUNICATIONS

- 42 *Sergius Ciocanu*, The beginings of the cloister Condritsa. The building of the first wall church. Controversies.
- 52 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, Concerning a pretension Condritsa cloistrer's codice.
- 56 *Alexei Agachi*, The gold requisition from Tsara Romaneasca by tsarist administrators in the period of military russian occupation in the years 1806-1812.
- 59 *Alexei Agachi*, The pozition of the Otoman Gate and of the Russian Impiria concerning the return of the Moldova's and Tsara Romaniasca's teritories, anexed by the Gate and turned into the Rayas.
- 62 *Diana Ețco*, Fragments from the foundation's history of the Theological Seminar from Chisinau.
- 70 *Vladimir Brânză*, The epidemiological situation in R.S.S.M. (1945-1960).

DOCUMENTARY SOURCES

- 80 *Ion Varta*, Documentary contributions to the revolution history from 1821 under Tudore Vladimirescu's leadership.

BOOK REVIEWS

- 92 *Virgiliu Bârlădeanu, Radu Ștefan Vergatti*, *Spătarul Nicolae Milescu, the life, travels, works*.
- 94 *Vlad Mischevca*, An original monograph about Grec history from Lvov in XVI-XVII centuries.

JUBILEE. SCIENTIFIC LIFE

- 97 *Ion Chirtoagă*, The scientist Paul Cernovodeanu at 75.
- 99 *Gheorghe Gonța*, The scientific international conference "The moldo-greec bonds in the context of the international relations: problems and prospects".

STUDII

Demir DRAGNEV

CONSTATĂRI PRIVIND PERIODIZAREA EVOLUȚIEI
FORȚELOR ARMATE ALE ȚĂRII MOLDOVEI

Istoria militară a Țării Moldovei s-a aflat în centrul atenției multor cercetători, începând cu Dimitrie Cantemir și terminând cu oamenii de știință din zilele noastre¹. De forțele armate ale Moldovei s-au interesat și autori străini din epoca medievală (polonezi, unguri, venețieni etc.), care au încercat să comenteze marile victorii obținute de oastea moldovenească în confruntările ei cu dușmanii externi. Relatările cronicarilor, călătorilor, agenților diplomatici din aceste țări au servit drept sursă principală pentru studierea istoriei militare a Moldovei medievale, în special, din perioada domniei lui Ștefan cel Mare. Dar numărul izvoarelor interne, emise de cancelaria domnească, explorate până în prezent este mic. Aceste documente completează informațiile externe referitoare la structura forțelor armate, la evoluția componenței lor sociale pe parcursul evului mediu.

În perioada ce cuprinde mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XIX-lea, adică atât cât a existat statul medieval Țara Moldovei, s-ar putea evidenția, în viziunea noastră, câteva etape ale evoluției forțelor armate. Asemenea etape au parcurs și forțele armate ale Țării Românești, care a avut același destin istoric ca și Țara Moldovei.

Etapele evoluției forțelor armate pot fi examinate în funcție de anumite evenimente politice. În acest context am putea numi șase etape: 1) Constituirea forțelor militare în procesul de creare a statului independent (până la sfârșitul secolului al XIV-lea); 2) Luptele de apărare a statului independent (sfârșitul secolului al XIV-lea primele decenii ale secolului al XVI-lea); 3) Luptele antiotomane (de sine stătătoare) în timpul instaurării și agravării suzeranității otomane (până la sfârșitul secolului al XVI-lea); 4) Luptele antiotomane alături de cele ale altor state creștine și tendințele de unificare politică a Țării Române (sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea); 5) Reducerea forțelor armate la efective militare cu funcții polițienești și participarea reprezentanților Principatelor Dunărene la operații militare în componența forțelor militare străine – poloneze, ruse, austriece (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea); 6) Începutul renașterii armatei naționale în Principatele Dunărene (mijlocul secolului al XIX-lea).

Pe parcursul fiecărei din aceste etape în structura forțelor armate s-au produs schimbări importante, pe care le vom schița în cele ce urmează, evidențiind, în măsura posibilităților, și unele momente controversate în cercetările științifice.

Referitor la prima etapă avem puține informații. Totuși, unii termeni istorici cu privire la organizațiile politice prestatale (sau statale incipiente) permit a determina rolul forțelor armate locale în consolidarea teritorială a acestor formațiuni. Astfel, termenul *voievodat* indică rolul conducătorului militar – al voievodului (șeful militar al tuturor locuitorilor apti de luptă) – în afirmarea organizațiilor statale incipiente. Termenul *ceată* (“drujini”)

demonstrează faptul că primii domni aveau detașamente (trupe) de războinici, care constituiau nucleul unor forțe armate permanente.

În perioada incipientă a afirmării statului moldovenesc este atestată și formațiunea militară a “vitejilor” – ostași cărora pentru virtuțile lor militare domnii le-au acordat unele privilegii, le-au dat în stăpânire moșii. Prima informație despre “viteji” o găsim în documentul omagial, adresat regelui polon la 6 mai 1387 de către domnul Petru Mușatin (1375-1391), unde sunt menționați (în limba latină) “Dzula capitaneus, Burla, Dragny marscalcus, Stanzel, Stanislaus”². Aceste persoane, care erau “supremi consilieri” ai domnului, făceau parte din categoria vitejilor. Despre aceasta ne mărturisește informația din alt document, din 28 noiembrie 1399, în care același Dragny sub numele Dragoi Viteazul este enumerat printre membrii sfatului domnesc³. În alt document, din 30 martie 1392, este amintit “Ionăș Viteazul”, căruia domnul îi confirma trei sate. Un alt viteaz, Dragoș, a fost numit în funcția de pârcălab⁴.

Presupunem că în funcția de pârcălab erau desemnați și unii șefi de formațiuni statale incipiente, incluse în componența Țării Moldovei. Aceste formațiuni au devenit unități teritorial-administrative ale statului unificat, numite ținuturi. O căpetenie din partea de sud a Moldovei, menționată la 1386, “voievodul Costea”, devine ulterior pârcălab de Cetatea Albă⁵. În sarcina pârcălabilor era pusă conducerea unităților militare teritoriale ale steagurilor și organizarea apărării cetăților. În componența steagurilor erau incluși toți bărbații apti de luptă. Conducătorii formațiunilor militare locale erau numiți și *vătavi*.

Etapa a doua în evoluția forțelor armate, care începe în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, se caracterizează prin sporirea capacităților de apărare ale țării, acum fiind ridicate un șir de cetăți puternice. În Moldova în perioada domniei lui Petru Mușatin și în timpul domniilor următoare au fost create două sisteme de apărare. Primul includea cetățile de pe Nistru (Hotin, Cetatea Albă, Orhei, iar la sfârșitul secolului al XVI-lea – Soroca) și apăra țara de tătari, al doilea – cetățile din nord-vestul țării (Suceava, Neamț, Roman, Țețina, Hmiliov) și avea menirea de a stăvili invaziile din partea Ungariei și Poloniei. În secolul al XV-lea cetățile Crăciuna, Chilia și Cetatea Albă și-au preluat funcția de apărare contra expansiunii otomane. Sisteme fortificate de apărare similare avea și Muntenia.

Pârcălabii cetăților, fiind responsabili de formarea și instruirea unităților locale ale “oastei cele mari” – ale steagurilor –, jucau un rol important în ierarhia conducătorilor militari ai țării. Steagurile erau completate cu țărani și orașeni și se adunau în momentele de mare primejdie pentru țară. Etapa a doua a evoluției forțelor armate, atât din Țara Moldovei, cât și în Muntenia, se caracterizează prin victorii strălucite ale “oastei celei mari” asupra dușmanilor externi.

Unii autori consideră că oastea cea mare a Țării Moldovei a început să fie chemată la arme doar începând cu domnia lui Ștefan cel Mare (B. Câmpina, I. Focșanu, Gh. Diaconu)⁶. În realitate însă încă la 1395 domnul Ștefan I a obținut la Hindău victorie cu oști țărănești asupra regelui maghiar, iar Bogdan al II-lea la 1450, la Crasna, împotriva forțelor polone⁷. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare organizarea “oștii celei mari” este desăvârșită substanțial, îndeosebi, în perioada strălucitelor lupte de apărare a țării din anii 1470-1486. Cronicarul polon B. Wapowski nota că Ștefan cel Mare “și-a întocmit o oaste moldovenească cât a putut mai mare din boieri și din țărani. A dat poruncă să ia fiecare armele pentru scăparea moșiei, soțiilor și copiilor, adunând 40000 de ostași”⁸. Același lucru l-au relatat și alți cronicari poloni (I. Długas, M. Cromer, M. Stryjcowki ș.a.)⁹.

Istoricii discută și în prezent problema privind componența socială a oastei celei mari. Deși în istoriografia română de până la război s-a constatat că la oaste în perioada

domniei lui Ștefan cel Mare au fost chemați toți bărbații apti de a mînuși arma, în istoriografia postbelică (B. Cîmpina, N. Grigoraș ș.a.)¹⁰ s-a insistat totuși că oastea cea mare era compusă doar din țărani liberi și orășeni, iar țărani care locuiau în satele aflate în stăpînirea boierilor și mănăstirilor nu erau chemați la oaste. Această concepție se baza pe viziunea doctrinară că țărani care locuiau pe moșiile stăpînitorilor funciari erau dependenți personal de aceștia. În realitate, acești săteni, ca și cei care stăpîneau mici loturi de pămînt, aveau aceleași obligațiuni față de domnie, deosebirea constînd numai în aceea că țărani de pe moșiile stăpînitorilor funciari în calitate de uzufructuari ai terenului pe care îl lucrau aveau față de aceștia unele obligațiuni stabilite – plata dijmei din produsele obținute și să lucreze cîteva zile pe an (claca) în folosul lor. Dar aceste obligațiuni nu prevedeau dependența personală. La acea etapă țărani moldoveni nu erau șerbi ca în multe alte țări europene. Iată de ce, după cum confirmă diverse documente ale timpului, participarea la oaste era una din obligațiunile principale ale tuturor categoriilor de țărani. Astfel, la 31 august 1458 Ștefan cel Mare constata că țărani așezați în satul Borhinești al mănăstirii Moldovita “la oaste să meargă acești oameni cînd se va întîmpla domniei mele însumi să meargă”¹¹. Din alte documente aflăm că sătenii în acea epocă depindeau personal nu de stăpînii funciari, ci de domnie, ceea ce presupunea anumite obligațiuni militare. Domnul era comandantul suprem al armatei (în lipsa lui oastea era condusă de marele vornic sau de hatman), el fiind și stăpînul suprem al întregului pămînt al țării.

Scutirea țărănilor de îndatorirea de a participa la oaste era o excepție. În unele cazuri domnul acorda unor mănăstiri scutiri, țărani de pe moșiile mănăstirii fiind obligați să deservească locașul în schimbul serviciului militar¹². În toate celelalte cazuri fiecare gospodărie țărănească trebuia să pună la dispoziția domnului cîte un luptător.

Țărani erau datori, de asemenea, să participe permanent la apărarea hotarelor țării și a căilor comerciale. Această obligațiune se numea, “storoj” (straja). Cu timpul ea a fost pusă în sarcina unor sate de hotar, care erau scutite de impozite, despre care în documente se menționa că “în straja după vechiul obicei”¹³.

Începînd cu deceniul șapte al secolului al XV-lea (din cauza invaziilor din partea unor popoare străine), Ștefan cel Mare acordă o importanță sporită organizării forțelor armate permanente, cunoscute sub denumirea de “oastea cea mică”. Un martor ocular, genovezul Baltazar Piscinia, scria la 1476 că în armata lui Ștefan cel Mare erau 10000 de călăreți nobili¹⁴, care erau numiți de cronicarii poloni și “curteni cavaleri”¹⁵. În componența oastei de cavaleri (milles) erau incluși, în primul rînd, toți proprietarii funciari, care conform calculelor efectuate de noi în baza tuturor documentelor interne cunoscute pentru acea perioadă, numărau aproximativ 2000 de persoane¹⁶.

Proprietarii funciari erau numiți în actele cancelariei domnești “slugi credincioase”, ei fiind datori să “slujească” domnului, care, “văzînd slujba lor dreaptă și credincioasă, întărea stăpînirea asupra pămîntului”¹⁷.

Posibil, că stăpînii de moșii, mai ales atunci cînd nu puteau să participe personal la oaste, trimiteau în locul lor fiii sau slugi năimite. Armata permanentă era constituită și din țărani liberi.

În perioada luptelor cu otomanii Ștefan cel Mare nu dispunea de un număr mare de curteni, deoarece în schimbul serviciului trebuia să le dea în posesie pămînt, dar fondul funciar al țării era deja împărțit între boierime și cler. Domeniul domnesc alcătuia circa 2% din acest fond.

Oastea permanentă se completa și cu mercenari, însă numărul acestora era limitat. În scopul majorării efectivului de slujitori militari, Ștefan cel Mare selecta din rîndurile oastei

țărănești persoane care s-au distins în lupte, acordându-le titlul de viteaz. Pentru că domnul nu dispunea de un fond funciar suficient, acorda vitejilor stăpâniri de pământ numai în unele cazuri¹⁸. De obicei, le oferea cadouri, îi scutea de impozite, îi trecea în rândurile cavalerilor. Astfel, categoria militară a vitejilor, atestată în izvoare încă în perioada constituirii Țării Moldovei, capătă o pondere mai mare în ultima etapă a domniei lui Ștefan cel Mare.

În următoarea etapă a evoluției forțelor armate ale Moldovei, care cuprinde perioada de până la sfârșitul secolului al XVI-lea, forța oastei permanente a crescut substanțial, pe când oastea cea mare era adunată tot mai rar, ultima dată de către Ion Vodă la 1574. Ultimul document cunoscut, în care se menționează obligațiunea țăranilor moldoveni de a merge la oaste, datează din 1589¹⁹.

Pe parcursul secolului al XVI-lea, în noile condiții de evoluție a artei militare, oastea țărăneasă putea cu greu să țină piept armatelor permanente ale țărilor vecine, bine echipate și înzestrate cu arme de foc²⁰. Pe de altă parte, Poarta Otomană avea cerințe tot mai mari în dări, pe spatele țăranilor fiind puse obligațiuni fiscale tot mai apăsătoare. La sfârșitul secolului al XVI-lea, domnii interzic, prin dispoziții speciale, țăranilor să-și părăsească localitatea, unde erau înscrși în recensăminte în calitate de contribuabili. Sustragerea țăranilor de la muncile agricole pentru a îndeplini obligațiuni militare nu era indicată. Scutirea de satisfacerea serviciului militar corespundea și intereselor proprietarilor funciari, care foloseau munca sătenilor așezați pe moșiile lor pentru a produce mărfuri agricole destinate pieții.

O dată cu neadmiterea țăranilor la oaste, crește considerabil numărul curtenilor, a căror bază funciară pe parcursul secolului al XVI-lea devine mai puternică decât în secolul precedent. Ca urmare a deselor schimbări ale domnilor, a reorganizării categoriilor de dregători, mulți boieri mari și mijlocii și-au pierdut funcțiile în aparatul de stat, iar moșiile lor s-au fărâmițat, fiind împărțite urmașilor. Iată de ce, spre mijlocul secolului al XVI-lea, 55 la sută din numărul satelor Moldovei aparțineau unor mici proprietari²¹.

Micii proprietari funciari, numiți în documente "slugi domnești", sunt menționați ca deținători ai diferitelor funcții în aparatul militar-administrativ al statului. Ei se numeau *armășei, păhărniceii, vătavi, spătărei, aprozi, comișei* etc.²², erau subalterni ai marilor boieri, ai armașului, păharnicului, spătarului, comisului etc., alcătuind curtea și purtând numele de curteni.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, după înlăturarea țăranilor de la serviciul militar, anume curtenilor le revine obligațiunea de a "merge la oaste"²³. La oaste erau chemați și proprietarii funciari fără funcții militaro-administrative – *nemeșii*. Conform unui recensământ efectuat de domnul Petru Șchiopul la 1591, în Moldova erau 42170 de gospodării contribuabile, dintre care 4983 aparțineau curtenilor și 3221 nemeșilor²⁴. Curtenii și nemeșii alcătuiau împreună 8204 capi de familie, cifră care era apropiată de cea a micilor proprietari funciari – 9878, calculată în baza documentelor interne²⁴. Diferența dintre aceste cifre o alcătuiau boierii dregători, care n-au fost incluși în recensământ.

În general, putem afirma că numărul curtenilor și nemeșilor la sfârșitul secolului al XVI-lea constituia circa 10000 de persoane. Baza lor materială o alcătuia mica proprietate funciară, creată ca urmare a fărâmițării ocinilor mari și mijlocii. Micii proprietari care stăpâneau pământul în devălmășie (în comun) se numeau razeși (în Țara Românească – moșeni). Organizarea internă a acestor stăpâniri devălmășe de origine nobiliară era identică cu cea a sătenilor liberi, care se mai păstrasera în unele zone ale țării (Vrancea, Câmpulung, Tigheci etc.). În 1574 oastea permanentă (cavaleria) în armata lui Ion Vodă era constituită din 15000 de ostași²⁵. Că anume oastea permanentă (și nu cea țărăneasă) deveniseră forța armată hotărâtoare vorbește și faptul că refuzul ei de a-l susține pe Ion Vodă a hotărât soarta

bătăliei de la Cahul²⁶. Curtenii și nemeșii erau categorii militare analoage șleahței poloneze, dvorenilor ruși, micii nobilimi maghiare etc.

La sfârșitul secolului al XVI-lea în organizarea forțelor armate ale Moldovei începe o nouă etapă (a patra), care a durat până la începutul secolului al XVIII-lea. Obligațiunea țăranilor de a îndeplini serviciul militar a fost exclusă definitiv. Țăranii și orășenii de rând erau chemați la oaste numai în cazuri excepționale, fiind remunerați respectiv – scutiri de impozite, solde. Astfel, la 1615 domnul Ștefan Tomșa în lupta cu marii boieri a fost ajutat de orășenii din Iași, cărora le promisese scutiri de toate dările, iar la 1653 domnul Vasile Lupu le-a promis negustorilor din Iași, din oastea sa averi și venituri²⁷.

Efectivul forțelor militare ale Țării Moldovei atingea la mijlocul secolului al XVII-lea cifra de 20000 de oameni²⁸.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea la operații militare participa numai oastea de slujitori. Astfel, ei l-au susținut pe domnul Ștefan Petriceicu, care se alăturase regelui polon, Ian Sobiețki, venit în Moldova pentru a lupta cu turcii. La 1678 oastea Moldovei era compusă din 2000-8000 de lefegii, la care se alăturau 4000 de ostași – slujitori, răspândiți prin toată țara, care în schimbul scutirii de dări veneau la oaste la chemarea domnului²⁹.

La sfârșitul secolului al XVII-lea apare un nou fenomen, care va lua amploare în secolul următor – angajarea ostașilor români cu leafă (mercenari) în armatele țărilor străine. 18 steaguri de călăreți moldoveni au fost angajate în 1673 în oastea regelui polon Ian Sobiețki³⁰. Tot în această perioadă mulți ostași moldoveni, inclusiv “feciori de boieri”, s-au angajat ca mercenari în armata suedează, iar ulterior, pe parcursul secolului al XVIII-lea – în cea rusă. De exemplu, la mijlocul secolului al XVIII-lea Constantin, fiul domnului Moldovei Antioh Cantemir, a devenit general de brigadă (brigadir) în armata rusă. În afară de moldoveni sunt menționați și ostași munteni.

Ultima participare a oastei Moldovei la lupta antiotomană alături de o putere străină – de oastea lui Petru I – a avut loc în vara anului 1711. Atunci domnul Moldovei Dimitrie Cantemir a încercat să formeze o oaste cu soldă din 170 de steaguri, câte 100 de oameni în fiecare steag, dar a reușit să strângă numai 7000-8000 de oameni. La oaste în afară de slujitori s-au înscris, după cum relatează cronicarul Ion Neculce, ciubotari, croitori, blănari, dughenari și chiar slugi boierești³¹. Numărul scăzut al celor care s-au “înscris la steaguri” este o dovadă a decăderii în acea perioadă a forței militare a Moldovei.

Cele expuse demonstrează că la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea oastea permanentă a Țării Moldovei a ajuns, de asemenea, la decădere. Asupra Moldovei, ca și a Țării Românești, se extinde tot mai mult regimul suzeranității otomane, care se manifesta în creșterea volumului de dări în favoarea Porții, a dependenței politice și în limitarea suveranității domnului. În sarcina țării au fost puse anumite îndatoriri militare, care constau în punerea la dispoziția sultanului a unei oști de până la 10000 de oameni, în participarea la expedițiile militare ale Imperiului Otoman. Astfel, la 1657 oastea moldovenească a participat la campania otomanilor în Transilvania, iar în 1683 – la asediul Venei.

Drept urmare a intensificării regimului suzeranității otomane au crescut substanțial dările populației contribuabile către stat. În aceste condiții obligațiunile țăranilor față de stăpânii de ocine erau destul de reduse. Micii proprietari funciari – curtenii și nemeșii – sunt nevoiți tot mai des să-și vândă ocinile mici boierilor dregători, care aveau venituri considerabile de pe urma însușirii unei părți din dările de stat. Marea boierime formează o nouă generație de mari proprietari, care, cumpărând ocinile curtenilor și nemeșilor, îi privează

de baza lor funciară. Astfel, în Țara Moldovei procesul de constituire a micii nobilimi slujitoare este stopat.

Este adevărat faptul că domnia, având nevoie de această pătură slujitoare, a încercat la început să se opună procesului de "țărănire" a acesteia. Curtenii, care erau așezați pe moșiile particulare, se scuteau de impozite față de stat. Unii curteni, așezați în satele domnești, primeau pământ cu condiția îndeplinirii serviciului militar. Dar domniile aveau foarte puține domenii și nu puteau să le pună la dispoziție tuturor curtenilor, care își pierduseră propriile ocine. Drept urmare, "țărănirea" slujitorilor militari a continuat pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, când apăruse zicala: "De la armă la sapă". Treptat a dispărut deosebirea dintre fosta nobilime măruntă și țărani liberi.

Reducerea numărului nobilimii slujitoare era compensată de domni prin mărirea numărului lefegiiilor. Potrivit relatărilor lui D. Cantemir, până la începutul secolului al XVIII-lea numărul lor era de circa 7000-8000 de oameni³².

Lefegii erau numiți în mod diferit, după funcția pe care o îndeplineau³³: ostașii pedestri – *dărăbani*; ostașii de infanterie, care păzeau curtea domnească – *seimeni*; ostașii care asigurau paza apartamentelor doamnei și a închisorii de la curte – *fustași*; ostașii care îndeplineau diferite misiuni ale domnului – *copii de casă*; ostașii din cavaleria ușoară, alcătuită din tătari care locuiau în Lituania – *lipcani*; ostașii din cavaleria care îndeplineau diferite porunci domnești – *joimiri*; persoanele care aduceau vânat domnului și îndeplineau diferite slujbe domnești – *vânători*; arnăuții erau albanezi, cei mai de nădejde ostași din garda domnească; *beșlii* – slujitori turci și tătari, care aveau misiunea să curme abuzurile mahomedanilor așezați în Moldova; *hânsarii* – ostași din cavaleria neregulată, aflată sub comanda hatmanului; *panțării* – slujitori însărcinați cu paza hotarelor și transmiterea corespondenței oficiale; *sinețarii* – pușcași; *cazacii* – ostași mercenari din garda domnească; *haiducii* – alcătuiau un corp de armată, care a existat temporar până în 1653. Această denumire a fost dată apoi hoților, care atacau conacele boierești și mănăstirile. În documente sunt menționați și alți mercenari, care în garda de la curtea domnească erau în număr mic (*ulani*, *dragoni*, *roșii* etc.).

În afară de lefegii documentele amintesc și de unii slujitori – subalterni ai marilor dregători, care îndeplineau diverse servicii în schimbul unor scutiri fiscale. Printre aceștia se evidențiază *călărașii*, care însoțeau străinii ce treceau prin țară (diplomați, călători, negustori), păzeau drumurile comerciale, duceau corespondența poștală etc. În componența călărașilor erau incluși: *călărașii de tabără*, care păzeau vama domnească, *călărașii de țară*, care îndeplineau diferite servicii pentru administrația locală, *călărașii de Țarigrad*, care se aflau la dispoziția domnului și îndeplineau funcția de curier între Iași și Constantinopol. Posibil că ultimii, pe lângă scutiri fiscale, mai primeau și soldă.

Perioada regimului fanariot (a cincea) se distinge prin faptul că forțele armate puteau fi organizate numai cu aprobarea Porții și erau folosite în vreme de pace pentru paza frontierelor, încasarea dărilor, executarea hotărârilor instanțelor judecătorești etc., iar în timp de război în calitate de trupe auxiliare ale armatei otomane.

Garda domnească, în această perioadă, după cum menționează călătorii străini, era alcătuită din 800 de slujitori: o sută de "joimiri roșii" (unitate de cavalerie care participa la parade), câte o sută de seimeni, de ulani, de vânători, de arnăuți și de tunari și două sute de străjeri ai orașului. Fiecare sută avea în frunte câte un căpitan. Căpitanul seimenilor se numea *baș-ceauș*, iar al ulanilor – *baș-bulucbaș*.

O categorie specială de slujitori o alcătuiau *slujitorii de țară*, care nu primeau soldă, dar erau scutiți de unele dări. În sarcina slujitorilor de țară erau puse paza hotarelor, asigurarea

ordinii interne, urmărirea fugarilor și a infractorilor, execuții fiscale. Ei erau organizați în steaguri, uneori câte două într-un județ, și se aflau sub comanda vel-căpitanilor de margine – la Cernăuți, Soroca, Fălești, Covurlui, Tecuci și Cerneți –, a serdarului de Orhei și a căpitanilor – în toate celelalte ținuturi.

În timp de război, din ordinul Porții se formau efective militare, membrii cărora primeau leafă și erau scutiți de impozite. Acestea îi făceau pe mulți țărani să se înscrie la steaguri. În timpul războiului austro-turc din 1716-1718 turcii au poruncit domnului Mihai Racoviță să strângă “o seamă de oaste și i-au dat și împărăția voie să-și facă cât îi va trebui cu leafă împărătească”³². De la începutul perioadei fanariote cei mai mulți ostași a adunat domnul Grigore Ghica, la 1728, când din porunca Porții a înăbușit o rebeliune a tătarilor din Bugeac. Grigore Ghica a adunat la Fălcui 3000 de pedestrași, 4000 de călăreți și 12 tunuri (“uște cu sacălușe”)³³. În anul 1739 în timpul campaniei armatei ruse în Moldova Grigore Ghica a strâns 6000 – de ostași, “lipcani, turci, moldoveni și alții”³⁴.

La 1741, printr-o reformă militară domnul Constantin Mavrocordat a redus numărul slujitorilor la câte un steag cu un căpitan în frunte în fiecare ținut, care se afla pe lângă ispravnicul pentru paza ordinii. Detașamente de slujitori aveau și marii dregători, pentru a exercita diverse funcții. Restul slujitorilor de țară au fost supuși tuturor dărilor către stat și egalați cu ceilalți contribuabili³⁶. În anul 1763 în Moldova au fost înregistrați 2652 de slujitori, la începutul secolului al XIX-lea numărul lor crescând până la 6350³⁷.

Despre componența corpurilor de slujitori aflați în supunerea anumitor dregători ne mărturisesc unele documente din arhivele ruse. Astfel, la 1774 s-a constatat că până la război în serviciul hătmăniei se aflau: 114 panfari, 184 de călărași, 100 de plăeși, 19 îmblători de Soroca (duceau poșta), 251 de cazaci, 171 de călărași, 218 barani, 28 de îmblători, 50 de vânători de la Iași, 27 de lefegi, 350 de seimeni și 148 de alți slujitori. În total 1706 slujitori sub ascultarea hatmanului³⁸. Numărul slujitorilor care se aflau sub comanda marelui postelnic era mai mic: 30 de călărași de Țarigrad (3 de rezervă), 30 de lipcani (3 de rezervă), 15 beșlii creștini, 40 de beșlii turci și 40 de podari. În total 1350 de oameni³⁹. Slujitori aveau și alți mari dregători.

În timpul războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, de asemenea, au fost organizate formațiuni militare auxiliare, care trebuiau să deservească armata turcă. Dar de fiecare dată, când armata rusă ocupa Principatele, această oaste trecea de partea ei. De partea rușilor a trecut și garda domnească. În războiul din 1768-1774 împreună cu detașamentele lor s-au inclus în componența trupelor auxiliare căpitanii de arnăuți.

Necesitatea de a spori numărul de unități auxiliare a determinat comandamentul rus să anunțe înscrierea localnicilor în detașamente de voluntari (*volintiri*). Aceștia primeau soldă și erau eliberați de prestații în favoarea statului. Comandantul armatei ruse P. Rumeanțev le elibera volintirilor cărți de scutire (“salgo-gvardii”), țărani văzând în aceasta o modalitate de a scăpa de plata impozitelor, mulți înscriindu-se în rândurile voluntarilor. Țărani dependenti, care deveneau voluntari, refuzau, de asemenea, să îndeplinească obligațiile feudale pe pământurile boierești. În 1773-1774, în Moldova, în ținuturile Soroca și Lăpușna-Orhei, mii de țărani, declarându-se “volintiri”, au refuzat să îndeplinească prestațiile feudale. S-a declanșat o mare răscoală țărănească. Încercările autorităților de a-i convinge pe țărani cu ajutorul episcopului din partea locului să renunțe la luptă au suferit eșec. Răscoala a fost înăbușită de armata rusă⁴⁰.

Mișcarea volintirilor era prezentată în istoriografia sovietică drept un exemplu de frăție de arme moldo-rusă. Este adevărat faptul că mulți volintiri vroiau să se elibereze de

sub dominația otomană și luptau cu vitejie împotriva turcilor și tătarilor, dar comandamentul militar rus le atribuia volintirilor un rol auxiliar. Ca și înscrierea țaranilor români din Transilvania, dornici de a scăpa de dependența față de nobilii maghiari, în rândurile grănicerilor, tot așa și înscrierea țaranilor moldoveni și munteni în rândurile volintirilor nu poate fi numită o formă de colaborare militară cu armata rusă, ci o mișcare țărănească, ce s-a încununat cu o răscoală, care însă n-a luat proporții ca răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan din Transilvania, din 1784, fiind înăbușită de la început de către armata regulată țaristă.

Detașamente de voluntari au existat și în timpul războaielor ruso-austro-turce din 1789-1791 (voluntarii erau încadrați atunci și în armata austriacă) și din 1806-1812.

La 1821 Tudor Vladimirescu a adunat în jurul său oastea țărănească "Adunarea norodului". Această oaste a fost completată de locuitori din toată Oltenia (inclusiv moșneni, clăcași, mici boieri, nucleul ei constituindu-l slujitorii de țară – pandurii. Oastea lui Tudor Vladimirescu, deși a existat puțin timp, a pus începuturile renașterii oastei naționale.

Următorul pas a fost făcut la 1831 prin introducerea *Regulamentului Organic*, ce prevedea înființarea miliției naționale, pentru apărarea hotarelor și asigurarea ordinii publice. Miliția națională era structurată după principiile armatei europene, având în frunte ofițeri și subofițeri. O armată populară condusă de generalul Gh. Madgheru a fost creată în Muntenia în timpul revoluției din 1848. Însă o oaste permanentă, constituită după principii moderne, este creată după unirea Moldovei și Țării Românești, la 1859.

În concluzie se poate menționa că forțele armate ale Țării Moldovei s-au dezvoltat în funcție de evoluția politică a statului, ele cunoscând diverse forme și structuri, perioade de glorie și de decădere. Pe tot parcursul perioadei de timp investigate serviciul militar în țară n-a fost abandonat.

NOTE

1. *Istoria militară a poporului român*, Editura militară, București, 1986.
2. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 601.
3. *Documente privind istoria României. A. Moldova*, sec. XIV, XV, vol. I, doc. nr. 9.
4. *Ibidem*.
5. P. Parasca, *Vnešnepoliticeskie uslovia obrazovania Moldavscogo feodalnogo gospodarstva*, Chișinău, 1981, p. 110.
6. V.T. Cămpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în "Studii cu privire la Ștefan cel Mare. București", 1956; I. Focseneanu și G. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în "Studii cu privire la Ștefan cel Mare", București, 1956.
7. N. Grigoraș, *Din istoria diplomației moldovenești*, Iași, 1947, p. 163-166.
8. *Scriptores rerum Polonicarum*, t. II, Cracoviae, 1874, p. 27.
9. Ian Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Lipsial, 1711, t. 1, iibr. XIII, col. 301-302, 417; M. Cromer, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basileal, 1568; p. 433; Strykowski, *Kronica Polska Litewska, Lmedzka Wazylikiej Rusi*, vol. II, Warszawa, 1846, p. 302; Analiza informațiilor vezi: *Istoria militară a poporului român*, p. 37.
10. V.T. Cămpina, *Op. cit.*, p. 108.
11. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. II, București, 1980, p. 108.
12. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 207-208, 491-492; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 199-200; Analiza surselor vezi: P. Sovietov, *Issledovania po istorii feodalizma v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 248-251.
13. *Documente privind istoria României. A. Moldova*, veac. XVII, col. I, p. 185-186.
14. C. Esarcu, *O relatare contemporană inedită despre Ștefan cel Mare (1476)*, în B.P. Hașdeu, *Columna lui Traian*, an. VII, t. I, București, 1876, p. 378.
15. *Ibidem*.
16. D. Dragnev, P. Sovietov, *Perestroika structuri zemlevladienia v Moldavii XV-XVIII v.*, în revista "Istoria SSSR", nr. 1, Moscova, 1968, tabelul 1.

17. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 17, 118-119; 125, 127; 129-130 etc.
18. *Ibidem*, p. 287, 288.
19. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, Chișinău, 1962, p. 140-141.
20. Acest fapt a cauzat, printre altele, înfrângerea oastei țărănești a domnului Petru Rareș în lupta cu polonii de la Obert din 1531 (Z. Spieralski, *Kampania obertynska 1531 roku*, Warszawa, 1962).
21. D. Dragnev, P. Sovetov, *Op. cit.*, p. 80.
22. *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, p. 109, 128, 135, 138; *Documente privind istoria României. A. Moldova*, veac. XVI; vol. II, p. 172, 233; vol. III., p. 29, 60, 233, 267, 435; vol. IV, p.31, veac. XVII, vol I, p. 66, 90, 204, vol. II, p. 150.
23. Gh. Brătianu, *O oaste moldovenească acum trei veacuri*, în "Revista istorică", an. II, 1916, p. 54-79.
24. *Studii și cercetări științifice. Istorie*. Academia RPR, filiala Iași, 1956, f. 2, p. 77.
25. L. Goreccii, *Descriptio belii Iunoniae Voievodae Valachiae*, în A. Papiu Ilarian, *Tezaurul de Monumente istorice*, t. III, p. 236, 240.
26. *Ibidem*.
27. *Arhiva istorică*, vol. I, partea I, p. 8; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, vol. I, București, 1971, p. 153.
28. *Ibidem*, p. 154.
29. *Ibidem*, p. 191
30. *Ibidem*.
31. I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. Iorga, București, 1955, p. 222.
32. *Ibidem*.
33. Descrierea oastei de legegii a curții domnești și a categoriilor de slujitori. Vezi: N. Grigotaș, *Op. cit.*, p. 165-204; N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968.
34. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. III, București 1874, p. 129.
35. I. Neculce, *Op. cit.*, p. 349.
36. D. Dragnev, *Țara Moldovei în epoca luminilor*, Chișinău, 1999, p. 83.
37. *Buletinul "Ion Neculce"*, vol. II; *Uricarul*, vol. VI, p. 242-277; vol. VIII, p. 292-368.
38. *Arhiva de Stat al Actelor Vechi a Rusiei* (Rossiski Gosudarstvennâi Arhiv Drevnih Aktov), f. 293, dos. 149, f. 58.
39. *Ibidem*.
40. D. Dragnev, I. Varta, *Istoria Românilor. Epoca modernă*, "Civitas", Chișinău, 2000, p. 17.

Valentina PELIN

MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE SCHITUL CONDRIȚA ÎNAINTE DE 1783

Despre așezarea monahală de la Condrîța se știe că a fost întemeiată în anul 1783 de un ieromonah, Iosif, cu acordul egumenului de la Căpriană, ea aflându-se în subordinea acesteia până în 1918, când obține statutul de mănăstire. Există însă mărturii documentare despre existența schitului Condrîța cu mult înainte de anul 1783. Unele dovezi în această privință au devenit cunoscute din publicațiile anterioare, altele vor fi prezentate mai jos în speranța că vor fi luate în considerare la stabilirea datei corecte a înființării lăcașului sau la întregirea biografiilor unor personalități marcante, care au intrat în istoria monahismului.

Pentru început ținem să menționăm că prima relatare privitor la înființarea Condrîței este făcută în lucrarea arhiepiscopului Dimitrie Sulima (1821-1844), elaborată la 1821. Ea cuprindea descrierea a 25 de mănăstiri și schituri din Basarabia și se păstra în secolul al XIX-lea în dosarul cu nr. 423 din arhiva Consistoriului. Această lucrare a fost folosită de către cercetătorul N. Murzakevici¹, și de M. Ganițki², redactorul editorialului *Kișinevskie*

Eparhialinîe Vedomosti. Textul integral al ei, redactat în limba rusă, este publicat abia în 1883 de către M. Ganițki³. Lucrarea preasfințitului Dimitrie a servit drept sursă de informație pentru autorii de mai târziu. La rândul său, Dimitrie și-a alcătuit lucrarea, după cum arăta M. Ganițki în ediția din 1883, în baza răspunsurilor primite de la egumenii mănăstirilor și schiturilor, cărora Arhiepiscopia le-a expediat în 1820 un chestionar. Informația referitoare la Condrîța a fost trimisă, probabil, de către egumenul Rafail, personalitate cunoscută, mai ales, datorită faptului că prima biserică de piatră cu hramul Sf. Nicolae este zidită în timpul aflării lui aici și nu în 1820, după cum se susține⁴. Potrivit relatării menționate, pe la 1820-1821 toate construcțiile bisericești de la Condrîța erau din lemn – o biserică nu prea mare cu hramul Sf. Nicolae, lângă ea, pe stâlpi, o clopotniță cu cinci clopote și câteva chilii acoperite cu stuf⁵. Deci nu era începută încă nici o construcție din piatră.

Așadar, informația despre întemeierea Condrîței în anul 1783, trimisă de către ieromonahul Iosif, provine de la egumenul schitului, ieromonahul Rafail, care, credem, a obținut-o de la ceilalți părinți. Afirmăm acest lucru, deoarece egumenul Rafail nu era din partea locului, ci fusese numit în funcție pe la mijlocul anului 1816, venind la Condrîța cu vreo patru călugări, toți de origine slavă, de la schitul Peștera (Butuceni), desființat în acel an⁶. Pentru viețuitorii schitului relatarea prezentată de egumenul Rafail la Arhiepiscopie era o realitate, fiindcă, în virtutea împrejurărilor, ei nu cunoșteau mai mult, în majoritate fiind încă tineri și veniți de curând din alte lăcașuri.

După cum s-a menționat, existența schitului Condrîța înainte de 1783 este confirmată de un șir de mărturii documentare. Prof. Dumitru Micșunescu, de asemenea, consideră că așezarea monahală de la Condrîța are o vechime mai mare – de “aproape de 700 de ani” – aducând drept dovadă mărturiile arhimandritului Teofan Drăghici (1932-1936) și propriile sale constatări despre prezența în incinta mănăstirii a “opt locuri de biserică”⁷ din secolele trecute. Nimeni n-a putut reconfirma opinia lui D. Micșunescu, deoarece o dată cu desființarea mănăstirii de către autoritățile sovietice în anul 1946 și amplasarea acolo a unor obiective laice necorespunzătoare locului, au fost distruse și au dispărut aproape toate urmele edificiilor din alte vremi⁸. Această stare de lucruri a constatat-o după redeschiderea mănăstirii în 1993 cercetătorul S. Ciocanu⁹, care a depistat o singură piatră de altar, datând-o din sec. al XIX-lea.

Dovezi mai concludente au adus recent cercetătorii Andrei Eșanu și Valentina Eșanu¹⁰, care au realizat o reconstituire a istoricului așezării monahale de la Condrîța într-un cadru mai larg. Autorilor le revine meritul de a pune în valoare o sursă documentară necunoscută până acum, și anume cea referitoare la schitul Condrîța din materialele recensământului din anii 1772-1773¹¹. Astfel, a devenit cunoscut faptul că schitul Condrîța a existat cu 10-11 ani înainte de anul 1783 și că avea atunci cinci viețuitori: un duhovnic și patru poslușnici [frați în ascultare necălugăriți – *n.n.*]¹².

Vom remarca, de asemenea, că autorii studiului citat au căutat soluții și pentru perioada anterioară anilor 1772-1773. Analizând mai multe documente cu privire la proprietarii de altădată ai pământurilor din preajma mănăstirii, ei lansează ipoteza că “apariția unei așezări monahale în părțile Catarhăi poate fi admisă cu începere din sec. al XVI-lea”¹³. Ipoteza respectivă urmează să-și găsească acoperire documentară convingătoare, dar în studiul citat cea mai veche atestare a schitului Condrîța este cea din anii 1772-1773.

În contextul prezentărilor de mai sus, vom prelua firul istorisirii documentare din anii 1772-1773, depănându-l înapoi pentru a-l completa cu unele informații mai vechi.

Relatări documentare despre schitul Condrîța conțin și scrierile starețului Paisie Velicikovski (1722-1794)¹⁴. Importante pentru constituirea istoriei Condrîței, aceste știri

capătă o semnificație și mai adâncă, fiind mărturisite de “cel mai mare Sfânt Părinte din ultimele vremi”¹⁵, care i-a reorientat pe credincioșii din sec. al XVIII-lea spre izvoarele Ortodoxiei, reînnoind prin traduceri din originalele grecești viața monahală din sud-estul și estul Europei. Către sfârșitul vieții sale pământești la mănăstirea Neamț, unde se adunase în jurul lui aproape o mie de ucenici, cuviosul Paisie scrie o lucrare autobiografică¹⁶, considerând necesar a lăsa urmașilor o informație amplă despre viața sa călugărească.

Vestitul stareț își amintește clar evenimentele și parcurge imaginar în lucrarea sa drumul început cu o jumătate de secol în urmă, când și-a părăsit pentru totdeauna patria, luând calea pribegiei întru căutarea unei adevărate vieți monahicești. Povățuit de un mare duhovnic, Mihail, care trăise mulți ani în schiturile de la Întorsătura Buzăului din Țara Românească, pe care l-a cunoscut, când venise cu treburi la mănăstirea Motreanski, viitorul stareț Paisie (pe atunci Platon) povestește cum a pornit la drum spre Țările Române, în anul 1743, după Paști. Nu uită să amintească, între altele, de ospitalitatea părintelui egumen Nicolae de la schitul Condrîța, care i-a primit pe el și pe trei monahi, condromeți ai săi, cu multă bunăvoință. Astfel însuși starețul Paisie de la mănăstirea Neamț (+ 15 noiembrie – stil nou) confirmă că la 1743 schitul Condrîța exista și era supus mănăstirii Căpriană. Vom reproduce în continuare spre exemplificare fragmentul respectiv din lucrarea lui Sf. Paisie Velicikovski:

“Cu ajutorul lui Dumnezeu ocrotiți, am străbătut Ucraina fără primejdie și fără vreun necaz. Iar când mai jos de Moghilev am trecut cu luntrea peste Nistru și am ajuns în Țara Moldovei, ne-a cuprins o nespusă bucurie pentru că ne-am învrednicit să ajungem, cu harul lui Dumnezeu, în [această] țară ortodoxă și înlăturând de acum orice frică mergeam în drumul nostru cu multă mulțumire slăvind pe Dumnezeu.

Și după ce am trecut prin Orhei, am ajuns la un schit al sfintei mănăstiri Chipriana, numit Condrîța, unde era egumen cinstitul părinte ieromonah Nicolae, care primindu-ne bucuros, ne-a găzduit cu dragoste. Doi dintre condromeții mei însă, părinții Teodul și Ierotei, au rămas acolo [la Condrîța], iar eu cu părintele Antonie, mulțumind părintelui egumen și luându-ne rămas bun de la ei, am plecat în drumul nostru și, cu ajutorul lui Dumnezeu, am ajuns cu bine la Nicorești”¹⁷.

Starețul Paisie mai relatează despre sosirea lui și a părintelui Antonie la schitul Dălhăuți de la curbura Carpaților, unde s-au odihnit câteva zile, urmându-și apoi calea până la schitul Trăisteni – punctul final al călătoriei lor, spre care îi îndreptase din Ucraina duhovnicul Mihail. La Dălhăuți și Trăisteni, precum și în alte sihăstria din partea locului, starețul Paisie a întâlnit mulți conaționali, refugiați din cauza opresiunilor uniaste ale autorităților poloneze, care în sec. al XVIII-lea au închis și distrus în Ucraina numeroase mănăstiri și schituri, alungând călugării¹⁸. Fugind de nenorocirile din țara lor, ei treceau clandestin granița și veneau în Țările Române, unde se păstrase “marea tradiție ortodoxă și athonită practică în puritatea ei”¹⁹, aici găsind, deși sub asuprire otomană, adăpost și liniște sufletească.

Cele relatate de către starețul Paisie de la mănăstirea Neamț în lucrarea sa, permit a stabili anumite aspecte din istoria schitului Condrîța de până la mijlocul sec. al XVIII-lea. De asemenea, se poate constata că înainte de a porni spre Țările Române, Paisie știa unde trebuie să ajungă și pe unde să meargă, el urmând un drum străbătut de mulți conaționali ai săi întru salvarea vieții, dar, mai cu seamă, pentru dobândirea mântuirii sufletești. Drumul acesta ducea spre Țara Românească, în zona Buzăului, unde, prin anii 1705-1706, viețuise un duhovnic ucrainean vestit – Vasile de la Poiana Mărului [1692-1767]²⁰, care întemeiasă prin anii 1730-1733 schitul cu același nume și era un povățuitor iscusit al monahilor români, ucraineni și ruși din 11 schituri, situate în preajmă.

Acest "drum mântuitor" trecea atunci prin Orhei și pe la schitul Condrîța, unde drumeții se odihneau 2-3 zile și apoi își continuau calea. Din Ucraina ei porneau după Paști, însoții de o călăuză, unii rămânând pentru un timp la Condrîța, cum au procedat și monahii Teodul și Ierotei. În această sursă se menționează, de asemenea, că în primăvara anului următor, în 1744, au sosit la schitul Trăisteneni pe același drum duhovnicul Mihail cu ucenicul său, ieromonahul Alexie, și cu alți trei tineri necălugăriți²¹.

În toamna anului 1745, când starețul Paisie se mută la schitul Cârnuț, printre cei care au plecat cu el era și "Ierotei de la Condrîța"²², probabil, unul dintre monahii rămași acolo în anul 1743.

Datorită monahilor care se deplasau din Ucraina spre Țara Românească și în sens invers pe traseul indicat de către starețul Paisie Velickovski, viețuitorii de la schitul Condrîța, unde aceștia făceau popasuri de câteva zile, obțineau informații despre activitățile culturale, desfășurate la Întorsătura Buzăului sub oblăduirea starețului Vasile de la Poiana Mărului. Ei aflau, de asemenea, despre rânduiala viețuirii isihaste, așezate de acest mare duhovnic, și scrierile patristice recomandate de el călugărilor, unele, cum ar fi cele ale lui Filotei Sinaitul și Isihie Preotul Ierusalimului, mai păstrându-se în biblioteca schitului în a doua jumătate a sec. al XIX-lea²³. Nu este exclus faptul că unii monahi de la Condrîța au mers ei înșiși la starețul Vasile de la Poiana Mărului, unde s-au aflat în continuare în atmosfera benefică a obștii sale.

Exodul călugărilor ucraineni și ruși spre lăcașurile monahale din Țările Române a continuat și în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea cu o intensitate și mai mare, aceasta micșorându-se treptat în primele decenii ale sec. al XIX-lea. De menționat că deplasările acestora spre schiturile de la Întorsătura Buzăului au luat sfârșit când a încetat din viață starețul Vasile de la Poiana Mărului, adică prin anul 1767. După această dată, poate mai înainte, călugării ucraineni și ruși s-au îndreptat spre obștea starețului Paisie, popularitatea lui crescând după întoarcerea lui cu ucenicii de la mănăstirea Athos și stabilirea în 1763 la mănăstirea Dragomirna, iar în 1775 la Secu și apoi la mănăstirea Neamț. Deoarece aceste mănăstiri erau situate în nordul Moldovei, s-a schimbat și drumul călugăresc, care nu mai trecea pe la Condrîța, aici poposind tot mai puțini călugări. Din această cauză după 1767 numărul viețuitorilor din schit s-a micșorat considerabil, ei îndreptându-se spre obștea starețului Paisie. Conform recensământului din anii 1772-1773, în schit se aflau doar un duhovnic și patru ucenici. În opinia noastră, o perioadă scurtă de timp, între anii 1773 și 1783, schitul Condrîța a rămas pustiu.

Asupra neconcordanței celor două mărturii documentare -- despre atestarea schitului Condrîța la 1772-1773 și existența lui anterior acestor ani și relatarea tradițională, conform căreia schitul a fost înființat în 1783 -- au reflectat și cercetătorii Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, care au intuit că "altceva s-ar fi putut întâmpla pe la 1783, renovări, construcții, când a fost numit un nou egumen"²⁴, dar nicidecum n-a avut loc întemeierea lăcașului. Toate variantele propuse de ei nu presupun întreruperea activității schitului. Or, dacă admitem că schitul Condrîța în perioada 1773-1783 a rămas pustiu (când, probabil, a răposat duhovnicul de acolo, iar ucenicii lui au plecat în alt lăcaș, poate la obștea paisiană), poate fi argumentată ruptura produsă între generațiile de călugări de până la 1773 și cele de după 1783, care nu mai cunoșteau trecutul schitului. Pornind de la aceste considerente, se poate concluziona că ieromonahul Iosif, care a venit la Condrîța în anul 1783 cu învoirea egumenului de la Căpriană, nu este întemeietorul, ci numai reîntemeietorul schitului, după cum rezultă și din argumentele documentare prezentate de noi.

Alte mărturii despre trecutul Condrîței găsim în cărțile din biblioteca schitului, care în a doua jumătate a sec. al XIX-lea era destul de bogată. Dar de o deosebită importanță este descrierea selectivă a cercetătorului M. Ganițki²⁵, care a prezentat numai o parte din cărțile slavonești și rusești, fără nici o referire la existența cărților în limba română, de care monahii se foloseau chiar și în timpul vizitei lor acolo, pe la 1873, deși lăcașurilor de cult din Basarabia le fusese impusă pentru liturghisire limba rusă încă din 1860. Descrierea lui M. Ganițki ne prezintă opt manuscrise din sec. XVI-XVIII și șase tipărituri din sec. XVII-XVIII, dacă le privim în ordinea numerotării lor de către autor. În realitate, M. Ganițki menționează nouă manuscrise și zece cărți tipărite și iată de ce.

Sub numărul doi autorul indică *Minei pe lunile octombrie și mai*. Manuscris din sec. al XVI-lea²⁶, fiind, de fapt, două cărți din cele 12 (pentru fiecare lună a anului un volum aparte), având între ele omise lunile noiembrie-aprilie, nu puteau fi legate împreună, decât dacă ar fi avut omisiuni grave de conținut. Acest lucru nu se confirmă, deoarece *Mineiul pe luna mai*, copiat în sec. al XVI-lea în Moldova, care s-a păstrat până în prezent, a ajuns spre sfârșitul sec. al XIX-lea de la Condrîța la mănăstirea Noul Neamț, unde a fost descoperit și descris de A.I. Jacimirsky²⁷, iar apoi de către autorul acestor rânduri²⁸. Nu cunoaștem destinul celui alt manuscris – *Mineiul pe luna octombrie*. Este posibil ca și un *Pateric* descris de M. Ganițki sub nr. 5, datat din anul 1779, să fi ajuns tot atunci în biblioteca mănăstirii Noul Neamț²⁹ și, în acest caz, am avea două manuscrise provenite din biblioteca de la Condrîța.

De menționat că la cele șase cărți tipărite (3 în Ucraina și 3 în Rusia) se adaugă încă patru, nominalizate de către M. Ganițki fără o numerotare specială – două cărți cu învățăturile Sfinților Părinți și două cu compoziții muzicale, editate la mănăstirea Poceaev din Ucraina. Informațiile prezentate de M. Ganițki au fost reluate recent de cercetătorii Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, la cele 14 cărți ei adăugând două tipărituri, care au aparținut bibliotecii de la Condrîța³⁰ – un *Octoih* în limba română, editat la Buzău în 1700 și descoperit de Paul Mihail³¹, și o carte publicată la Chișinău, în 1818, în limba rusă, cu însemnarea posesorală a egumenului Rafail din 1823, identificată în fondul bibliotecii mănăstirii Noul Neamț de la Arhiva Națională de către cercetătorul N. Fuștei³².

Numărul cărților provenite de la Condrîța trebuie completat și cu două manuscrise slavone, copiate în Moldova în sec. al XVII-lea, ambele cunoscute din publicațiile cercetătorului A.I. Jacimirsky, care a descris fragmente de text dintr-un *Zlatoust de post* – un miscelaneu cu învățături pentru Postul Mare, unde se afla, între altele, și *Panegiricul lui Chiril, primul dascăl al slavilor*³³. Al doilea manuscris, datând din a doua jumătate a sec. al XVII-lea și având aproximativ 250 de file, este un miscelaneu cu compoziții muzicale în psaltichia veche grecească, care cuprindea, în afară de diverse cântări la liturghie, și o compoziție a mitropolitului Anastasie Crimca – *Versuri de plângere ale omului căzut în păcat către sufletul său*³⁴. A.I. Jacimirsky a reprodus în publicația sa o însemnare în limba română din 1718 de la începutul cărții, din care reiese că manuscrisul a ajuns la Condrîța după această dată, probabil, de la mănăstirea Voroneț: “Această sfântă carte ce se numește *Protopsaltu* s-au legat și s-au înnoit cu cheltuiala smeritului întru ieromonași Agapie ot Voroneț în zilele blagocestivului Ioan Mihail Racoviță 1703-1705, 1707-1709, 1715-1726 voievod, întru a treia a lui domnie, vâleatul din facerea lumii 7226, meseața avgust 3 dni”³⁵. Cele două manuscrise aveau pe cotor numere de inventar (nr. 6 și 14, în ordinea prezentării de mai sus), ceea ce permite a concluziona că la Condrîța ele fusese inventariate și că numărul cărților manuscrise era destul de mare.

Deși M. Ganițki a căutat să menționeze prezența la Condrîța a cărților bisericești slavone aduse de peste Nistru, considerând chiar că și schitul a fost întemeiat de niște coloniști

veniți din sud-estul Rusiei³⁶, totuși se poate constata, de asemenea, și din relatările sale că din cele 9 manuscrise amintite de el (la care se adaugă cele două cărți descrise de A.I. Jacimirsky), numai trei provin din Rusia și Ucraina (nr. 1, 5, 7)³⁷, celelalte fiind scrise în Moldova.

Fără a subestima valoarea cărților provenite din Ucraina și Rusia, găsim de cuviință a atrage atenția asupra altor cărți atestate de M. Ganițki în biblioteca de la Condrîța, a căror tematică era importantă pentru activitățile monahale desfășurate în Moldova în sec. al XVIII-lea. Printre acestea se numără lucrările Sfinților Părinți Macarie Egipteanul, Filotei Sinaitul, Isihie, preotul Ierusalimului, Efrem Sirul, Vasile cel Mare etc., care au scris despre viața de obște a călugărilor și rugăciunea minții – recomandate monahilor de către Vasile de la Poiana Mărului, dar cunoscute pe larg și integral doar prin intermediul școlii de traduceri a starețului Paisie Velicikovski în versiunile slavă și română³⁸. Prezența acestor opere în biblioteca schitului (în descrierea lui M. Ganițki, nr. 3, 4, 6) vine să confirme suplimentar legăturile duhovnicești întreținute de monahii de la Condrîța cu schiturile de la Întorsătura Buzăului și cu școala paisiană, despre care am menționat mai sus.

Din obștea paisiană provine și manuscrisul ce cuprindea *Plângerea deasupra mormântului starețului Paisie de la toți fiii săi duhovnicești* (în descrierea lui M. Ganițki, nr. 8), alcătuită de Ioan Diakovski după moartea marelui stareț la sfârșitul anului 1794 și cunoscută în varianta în limba slavonă și în traducere românească³⁹ din anii următori⁴⁰. Păstrarea unui exemplar al acestui text la Condrîța (în miscelanee împreună cu alte scrieri dedicate starețului Paisie sau cu opere traduse de el) demonstrează, de asemenea, faptul că monahii de aici îi cunoșteau viața și activitatea, dar nu știau, probabil, că în tinerețe trecuse pe la schit, fiind primit cu ospitalitate de părintele egumen Nicolae în anul 1743, după Paști.

Câteva reperi informaționale privitoare la existența schitului înainte de includerea lui în traseul monahilor din Ucraina, care pribegeau spre schiturile din Țara Românească în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, le atestăm în însemnările din manuscrisele ce datează din secolele XVI și XVII, descoperite de M. Ganițki și A.I. Jacimirsky. Utilizate de către monahii de la Condrîța pentru oficierea slujbelor și a tipicului monahal, manuscrisele respective nu au fost scrise în acest lăcaș, ci proveneau din scriptoriile Moldovei, fiind achiziționate pe diferite căi, dar, mai cu seamă, erau donate de către ctitori sau procurate de diriguitorii mănăstirii Căpriană, care se îngrijeau de înzestrarea materială și de spiritualitatea monahilor. Astfel, despre două manuscrise știm că au aparținut inițial altor centre monahale din Moldova. Miscelaneul cu compoziții muzicale din a doua jumătate a sec. al XVII-lea la 1718 se afla în posesia mănăstirii Voroneț, când i s-a înnoit coperta⁴¹, dar în anii următori a ajuns la Condrîța. *Mineiul pe luna mai* de la mijlocul sec. al XVI-lea a aparținut la început bisericii Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil din Suceava, de unde în 1653 a fost furat, împreună cu alte odoare, și s-a răscumpărat de la unguri prin boierul Irimia Murguleț⁴², care l-a restituit aceleiași biserici. Însă, conform altei însemnări, din 1661, după câțiva ani, cartea se afla de acum la Iași, ajungând apoi la Condrîța.

Prezintă interes însemnările, care țin de perioada cronologică următoare, depistate în acest manuscris. În prima este menționată biserica cu hramul Sf. Nicolae, care, credem, este biserica de la Condrîța. Prezintă textul acestei însemnări în limba română, de pe fila 43 verso: "Aice au scris Aftănasia țircovnic paraclisier ot svjatiini Neculai în zilele lui Antioh voievod (1694, septembrie – 1700, 1705-1709), ficiorul lui Cantemir vodă (Constantin Cantemir, 1685-1693), v leat 7202 (1694), miseața mai 11". Pe aceeași filă se găsește și a doua însemnare, din anul 1726: "Aice am scris eu, Neculai, în zâlile lui Gligori voievod (Grigore II Ghica, 1726-1733, 1735-1739, 1739-1741, 1747-1748), let 7234, mai 16".

Cele două consemnări ale lui Aftănasiu și Neculai, care au slujit în biserica cu hramul Sf. Nicolae după acest *Minei* la 11 mai 1694 și 16 mai 1726, nu menționează localitatea, unde era situată biserica cu hramul respectiv. Însă atestarea acestui *Minei* în perioada cronologică următoare anume la Condrîța ne face să credem că el se afla aici și în anul 1694.

Însemnarea din 1694 poate fi un punct de reper documentar pentru confirmarea existenței schitului Condrîța la această dată, întemeierea schitului datând dintr-o perioadă anterioară, ceea ce vine în concordanță și cu opinia cercetătorilor Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. Date suplimentare referitoare la întemeierea schitului ar putea exista și în alte documentări, pentru că era firesc ca mănăstirea Căpriana, atât de veche și de importantă prin tradițiile culturale, să fi avut în preajmă un loc de liniște, de sihăstrie pentru monahii viețuitori, cum a fost Condrîța.

NOTE

- ¹ N. Murzakevici, *Svedenia o nekotorâh pravoslavnâh monastăreah. 18. Kondrițkii Nikolaevskii mujeskii skit*, în "Zapiski Odesskogo Obșcestva Istorii i Drevnostei", t. II, Otdelenie II-III, Odessa, 1848-1850, p. 328. (Autorul își exprimă recunoștința pentru utilizarea materialelor din lucrarea arhiepiscopului Dimitrie).
- ² M. Ganițkii, *Rukopisi i staropeceatanie knighi v Kondrițkom skite*, în "Kișinevskie Eparhialinâe Vedomosti", 1874, nr. 22, p. 840-852; *ibidem* (continuare), 1875, nr. 22, p. 823-830 (menționează numai "dosar din anul 1820, nr. 423, f. 53", fără a indica autorul textului, vezi p. 841).
- ³ M. Ganițki, *Monastîri v Bessarabii*, în "Kișinevskie Eparhialinâe Vedomosti", 1883, nr. 16, p. 530-552 (însoțește textul arhiepiscopului Dimitrie cu scurte comentarii și semnează la sfârșit cu numele său; prezintă interes și nota critică finală, vezi p. 551-552).
- ⁴ Vezi: N. Murzakevici, *op. cit.*, p. 328; M. Ganițki, *op. cit.*, La nota 2 mai sus, p. 840; Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia, cu 47 de ilustrații în text*, în "Revista Societății istorico-arheologice bisericești", vol. XI (și extras), Chișinău, 1919, p. și alte lucrări.
- ⁵ Vezi, M. Granițki, *op. cit.*, 1883, nr. 16, p. 541.
- ⁶ Vezi: *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, fond 205, inv. 1, dos. 1197 (ultimele evenimente de la Peștera înainte de desființare); vezi și sesizarea lui C. Tomescu în "Arhivele Basarabiei", Chișinău, 1938, nr. 1, p. 43-44; ANRM, fond 205, inv. 1, dos. 1200 (demersul egumenului Rafail de la Condrîța din 15 decembrie 1816 pentru hirotonia monahului Ipatie în funcția de ierodiacon, însoțit de recomandarea favorabilă, semnată de egumen și încă de șapte viețuitori de acolo: ieromonahii Serafim și Flavian și monahii Paisie, Tovie, Ioil, Ioasaf tipicarul și Conon cântărețul), f. 1-2 v.
- ⁷ D. Micșunescu, *Vizitând mănăstiri basarabene și bucovinene*, București, 1937, p. 38-39.
- ⁸ Vezi: *Mănăstiri basarabene*, Chișinău, 1995, p. 41-49 (prezentarea lui Victor Ladaniuc); *Locașuri sfinte din Basarabia*, ed. I, Editura Alfa și Omega, Chișinău, 2001, p. 27-29.
- ⁹ Vezi: Sergius Ciocanu, *Un monument de arhitectură tradițională. Biserica Sf. Nicolae a mănăstirii Condrîța (Basarabia)*, în revista "Architect Design", București, 1998, nr. 4, p. 29-31.
- ¹⁰ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Condrîța*, în "Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice. Studii", Editura ARC, Chișinău, 2001, p. 236-262.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 240.
- ¹² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, p. I, *Recensământul populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Alcătuire, cuvânt introductiv și comentarii de P.G. Dmitriev, Chișinău, 1975, p. 97.
- ¹³ Vezi: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 237.
- ¹⁴ Numărul lucrărilor în care se relatează despre Sf. Paisie de la Neamț este foarte mare, de aceea indicăm o sursă bibliografică, în care sunt menționate cele apărute până în 1994 în diverse limbi. Vezi: A. – E.N. Tachiaos, *Predvaritelinâi spisok polnoi bibliografii o st. Paisii Velickovskom*, în "Vozrojdenie vizantiiskogo mistițizma starțem Paisiem Velickovskom (1722-1794)", Thessalonique, 1993-1994, p. 212-227.
- ¹⁵ Vezi: *Blessed Paisius Velichkovsy. The Man Behind the Philokalia*, Ediție de Serafim Rose, St. Paisius Abbey Press, Forestville CA, 1994, p. 13-20.

- ¹⁶ A.-E.N. Tachiaos: *The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians in the XVIII-th Century. Texts Relating to the Life and Activity of Paisy Velichkovsky (1722-1794)*, Thessaloniki, 1986, p. 95-150 (text în limba slavonă după unica copie cunoscută atunci; în anii 1987-1996 au apărut după același text edițiile în limbile italiană, franceză și engleză; în anul 1999 am descoperit originalul *Autobiografiei*, după care pregătim în prezent o ediție nouă).
- ¹⁷ Traducerea acestui fragment după textul original autograf ne aparține. Vezi și ediția românească anterioară: *Cuviosul Paisie de la Neamț (Velichkovski). Autobiografia unui "Stareț", urmată de Viața "Starețului" Paisie scrisă de monahul Mitrofan*, Ediție îngrijită de diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, 1996, p. 162.
- ¹⁸ Vezi: Mitropolitul Serafim [Joantă], *Isihasmul. Tradiție și cultură românească*, traducere de Iuliana Iordăchescu, București, 1994, p. 111-113.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 112.
- ²⁰ Vezi: Paul Mihail, *Schitul de la Poiana Mărului, un centru ortodox, cărturăresc*, în "Spiritualitate și istorie la Întorsătura Carpaților", vol. I, Buzău, 1983, p. 355-384; Dario Raccanello, *Rugăciunea lui Iisus în scrierile starețului Vasile de la Poiana Mărului, cu traducerea integrală a Scrierilor*, Sibiu, 1996, p. 33-60; Arhimandrit Ioanichie Bălan, *Patericul românesc*, ed. a III-a, Galați, 1998, p. 268-276.
- ²¹ Vezi sursa citată la nota 17, p. 171-172.
- ²² Vezi: *ibidem*, p. 182.
- ²³ Vezi: M. Ganițki (sursa citată la nota 2), KEV, 1875, nr. 22, p. 824, manuscrisul nr. 4.
- ²⁴ Vezi: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 240.
- ²⁵ Vezi: M. Ganițki (sursa citată la nota 2), KEV, 1874, nr. 22, p. 840-852; *ibidem* (continuare), 1875, nr. 22, p. 823-830.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 823.
- ²⁷ Vezi: A.I. Jacimirsky, *Rukopisi hraneașcierea v Novo-Neamețkom monastâre*, în "Slaveanskie rukopisi Neamețkogo monastîrea v Rumânii", Moscova, 1898, nr. 13, p. 89-91.
- ²⁸ Vezi: *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor V. Ovcinnikova-Pelin, *Știința*, Chișinău, 1989, nr. 14(9), p. 121-125 și reproducere a f. 1, planșa 20.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 155-157.
- ³⁰ Vezi: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 258-261.
- ³¹ Vezi: Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Ed. Știința, Chișinău, 1993, p. 164.
- ³² Vezi: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 261.
- ³³ *Zlatoustul de post* la A.I. Jacimirsky, *Iz istorii slaveanskoi pisimennosti v Moldavii i Valahii XV-XVI vv.*, Sankt-Petersburg, 1906, p. LXIX, 155-157; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 32-33.
- ³⁴ Vezi: A.I. Jacimirsky, *Iz slaveanskiih rukopisei. Texti i zametki*, în "Ucennâe Zapiski Imperatarskogo Universiteta", 24 (1899); Moscova, p. 62-63.
- ³⁵ Vezi: *ibidem*, p. 62.
- ³⁶ Vezi: M. Ganițki (sursa citată la nota 2), în "KEV", 1875, nr. 22, p. 830.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 823-824.
- ³⁸ Vezi studiile apărute în ultimii ani cu bibliografia anterioară: V. Pelin, *I manoscritti dello "starec" Paisij nella biblioteca del monastero di Neamț*, în lucrarea colectivă: N. Kauchtschischwili, A.-A.I.N. Tachiaos, V. Pelin, e aa. Vv., *Paisij lo starec*, Edizioni Qiqajon, Comunita di Bose 1997, p. 129-136; N.A. Ursu, *Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț, în "Românii în reînnoirea isihastră"*, Editura Trinitas, Iași, 1997, p. 39-82; V. Pelin, *Contribuția cărturarilor români la traducerile școlii paisiene*, în "Românii în reînnoirea isihastră", Iași, 1997, p. 83-120.
- ³⁹ Vezi textul publicat în slavonă și română în *Viața Preacuviosului părintelui nostru Starețului Paisie*, Tipografia Mănăstirii Neamț, 1836, (ediție scoasă în paralel în cele două limbi).
- ⁴⁰ Cel mai vechi text slavon păstrat datează din anul 1798. Vezi: A.I. Jacimirsky, *Rukopisnaia biblioteka Paisia i ego ucenikov*, în "Slaveanskie i russkie rukopisi rumânskiih bibliotek", Sankt-Petersburg, 1905, p. 562.
- ⁴¹ Vezi textul însemnării mai sus, împreună cu sursa citată.
- ⁴² Vezi: V. Ovcinnikova, *Această carte... o au cumpărat Irimia Murguleț*, în "Patrimoniul", Chișinău, 1987, vol. I, p. 91-96.

Alexandru FURTUNĂ

UNELE CONSIDERENTE PRIVIND SPAȚIUL DE VIAȚĂ (AȘEZAREA, LOCUINȚA) ROMÂNESC

Conform cosmogoniei românești, Pământul a pornit dintr-un centru (Arborele cosmic era bradul), avea formă circulară și era înconjurat de un șarpe, de Apa Sâmbetei și Apa Duminicii (cercuri magice) care îl despărteau și îl apărau de Apele primordiale.

Centrul pământului este considerat ubicuitor în mai multe locuri pe teritoriul țării; marginile pământului se confundă în mitologie cu marginile teritoriului locuit de români¹.

Imitații ale macrocosmosului sunt așezarea, curtea, locuința (microcosmosul), căci o nouă lume, oricât de mică ar fi fost ea, era imaginată și construită după modelul marelui Cosmos².

În prezentul studiu vom încerca să analizăm procesul de „întemeiere” și de protejare pe cale magică a imitațiilor macrocosmosului”, menționate mai sus. Pentru început, în scopul formării unei idei mai generale despre așezări, vom descrie, pornind de la criteriul structural, tipurile de așezări (după Vintilă Mihăilescu și Dumitru Chiriac, citați de E. Pavel):

a) Așezările risipite sau împrăștiate sunt specifice zonei montane cu economie pastorală, ariile cele mai caracteristice fiind Obcinele Bucovinei, Țara Dornelor, bazinul Bicazului, bazinul Bistricioarei, bazinul superior al Trotușului și parțial Vrancea. Așezările de tip risipit, cu nuclee de răsfirare-adunare, s-au format relativ recent și în afara zonei montane, în Depresiunea Liteni și aria din compartimentul nordic al Câmpiei Moldovei (...);

b) Satele cu casele în șirag sunt răspândite în ținuturile muntoase, dar și în cele deluroase, la contactul între cele două reliefuli diferite sau la margine de pădure;

c) Satele de tip adunat, cu case îngrămădite, predomină în dealurile de podiș și formează pitorescul unor regiuni din Moldova și Basarabia. Izvoarele se află la o oarecare înălțime, iar casele se construiesc în apropierea lor. Sate cu casele îngrămădite se mai întâlnesc în stepă: în stepa Jijiei, a Moldovei de Jos (...)³.

În continuare vom elucida procesul de formare a localităților, care, conform lui Alexandru Gonța, „vor purta cu sine și în evul mediu caracterele așezării dacice”. „Odată încredințat de către gintă unei familii mari pentru vatră (cuvânt traco-dac) și agricultură, subliniază cercetătorul nominalizat, teritoriul satului era înconjurat de către megieșii membri ai comunității teritoriale cu un troian, val sau șanț de apărare (...). Pe lângă valul sau troianul de apărare al vetrei satului și hotarul teritoriului, dat pentru hrană comunității familiale, în unele acte emise de cancelaria domnească, între anii 1392 și 1430, mai constatăm și hotare ale unor ocoale, în care sunt cuprinse de la trei până la cel mult zece sate”⁴. În ultimul caz, credem că este vorba de un vechi sistem zecimal de organizare militară și teritorială, căci organizarea militară este „elementul de căpetenie căruia poporul român îi datorește existența” (A. D. Xenopol) și că „cea mai veche alcătuire obștească a românilor se rezumă pe datoria de a lupta a tuturor” (N. Iorga)⁵.

Inițial satul era organizat pe 10 case (o judecie). Unele sate aveau mai multe judecii⁶. Satele formate dintr-o judecie (10 case) sau din 2-3 judecii erau grupate câte 10, formând o unitate atât militară, cât și teritorială. Presupunem că astfel s-au pus temelile „romaniilor populare”.

Sistemul zecimal de organizare militară și teritorială are rădăcini vechi. Se pare că el nu le era străin nici geto-dacilor. Conform lui Aurel Zanoci, așezările fortificate de la Saharna

Mică, Saharna Revichin, Saharna-Hulboaca, Ofatinți, Țareuca etc. și cele circa 10 așezări deschise din jur aveau, probabil, ca centru politico-administrativ cetatea de la Saharna Mare⁷.

Deci astfel au fost puse temeliele „romaniilor populare”. Dar cum au fost puse temeliele așezărilor, care alcătuiau aceste „romanii”? Despre aceasta aflăm de la N. Lăbușcă, care scrie următoarele: „De origine străveche, satul, ca formațiune socială, oglindește viața agricolă, fiind forma caracteristică pentru locuința românilor până astăzi. Un sat aparținea odinioară uneia și aceleiași familii, toți locuitorii, fără deosebire, erau rude de sânge, urmașii unui strămoș, care statornicise granițele satului. E „bătrânul”, adică moșul de la care pleacă drepturile și diviziunile prin moștenire și mai todeauna numele satului”⁸. Însă această teorie (a „eroului eponim”) de unii cercetători este contestată. Problema respectivă rămâne până în prezent deschisă.

În legătură cu „descălecarea” moșului, cu familie mare, în hotarul satului, apare încă o întrebare, în opinia noastră firească. În ce mod s-au constituit vatra și hotarul satului? Vatra satului, după Dan Amedeu Lăzărescu, este definită ca loc „cuprinzând întâia așezare a unui sat cu un perimetru calculat în jurul stâlpului central al satului (arborele sacru – *A. F.*). Vatra satului constituia inițial un cerc magico-juridic închis, izolând un spațiu sacru de tot ce era profan (Roma quadrata, de exemplu) și rezervat spițelor din neamul moșului întemeitor. Dreptul de așezare pe moșia obștească (atât în vatra satului, cât și la marginea sau la hotarele lui) era strict îngădit de voința colectivă a coborâtorilor din moșul întemeitor. Pământul de arătură din vatra satului putea fi folosit numai pentru grădinarit”⁹. Semnificativă în acest context este și informația lui Grigore Cucireanu din satul Hiliuți, sectorul Râșcani, jud. Bălți: „Cine o pus țarușu satului nu știu. Da țarușu înseamnă cine-o pus primul denumirea locului satului”. De menționat că acești stâlpi (pari, țaruși) se băteau în toate împrejurările care marceau începutul lucrărilor de importanță mai deosebită: construirea fântânilor, amplasarea ariilor de treierat (armanelor), a târelor (Trinca, Onești – Edinet).

Conform tradiției, forma arhaică a hotarelor satului („Satul meu e ca un rai/ Te iubește cu cine vrei”) și a moșiei era rotundă. Primii descălecători ai satelor apar uneori în legendele toponimice și ca oșteni viteji, răsplătiți cu „moșie” („cât poate înconjura într-o zi”) după lupte victorioase purtate împotriva tătarilor, turcilor ș.a.¹⁰.

În jurul vetrei satului se trăgea o brazdă de plug (Moldova, Muntenia, Oltenia, Transilvania, Banat). Plugul era tras de doi bivoli negri, doi boi negri, doi boi frați, negri la păr (Muntenia); doi boi negri gemeni, făcuți de sâmbătă (Oltenia); patru boi negri, oameni în pielea goală. Exista și datina că boii se ucideau și se îngropau pe traseu (Transilvania, Banat). Brazda avea semnificații multiple: se trăgea pentru a feri oamenii de boli, mai ales, de holeră și ciumă (Muntenia, Oltenia, Transilvania, Banat, Moldova); să nu treacă brazdă boala vacilor sau boliștea de vite; pentru a feri satul de nenorociri, în primul rând, de grindină; ca să nu se apropie de sat nici o răutate (Moldova)¹¹. La Hiliuți (Râșcani) plugul trebuia să fie făcut de un fierar vădăoi, sterp; boii gemeni erau lăsați să moară de bătrâni.

Nimeni nu avea voie să-și ridice casa în afara brazdei, dar nici să aducă de peste brazdă morții. Semnificativ în acest context este cazul relatat în satul Feștelița (Ștefan-Vodă): „Înainte dacă mure la bolniță, acolo îl și îngropa. Anul ista o adus trei morți în sat. Norodul spune că dacă n-ar fi adus morții iștea, poate ploua... Dacă i-o adus de peste brazdă, apu se duc nouă fete cu nouă căldări de apă ș-a-î udi la mormânt, c-apu zăce dă Dumnezeu și plouă”¹².

Ritualul tragerii brazdei în jurul satului se întâlnește și la slavi, finougrienii orientali, venzii din Saxonia etc.¹³. Vatra satului era înconjurată și de garduri înalte, din bârne și ramuri împletite, ca niște fortificații (Cornova)¹⁴.

Pentru așezările fortificate, începând cu perioada hallstattiană timpurie, cele mai caracteristice elemente defensive sunt valul și șanțul: la Preutești în podișul Sucevei¹⁵, la Căndești în marginea zonei carpatice a Vrancei¹⁶.

Aceleași elemente defensive (șanț și val) există în sistemul de apărare, inclusiv al culturii getice clasice¹⁷.

Așadar, hotarul închidea o lume apropiată și deschidea una necunoscută. Cine îl trecea, pierdea din încrederea și liniștea ce le avea înainte¹⁸. Odată stabilite, după cum afirmă P. H. Stahl, hotarele au primit caracterul de frontiere magice, în apărarea cărora era direct interesată colectivitatea sătească¹⁹.

Altă frontieră, limită teritorială cu semnificații magice, exista în jurul gospodăriei, al cărei centru îl alcătuia casa. Curtea avea, de multe ori, formă circulară. La anumite sărbători (la Sf. Gheorghe, de exemplu) în jurul ei se presura mac sfințit, se tămâia, se afuma, ceea ce forma, de asemenea, un cerc cu funcții apotropaice. Pentru ca siguranța să fie și mai mare, că supranaturalul malefic nu va pătrunde în gospodărie, pe gard erau puse găini moarte („să nu se lichească boala”) sau oase (capete de cai) (Olănești – Ștefan-Vodă; Butești – Glodeni; Hiliuți – Râșcani).

Ultima, dar după importanță prima, frontieră magică era casa, al cărei centru îl alcătuia vatră. Unele case aveau formă circulară, întâlnită tradițional și în sanctuarele geto-dacice²⁰. Conform opiniei lui R. Vulcănescu, casa, spațiu sacru prin excelență, a devenit pentru români centrul microcosmic al activității lui magico-mitice, în care se reflecta rânduiala macrocosmosului întreg²¹. Astfel, de multe ori, mai ales, în colinde, casa este proiectată într-o lume mirifică, de basm. Ea este „cu vârfuri în cer date” sau „cu stâlp (poleit – *A. F.*) până-n cer, iar „în mijlocul istor curți /Este o masă mândră dreasă”²². În acest caz, credem, că este vorba, ca și în cazul formării așezărilor, de stâlpul „întemeietor”, substituit al arborelui sacru. Uneori stâlpul curții, după cum se relatează în colinde, erau făcuți din piciorușele cerbului vânat (vânătoarea rituală), iar „din pelicica lui /Curți dalbe-nveliră, /Ochișorii d-ai lui – /Uși la dalbe curți”²³. Prin urmare, asistăm la procesul de „însuflețire” a casei (sacrificarea rituală). Dar nici acest act ritual, conform mentalității arhaice, nu este de durată și îndeajuns de suficient pentru asigurarea trăinicieii noii construcții. De aceea, este necesar ca în momentele cruciale ale înnoirii timpului calendaristic, spațiul de viață să fie și el reîmprospătat, revitalizat. Astfel, la solstițiul de iarnă (în Ajunul Crăciunului) colindătorii le spun boierilor (gazdelor) să nu doarmă, pentru că: „Nu-i vremea de dormit, / Ci curtea de împodobit” și „Să măture curțile”²⁴. Evident, este vorba de „împodobitul” și „măturatul” ritual.

Tot din colinde aflăm și „povestea facerii curții mirifice” (vezi și „Povestea pâinii”, „Povestea cânepii”): „Un om bătrân își pune gând să facă o curte. Caută și găsește peste 9 țări: 9 meșteri, 9 pietrari, 9 lemnari, 9 fierari, 9 vărari, 9 măleari”²⁵. De regulă, casele erau făcute cu fața la soare, atât din considerente practice, cât și rituale: „Spre soare / răsare, / este-o casă mare /Cu ferestre-n soare, /Cu ușa spre vale, /Cu var văruiță, /Cu gard /Ingrădită /Și-n jur cu grădină /De creițe plină” sau „Pe valea cea mare /Este-o casă din amnare /Cu ferestrele la soare”²⁶. Casa se afla „cu ușa spre vale” deci pe un loc mai înalt. Conform *Vechiului Testament*, pe locul înalt va trăi doar „cel ce îmblă cu neprihănire și vorbește fără vicleșug, cel ce nesocotește un câștig scos prin stoarcere, cel ce își trage mâinile înapoi, ca să nu primească mită, cel ce își astupă urechea să n-audă cuvinte setoase de sânge, și își leagă ochii ca să nu vadă răul”²⁷.

Despre casa zidită pe un loc înalt, pe stâncă, se vorbește în *Noul Testament*, aceasta este desigur o parabolă despre trăinicia credinței în Mântuitorul nostru Isus Hristos. În

Evanghelia după Matei se spune că: „... pe orișicine aude aceste cuvinte ale Mele și le face, îl voi asemăna cu un om cu judecată, care și-a zidit casa pe stâncă. A dat ploaia, au venit șuvoaiele, au suflat vânturile și au bătut în casa aceea, dar ea nu s-a prăbușit pentru că avea temelie zidită pe stâncă. Însă orișicine aude aceste cuvinte ale Mele și nu le face, va fi asemănat cu un om nechibzuit, care și-a zidit casa pe nisip. A dat ploaia, au venit șuvoaiele, au suflat vânturile și au izbit în casa aceea: ea s-a prăbușit și prăbușirea i-a fost mare”²⁸. Însă casa, având o temelie destul de trainică, dacă era străină, era considerată „grea”: „...casa străinului /ca și umbra spinului -/De și dai să te umbrești /Dar mai tare te dogorești. /Dar casa măicuței mele /Cu pereții de nuiele /Îmi pare bună ca și-o miere”²⁹ sau: „Pe afară văruiță, /Da prin-nuntru otrăvită”³⁰.

Mult mai „otrăvită” putea fi inima omului, care nu avea unde locui. Blestemul de a nu avea casă este unul dintre cele mai strașnice. Într-un cântec se spune: „Cine iubește și lasă, /Blestemați să n-aibă casă; /Aibă casa cucului /La mijlocul codrului. /Cine iubește și lasă, /Blestemați, să n-aibă casă; /Aibă casa șarpelui /În mijlocul câmpului. /Cine iubește și lasă, /Blestemați, să n-aibă casă; /Aibă casa zmeului /În văzduhul cerului. /Cine iubește și lasă, /Blestemați, să n-aibă casă; /Aibă casa lupilor /În mijlocul văilor. /Cine iubește și lasă, /Blestemați, să n-aibă casă; /Aibă casa racului /În mijlocul iazului”³¹.

Conform mentalității arhaice, casă au și personajele de basm: Casa lor este o copie fidelă a casei tradiționale: cu talpă, prispă, horn (cu stâlp), cahlă, ogradă înconjurată cu gard de nuiele, poartă etc³². Zmeului îi place să mănânce friptură, saralii, ouă fierte, prăjitei, învârtită, pâine; Călin Nebunul și un fecior de împărat sunt îmbrăcați cu ȋțari și cu cojoc și-ncinși cu chimiri³³ etc. Deci multe din fabulațiile poveștilor fantastice se desfășoară într-un cadru rustic, patriarhal. Într-o casă țărănească, încolțăcită de sobă, locuiește și mama vântului: o șerpoaică mare³⁴. Și casa lui Dumnezeu este o casă tradițională: cu tindă. Într-o poveste nuvelistică se spunea că Dumnezeu scoate fluierul de după ușa tindei și-l dăruiește unui pământean binefăcător³⁵. Prin urmare, fluierul are origine divină. Antipodul lui Dumnezeu – Necuratul – își duce traiul tot într-o locuință patriarhală³⁶. Cu o casă este asemuit sicriul și mormântul. „Viața asta-i scurtă tare”, se menționează într-un cântec, deci odată și odată, conform rânduiei lăsate de Cel de Sus, vine și ceasul despărțirii „dalbului pribeag” de „draga lume” și călătoririi lui în „Ceea lume”. Dar ce reprezintă „Ceea lume” și cum se poate ajunge acolo? În povestea fantastică „Baba Groasa-Spaima lumii” se relatează că: „Râpa îi despărțitoare între lumea asta a noastră, și cealaltă lume. Pe punte treci în lumea cealaltă (...); pe ceea lume era un sat mândru și frumos, cu case încăpătoare, șindrilit, împrejurat cu livezi mari de pomi, cu garduri bune și era o ierbărie acolo, de nu se vedea omul” sau: „pe ceea lume era un gard de nuiele, cu poartă tot de nuiele”³⁷. Pe „ceea lume” ajunge nu numai „dalbul pribeag”, dar și alte personaje din lumea basmului. Tărâmul de dincolo, după modul de viață, se aseamănă foarte mult cu Tărâmul de aici. O fată care s-a întors de pe cealaltă lume să-și vadă mama, îi povestește:

„– Eu trăiesc, mamă, sub pământ. Și este lume și acolo. Și tot oameni ca și aici, nu-s șerpi. Acolo am cu ce trăi: boi, vaci ca și aici (...).

– Șezi, draga mamei, aici, nu te mai duce înapoi.

– Cum să nu mă duc, mamă! Eu nu pot să nu mă duc, dacă am gospodărie acolo”³⁸.

„Acolo”, ca și pe pământ, oamenii au fântâni cu cumpănă³⁹.

Aceste două lumi comunică între ele și nu sunt despărțite printr-un „zid chinezesc”. Personajele de basm călătoresc dintr-o lume în alta prin intermediul Buricului pământului⁴⁰ („Centru al pământului”). Însă „Ceea lume” („Lumea de jos”, subpământeană), ca și „Lumea de sus”, (cerească) are mai multe niveluri, cel mai de jos fiind „Fundul pământului”. Dar și

acolo întâlnim casa tradițională cu cuptor. Personajul de poveste Stan-Barbă-Cot fuge de urmăritori și se ascunde tocmai în „Fundul pământului”, unde și este găsit pe cuptor⁴¹.

Tot în „Fundul pământului” moartea îi pregătește loc de vecie, casă, unui bogat laudăros: „Nu te lauda, bogate, /Că ai bani și ai de toate; /C-a veni moarte într-o zi /Și te-a lua de la toate; /Și ți-a face casa-n deal, /În fundul pământului, /În veliștea vântului, /Să n-ai ușă de ieșit, /Nici fereastră de văzut. /Numai loc de putrezit”⁴².

În general, în tradiția populară, astfel este văzut și descris sicriul („fără uși, fără ferestre”). Bocetele, prin specificul lor, prezintă cele mai multe și mai sugestive detalii referitoare la „casa mortului” (sicriul). Sicriul, scrie S.Fl.Marian, în Bucovina este numit „sălaș, coșciug și raclă, în Transilvania: sicriu, sălaș, coșciug, tron, casă de brad, jgheab și copârșeu, în Banat: sicriu, casa mortului și copârșeu, iar în Muntenia: coșciug, se face totdeauna după starea mortului și anume, dacă e mai avut, din scânduri de stejar, nuc și frasin, iar dacă e mai sărman din scânduri de brad. În cele mai multe părți însă e datina de a se face numai din scânduri de brad”⁴³. Coșciugul este făcut din scânduri de brad: „Ai tăiet un brad în două /Și ți-ai făcut casă nouă” – iar locuința misterioasă – „Niși cu lemni nu-i bârnuiți, /Numa din hârleț șioplit” – nu poate fi decât mormântul⁴⁴.

La fel este descris sicriul și în bocetele răspândite în satele românești din stepa Bălților: „Fără uși, fără obloane, /Numai neagră de chiroane” (casa de veci a măicuței); „Fără uși, fără ferești /Într-însa ai să viețuiești, of!” (casa de veci a tătuțacăi); „Și ai lepădat căsuțele mătate de împărat – /Cele cu uși și cu ferești /Parcă îs curți împărătești /Mari și luminoase, /Iar într-însele soarele ce varsă. /Tu ți-ai făcut, /Cum niciodată nu ți-au plăcut, – /Fără uși, fără ferești /Ca să nu ne mai vezi”⁴⁵. În acest caz recurgerea la metoda antitezei este foarte sugestivă. Motivul respectiv se întâlnește și în satele românești din Bugeac: „Pe semne, acestea (gospodăriile – A.F.) nu ți-au plăcut, /Altele mai bune ți-ai făcut, /Din două-trei scândurele, /Fără uși, fără ferești, /Fără prispă, fără laiță. /Nici n-ai prispă de hodinit /Nici laiță de șezut, /Numai trupul de putrezit”⁴⁶.

Trupul începe să „putrezească” numai după „ieșirea” sufletului, căci pe tot parcursul vieții, el este considerat casa sufletului, casă care cerea o îngrijire deosebită. Conform preceptelor creștinismului trupul mai este și „Templul Duhului Sfânt”. În acest sens în epistola întâi a lui Pavel către corinteni este scris: „Nu știți că trupul vostru este Templul Duhului Sfânt, care locuiește în voi și care L-ați primit de la Dumnezeu? Și că voi nu sunteți ai voștri?”⁴⁷.

Există și alte semnificații ale casei, caracteristice creației populare, de exemplu, cea conținută în fraza următoare: „Cloșca tare bătrână – ziua își împrăștie puii, /Iar sara pe toți îi aduna”⁴⁸. Simbolul casei, care are profunde valențe mito-simbolice, este valorificat și în poezia cultă. În general, după cum scrie distinsa cercetătoare și om de cultură Ana Bantoș, leitmotivul „casei” în lirica basarabeană ne trimite cu gândul la „casa de pe margine” de la Prut a lui Grigore Vieru. La Dumitru Matcovschi, „nouă” sau „mai bătrână”, ea este „sfânta casă părintească”. Aflată „lângă-o gură de fântână, lângă-un râu, lângă-o pădure”, este locul /Unde mama ne-a dat nume, /Și cu dans’la fiecare –/Jumătatea lui de soare”. „Cu căciula mocănească” și „cu prag de piatră tare” casa exista încă în timpurile străvechi, când, precum scrie Mircea Eliade, „casa omului arhaic nu era o mașină de locuit”, ci ca tot ce imagina și făcea el, un punct de intersecție între mai multe niveluri cosmice. Adăpostindu-se într-o casă, omul arhaic nu se izola de cosmos, dimpotrivă, venea să locuiască în chiar centrul lui. Căci așa era ea, însăși imago mundi o icoană a întregului cosmic”. Dumitru Matcovschi evocă tradiționala casă cu contururi arhaice, care este locul de salvare de intemperii:

Iar când grijiile ne-ndeasă,

Tot aici venim, acasă...

La Grigore Vieru motivul casei părintești se profilează în poeziile „Casa mea”, „Acasă”²⁴. Simbolul casei este unul dintre cele mai semnificative în creația lui Ion Druță (romanul „Povara bunătații noastre”, preșele „Casa mare”, „Păsările tinereții noastre”).

În concluzie, menționăm că spațiul de trai (așezarea, locuința) a fost considerat, din timpuri imemorabile, sacru, fiind protejat pe toate căile posibile.

NOTE

- ¹ M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, 1922, p. 115, 280, 342, 352; R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1987, p. 239-241, 244, 246, 260, 264, 442, 452, 461, 481, 515, 522, 575, 589; T. Pamfile, *Pământul după credințele poporului român*, București, 1924, p. 23.
- ² I. Ghinoiu, *Considerații etnografice asupra fenomenului de „întemeiere a așezărilor”* în „Revista de etnografie și folclor”, nr. 2, 1979, p. 203; A. Oişteanu, *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, București, 1989, p. 103.
- ³ E. Pavel, *Tipologia așezărilor din Moldova*, în „Ethnos. Revistă științifică de etnografie, folclor, artă populară”, nr. 3, București, 1994, p. 186.
- ⁴ A. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, p. 62, 64.
- ⁵ Citați după: *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, București, 1988, p. 324.
- ⁶ A. Gonța, *ibidem*, p. 107, 127, 128, 130, 131 ș.a. Vezi și Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1971, p. 297-298.
- ⁷ A. Zanoci, *Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în secolele VI-III a Chr.*, București, 1998, p. 109.
- ⁸ Citat după A. Gonța, *Satul în Moldova medievală*, p. 106.
- ⁹ *Instituții feudale...*, p. 493.
- ¹⁰ *Poezia lirică populară*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de I.D. Ciobanu, Chișinău, Ed. Știința, 1975, p. 77; R. Vulcănescu, *Coloana cerului*, București, p. 28-31; I. Ghinoiu, *ibidem*, p. 198-201; V. Trebici, I. Ghinoiu, *Demografice și etnografice*, București, 1986, p. 301-305; P.P. Panaitescu, *Obștea fărâncăscă în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964, p. 96; G. Botezatu, *Legende, tradițiile istorice și povestirile orale în „Creația populară (Curs teoretic de folclor românesc din Basarabia, Transnistria și Bucovina)”*, Chișinău, 1991, p. 416.
- ¹¹ A. Fochi, *Datini și versuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui N. Densușianu*, București, 1976, p. 137.
- ¹² P. Ștefănuță, *Cercetări folclorice pe valea Nistrului de Jos*, în „Anuarul arhivei de folclor”, IV, București, 1937, p. 217.
- ¹³ I. Candrea, *Folclorul medical comparat. Privire generală. Medicina magică*, București, 1944, p. 103; R. Vulcănescu, *Fenomenul horal*, Craiova, 1944, p. 105; M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparate despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, București, 1980, p. 196-200.
- ¹⁴ H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri*, București, 1981, p. 161.
- ¹⁵ A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, București, 1994, p. 50-51.
- ¹⁶ A. Florescu, M. Florescu, *Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni*, în „Studia Antiqua et Archaeologica”, Iași, 1983, p. 72-93.
- ¹⁷ A. Zanoci, *ibidem*, p. 36-55.
- ¹⁸ E. Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*, București, 1985.
- ¹⁹ P.H. Stahl, *L'organisation magique de territoire villegoies roumain „L'homme”*, XIII, 1973, n. 2, Paris, p. 151. Citat după V. Batură, *Cultura spirituală românească*, București, 1992, p. 252.
- ²⁰ D. Lizac, *Câteva considerente asupra sanctuarului mare circular de la Sarmizegetusa*, Symp. Thrac, nr. 8, Satu-Mare, 1990, p. 179; D. Antonescu, *Continuitate* în „Ethnos”, nr. 2, 1992, p. 86-87; H.H. Stahl, *ibidem*, p. 161.
- ²¹ R. Vulcănescu, *Mitologie română*, p. 450-452, 491, 524, 571.
- ²² Alcătuirea articolului introductiv și comentariile de N.M. Băieșu, Ed. „Știința”, Chișinău, *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, 1975, p. 56, 59.
- ²³ *Ibidem*, p. 110-111.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 53.
- ²⁵ *Idem*, p. 71-72.

- ²⁶ *Balada populară*, Alcătuirea articolului introductiv și comentariile de A.S. Hâncu, Ed. "Știința", Chișinău, 1976, p. 193, 197.
- ²⁷ *Isaia. Vechiul Testament. Biblia*, Institutul de Traduceri a Bibliei, 1984, p. 915.
- ²⁸ *Evanghelia după Matei. Noul Testament. Biblia*, Institutul de Traduceri a Bibliei, 1984, p. 19.
- ²⁹ *Poezia lirică populară*, p. 91.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 106.
- ³¹ *Cântece populare de dragoste*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de E.V. Junghietu, Ed. "Știința", Chișinău, 1977, p. 200.
- ³² *Povești fantastice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gr. G. Botezatu, Ed. "Știința", Chișinău, 1976, p. 125, 147, 107, 109, 118, 234, 253.
- ³³ *Ibidem*, p. 138, 194.
- ³⁴ *Povești nuvelistice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gr. G. Botezatu, Ed. "Știința", Chișinău, 1980, p. 146.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 215.
- ³⁶ *Idem*, p. 256.
- ³⁷ *Povești fantastice*, p. 169, 170.
- ³⁸ *Legende, tradiții și povestiri orale moldovenești*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gr. G. Botezatu, Ed. "Știința", Chișinău, 1975, p. 124.
- ³⁹ *Povești fantastice*, p. 197.
- ⁴⁰ *Legende, tradiții ...*, p. 115; *Povești fantastice*, p. 210, 204.
- ⁴¹ *Povești fantastice*, p. 143.
- ⁴² *Poezia lirică*, p. 263.
- ⁴³ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1995, p. 154; Ion H. Ciubotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea trecere)*, în "Caietele Arhivei de Folclor, VII", Iași – 1986, p. XL.
- ⁴⁴ Ion H. Ciubotaru, *Ibidem*, p. LXXXIII.
- ⁴⁵ *Folclor din stepa Bălților*, Chișinău, 1986, p. 76, 78, 80.
- ⁴⁶ *Folclor din Bugeac*, Chișinău, 1982, p. 129.
- ⁴⁷ *Noul testament. Faptele apostolilor în "Biblia"*, Institutul de Traduceri a Bibliei, 1984, p. 267.
- ⁴⁸ *Ghicitori*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de S. G. Moraru. Ed. "Știința", Chișinău, 1980, p. 72.
- ⁴⁹ Ana Bantoș, *Dinamica sacrului în poezia basarabeană contemporană*, Ed. Fundației Culturale române, București, p. 68-69.

Leonid BULMAGĂ

SITUAȚIA ÎN ECONOMIE ȘI SFERA SOCIALĂ A R.S.S. MOLDOVENEȘTI ÎN ANII 1986-1990

Conform unei teze vehiculate în publicațiile de la intersecția anilor '80-'90, economia Uniunii Sovietice, inclusiv a republicilor unionale, se afla într-o stare de stagnare atât de avansată, încât depășirea ei era imposibilă fără o restructurare radicală a tuturor verigilor ei.

Despre modul cum a evoluat starea de lucruri către mijlocul anilor '80 în sfera social-economică am scris mai înainte¹. Fără a mai reveni la acest subiect, vom menționa doar că datele expuse și analizate în articolul respectiv pun la îndoială afirmația, deja înrădăcinată în istoriografia moldovenească post-sovietică, precum că atât "perestroika", cât și celelalte transformări politice, economice și sociale, care au succedat-o, au fost cauzate, în principal, de situația gravă, care se crease în economia sovietică pe parcursul anilor '70 – prima jumătate a anilor '80.

În paginile acestui articol vom încerca să stabilim care era situația reală în ramurile de bază ale economiei R.S.S. Moldovenești în cea de-a doua jumătate a anilor '80. Pentru a avea o viziune mai integrală și clară asupra reformelor, considerate absolut necesare, vom trece în revistă și tendințele principale de dezvoltare a sferei sociale în această perioadă.

Modificarea principiilor de organizare și de gestionare a economiei, conform practicilor existente, necesita o analiză minuțioasă a factorilor care determinau această modificare, o argumentare în baza evaluării tuturor circumstanțelor, ce au constituit aspectul lor obiectiv. În acest context, conform opiniei unor economiști, extrem de valoroasă putea fi experiența acumulată drept rezultat al înfăptuirii reformei economice din 1965 și a reformelor economice realizate în fosta Republică Socialistă Federativă Iugoslavă². Însă atât conducerea de vârf a Statului Sovietic, cât și grupul de economiști-consultanți, care participau la elaborarea proiectelor de hotărâri n-au ținut cont cu buna știință de aceste tentative nereușite de reformare a economiei socialiste în baza principiilor așa-zisei economii de piață³. Sistematic se adoptau hotărâri, având la bază idei care subminau principiile de gospodărire socialiste și contribuiau la instaurarea relațiilor de producție capitaliste. Despre aceasta confirmă hotărârile Congresului al XXVII-lea al P.C.U.S., mai exact, raportul politic al C.C. al P.C.U.S., prezentat congresului de către noul secretar general, Mihail Gorbaciov. Deși asemănătoare, în fond, după structură și conținut, ele reflectau nu opiniile celor care se aflau în vârful piramidei, ci, mentalitatea consilierilor și consultanților, care, după cum a devenit clar mai târziu, au jucat un rol extrem de important în distrugerea Uniunii Sovietice⁴.

Retorica care s-a făcut auzită la Congresul al XXVII-lea al P.C.U.S. a trezit anumite suspiciuni, dar în hotărârile adoptate nu se întrezăreau schimbări spre rău. Mai mult ca atât, planurile de perspectivă de dezvoltare social-economică a țării urmăreau obiectivul ridicării bunăstării poporului "pe o treaptă calitativ nouă"⁵. Politica ulterioară a lui Gorbaciov și a părtașilor săi, legile economice, care au fost adoptate la sugestia și cu concursul adepților așa-numitei "economii de piață" au pregătit terenul pentru instaurarea capitalismului cu toate consecințele lui specifice. "Legea cu privire la întreprinderea de stat", "Legea cu privire la cooperare în URSS", "Legea cu privire la proprietate în U.R.S.S." etc. au creat posibilități vaste pentru dezvoltarea într-un ritm accelerat a relațiilor de producție capitaliste⁶.

Deși, într-adevăr, radicale, cu un conținut procapitalist pronunțat, legile economice adoptate în această perioadă, actele normative, în esență, de aceeași natură, au influențat

negativ asupra economiei, înregistrându-se o reducere considerabilă a multor indicatori de bază, o amplificare a contradicțiilor, tot mai multe dificultăți. Conform datelor statistice, în 1990 pentru prima dată în condiții de pace a fost semnalată o scădere rapidă a volumului producției industriale. În 1988 la 32 din cele 158 tipuri de produse, în 1989 – la 72 și, în 1990 – la 99 tipuri⁷. Cu 2-4% s-a micșorat produsul social global și venitul național. A scăzut volumul fondurilor fixe puse în acțiune, a rămas la nivelul anului precedent producerea produselor alimentare. Comenzile de stat în construcții au fost îndeplinite doar în proporție de 30 la sută. Construcția locuințelor s-a redus cu 14 la sută, cea a obiectelor de menire social-culturală (școli, spitale etc.) – cu 19-37%⁸.

Să vedem care era starea de lucruri la acest capital în republica noastră. La finele anilor '80 în R.S.S. Moldovenească funcționau 558 de asociații de producție și asociații științifice de producție, combinate și întreprinderi, care se aflau la balanță autonomă (inclusiv întreprinderi subordonate asociațiilor de producție și asociațiilor științifice de producție)⁹. Ele cuprindeau, practic, toate ramurile de producție industriale – metalurgică, electroenergetică, construcției de mașini, de prelucrare a materiei prime agricole, farmaceutică etc. Cele mai multe întreprinderi, cât n-ar părea de straniu, dacă se ia în considerare lipsa zăcămintelor minerale, aparțineau industriei grele și celei constructoare de mașini: Uzina metalurgică din Râbnîța, Uzina de producere a cimentului din Rezina, Uzina de tractoare din Chișinău, Uzina de producere a mașinilor de turnătorie "S. Kirov" din Tiraspol etc.

Petru Lucinschi, prim-secretar al C.C. al P.C.M., în raportul politic al Comitetului Central al P.C.M. prezentat la Congresul al XVII al P.C.M., referindu-se la situația din economia republicii din a doua jumătate a anilor '80, menționa că atât el, cât și ceilalți membri ai Comitetului Central erau, chipurile, preocupați "de căutarea chinuitoare a căilor de scoatere a economiei republicii din stagnare..."¹⁰. Petru Lucinschi afirma că economia republicii era în stagnare. Însă cifrele reflectă cu totul alt tablou.

De exemplu, producția energiei electrice a crescut de la 16,7 mlrd kwh în 1985 până la 17,0 mlrd kwh în 1989, a oțelului respectiv de la 210,1 mii tone până la 685,3 mii tone, a laminatelor de la 84,5 mii tone în 1985 până la 578,0 mii tone în 1990¹¹.

În 1989 în republică au fost produse 12,1 mii tractoare sau cu 900 mai mult decât în 1985, mașini agricole pentru cultivarea plantelor respectiv în sumă de 45,8 mln. rub. față de 37,9 mln. rub. (Aici și în continuare datele privind producția calculată în expresie valorică sunt indicate în prețurile cu ridicata ale întreprinderilor la 1 ianuarie 1982), aparate, mijloace de automatizare și piese de rezervă pentru acestea în sumă de 87,7 mln. rub. față de 64,5 mln. rub.¹².

Producția cimentului pe parcursul a trei ani a sporit de două ori – de la 1,2 mln. tone în 1985 până la 2,4 mln. tone în 1988. E adevărat că în următorii doi ani (1989, 1990) ea s-a stabilit la nivelul de 2,3 mln. tone.

În condițiile anarhiei politice și sociale, care se instaurase în acea perioadă, în republică trezește mirare faptul cum de reușeau în genere întreprinderile să mențină activitatea de producție. De remarcat că nu numai întreprinderile industriei grele reușeau să facă față condițiilor nefavorabile. Indici înalți obțineau și majoritatea întreprinderilor din ramurile industriei ușoare, de prelucrare a materiei prime. În 1990 în republică au fost produse mărfuri de consum (în prețuri de vânzare cu amănuntul comparabile) în sumă de 8846,8 mln. rub. față de 6663,5 mln. rub. în 1985, inclusiv mărfuri alimentare în sumă de 2471,3 mln. rub. față de 1994,2 mln.¹³. Indicatorii dezvoltării industriei ușoare și ai celei alimentare au fost în creștere (*tab. nr. 1*).

Tabelul nr. 1¹⁴

**Indicatorii principalelor tipuri de producție
industrială și alimentară pe locuitor**

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Covoare și preșuri, m ²	1,3	1,2	1,2	1,3	1,3	1,2
Țesături, total, m ²	39,4	41,1	45,6	48,9	51,6	56,0
inclusiv: din bumbac,	28,4	29,8	32,4	35,0	35,8	38,9
din mătase	8,6	8,3	8,9	9,0	10,4	11,6
Articole de draperie și de tul, m ²	0,6	0,6	0,6	0,7	0,8	0,8
Ciorapi, perechi	9	9	9	9	9	10
Lenjerie tricotată și haine tricotate, buc.	15	15	15	15	16	15
Încălțăminte, perechi	4	5	5	5	5	5
Carne (inclusiv semifabricate de categoria I), kg	52,0	54,6	51,1	54,8	56,5	59,1
Unt, kg	5,6	5,8	6,2	6,6	6,6	6,2
Zahăr tos, kg	98,3	96,0	90,2	86,6	102,6	99,9
Produse de cofetărie, kg	14,7	15,3	13,9	16,3	16,4	16,1
Conserve, borcane	376,3	459,4	442,4	422,2	401,9	415,7

De menționat că acești indici deseori erau în funcție de starea de lucruri din agricultură, de condițiile climatice. Plus la acestea numărul populației a fost permanent în creștere, din 1986 până în 1990 sporind cu cca 215 mii de oameni¹⁵.

Și mai înalți erau indicatorii creșterii volumului total al producției industriale pe ramuri în anii 1986-1990 (tab. nr. 2).

Tabelul nr. 2¹⁶

Indicatorii creșterii volumului total al producției industriale pe ramuri

	1986	1987	1988	1989	1990
Industria, în total	103	108	111	118	121
Industria grea	109	118	125	134	138
Complexul metalurgic	de 2,6 ori	de 3,3 ori	de 3,4 ori	de 3,3 ori	de 3,7 ori
Complexul construcției de mașini	109	121	128	139	145
Complexul chimico-forestier	106	112	125	132	141
Industria materialelor de construcție	109	116	120	117	124
Industria ușoară	102	108	115	127	125
Industria alimentară	97	98	97	102	105

Cu excepția industriei alimentare în toate celelalte ramuri ale industriei ritmul de creștere a volumului total al producției a fost destul de înalt. Volumul global al producției complexului metalurgic pe această perioadă a crescut de 3,7 ori. În ceea ce privește indicele redus al producției alimentare, el a fost cauzat de situația reală din agricultură (tab. nr. 3).

Tabelul nr. 3¹⁷

**Recolta globală a culturilor agricole
(în toate categoriile de gospodării, mii tone)**

	1986	1987	1988	1989	1990
Cereale	2044	2011	3052	3418	2621
Sfeclă de zahăr (industrială)	2413	2155	2270	3612	2375
Semințe de floarea soarelui	253	209	269	282	252
Tutun	133	119	78	67	66
Soia	20	37	53	51	24
Cartofi	449	304	299	464	295
Legume	1438	1282	1281	1203	1177

Deși, după cum am menționat, conjunctura politico-socială în republică către finele anilor '80 era puțin favorabilă pentru desfășurarea unor activități economice normale, relațiile de producție socialiste, sistemul economic existent continuau să asigure funcționarea sferei de producție materială. Volumul investițiilor era permanent în creștere. Avea loc reînnoirea bazei tehnico-materiale a industriei. Pe parcursul anilor 1986-1990 în industrie au fost investite 2,7 mlrd. rub., cu circa un miliard mai mult decât în anii 1981-1985¹⁸. Sporirea alocațiilor bănești făcea posibilă ridicarea nivelului de înzestrare cu fonduri a personalului industrial de producție (Tab. nr. 4).

De menționat că pe parcursul anilor 1981-1985 aceste ritmuri au fost înalte mai în toate ramurile industriei, înzestrarea cu fonduri a personalului atât din industria grea, cât și din cea ușoară aproape dublându-se, iar în cadrul complexului construcției de mașini majorându-se chiar de circa 2,6 ori.

Tabelul nr. 4¹⁹

**Ritmurile de creștere a nivelului de înzestrare cu fonduri
a personalului industrial de producție pe ramuri
(Fondurile fixe industriale de producție calculate la un lucrător)**

	1980 = 100						1985 = 100				
	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1986	1987	1988	1989	1990
Industria, în total	132	145	151	160	172	187	110	114	121	130	141
Industria grea	132	149	152	162	178	196	113	115	123	135	148
Complexul de combustibil și energic	114	117	124	132	131	134	103	109	116	115	118
Complexul de construcții de mașini	149	167	181	199	231	256	112	122	134	156	172
Complexul chimico-forestier	122	125	126	135	148	192	102	103	110	121	157
Industria materialelor de construcție	121	147	133	141	150	152	121	110	117	124	126
Industria ușoară	139	147	157	165	176	189	106	113	118	127	136
Industria alimentară	130	135	146	154	158	169	103	112	118	121	130

În pofida faptului că pe parcursul anilor 1988-1990 ritmurile de înzestrare cu fonduri a personalului industrial au fost mai scăzute, ele continuau să fie destul de înalte, mai ales, în complexul construcției de mașini și în cel chimico-forestier. Existau probleme și în această

ramură a economiei, însă caracterul lor era de cu totul altă natură decât cel pe care îl prezintă adeptii economiei de piață. De exemplu, nu erau utilizate deplin capacitățile de producție ale întreprinderilor industriale. La producerea unor tipuri de producție: tractoare, mașini și utilaje pentru sectorul zootehnic și producerea nutrețurilor, frigidere și congelatoare, ele erau folosite în proporție de 63; 84 și 52 la sută²⁰. Continua să crească gradul de uzură al fondurilor fixe de producție. În unele ramuri – industria forestieră și de prelucrare a lemnului, industria ușoară și cea alimentară ponderea fondurilor fixe uzate constituia mai mult de o treime²¹. Scădea randamentul fondurilor. Fabricarea producției-marfă la o rublă din valoarea medie anuală a fondurilor fixe industriale de producție s-a micșorat de la 1,82 rub. în anul 1980 până la 1,67 rub. în anul 1985 și până la 1,49 rub. în anul 1990²². Constituiau însă aceștia sau alți factori un argument suficient pentru a expune ramura respectivă pe parcursul anilor '90 transformărilor, în urma cărora s-a redus potențialul ei productiv în unele domenii la nivelul anilor '50? La această întrebare majoritatea cercetărilor deocamdată nici nu caută răspuns.

Principalii indicatori ai nivelului de dezvoltare a agriculturii sunt: recolta medie la hectar, productivitatea animalelor, cheltuielile directe de muncă, prețul de cost al produselor agricole, randamentul fondurilor fixe etc. Înainte însă de a purcede la analiza evoluției acestora în condițiile concrete de la finele anilor '80, trebuie menționate câteva circumstanțe de ordin general.

La sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50, în perioada inițială de construcție socialistă, recolta medie globală de cereale (în greutate înregistrată inițial) în toate categoriile de gospodărie era de 1380 mii tone, de sfeclă de zahăr (industrială) – de 480 mii tone, de semințe de floarea-soarelui – de 170 mii tone și de legume – de 186 mii tone. La sfârșitul anilor '80, adică după patru decenii de gestionare a acestei ramuri în baza principiilor de gospodărire socialiste, sectorul agricol obștesc producea în medie anual câte 2341 mii tone de cereale, 2565 mii tone de sfeclă de zahăr, 250 mii tone de semințe de floarea-soarelui și 1165 mii tone de legume²³.

De remarcat că suprafețele însămânțate cu culturi cerealiere s-au micșorat în această perioadă mai mult de 2 ori – de la 1382 mii ha în 1950 până la 652 mii ha în 1987, cele însămânțate cu semințe de floarea-soarelui – de 1,5 ori, de la 194 mii ha până la 125,8 mii ha²⁴.

În sectorul zootehnic indicatorii de creștere a producției globale au fost și mai înalți. Producția cărnii a sporit de la 9,1 mii tone în 1950 până la 280,8 mii tone în 1990, cea a laptelui – de la 31,7 mii tone până la 1231,7 mii tone. Deci producția cărnii în acest interval de timp a crescut mai mult de 30 de ori, a laptelui de cca 40 de ori, a ouălor de cca 67 ori, de la 12,3 mln. bucăți în 1950 până la 830,2 mln. bucăți în 1990²⁵.

De ce argumente mai era nevoie pentru a aprecia la justa lor valoare schimbările ce s-au produs în această importanță ramură a economiei pe parcursul a patru decenii? Stereotipurile de interpretare cereau însă ca pe lângă aspectele pozitive ale transformărilor ce se produceau în societate să fie menționate și aspectele negative. Și, de regulă, aceste aspecte erau depistate. Pentru a diminua valoarea reală a cifrelor, a pune la îndoială importanța transformărilor, se afirmă că rezultatele economice erau, chipurile, obținute în baza unor factori extensivi²⁶. Dar această afirmație nu era deplin întemeiată. Suprafețele însămânțate cu sfeclă de zahăr au crescut în perioada vizată de cca 9 ori – de la 10,7 mii ha până la 92,1 mii ha –, recolta medie globală a sporit de cca 5 ori. Suprafețele însămânțate cu legume s-au majorat de 3,4 ori – de la 23,5 mii ha până la 80,6 mii ha –, iar recolta medie globală a legumelor de peste 6 ori²⁷.

Cantitatea de carne produsă la 100 ha de terenuri agricole (în greutate de abator) în colhozuri, sovhozuri, întreprinderi și asociații agricole intergospodărești a crescut de la 32,4 q în 1960 până la 120,4 q în 1990, iar cea de lapte produs la aceeași suprafață de terenuri agricole, respectiv, de la 190,0 q până la 528,3 q²⁸.

Tendențios, neobiectiv interpretau procesele de perfecționare a relațiilor de producție în agricultură și unele reviste social-politice ("Znamea") și ziare ("Literaturnaia gazeta" etc.) centrale.

Tulburările sociale, ce s-au produs în republică în a doua jumătate a anilor '80, n-au putut să nu influențeze relațiile economice din cadrul complexului agroindustrial. Sustragerea atenției opiniei publice de la problemele importante ale societății, slăbirea legăturilor cu centrul și cu alte regiuni economice din cadrul U.R.S.S., au avut drept rezultat slăbirea disciplinei de muncă, scăderea interesului față de sectorul economic în general. Cu toate acestea se luau măsuri în vederea asigurării dezvoltării economiei, creării unor premise reale de ameliorare a condițiilor de trai ale oamenilor muncii.

Investițiile capitale în baza tehnico-materială a agriculturii au crescut de la 660 mln. rub. în 1985 până la 745 mln. rub. în 1990²⁹. În ansamblu pe anii 1986-1990 în această ramură economică au fost investite 4,4 mlrd. rub., dintre care peste 3,5 mlrd. (cca 80%) pentru construcția obiectivelor de menire productivă și procurarea tehnicii³⁰. Parcul de mașini și tractoare al colhozurilor, sovhozurilor și întreprinderilor agricole intergospodărești s-a înnoit în această perioadă cu 28,3 mii de tractoare, 23 mii de pluguri, 9,8 mii semănători, 23,3 mii de cultivate pentru tractoare, 3 mii de combine pentru recoltarea cerealelor, 1,7 mii – pentru recoltarea poamei, 3 mii – pentru recoltarea plantelor furajere, nutrețurilor, 700 de combine pentru recoltarea sfeclei de zahăr, 8,8 mii de mașini pentru introducerea îngrășămintelor chimice și organice în sol, 3,9 mii de mașini și instalații pentru ploaie artificială, 2,2 mii de mașini, instalații pentru muls vacile³¹.

Lărgirea și perfecționarea bazei tehnico-materiale a gospodăriilor agricole (tractoarele, mașinile agricole noi livrate erau, de regulă, mai performante) duceau implicit la creșterea nivelului de mecanizare a lucrărilor agricole (Tab. nr. 5).

Tabelul nr. 5³²

	1985	1990
Mulsul vacilor	86	98
Asigurarea cu apă a fermelor și a complexurilor:		
– de vite cornute mari	95	98
– de creștere a porcinelor	91	95
– avicole	95	95
Distribuirea furajelor la fermele și complexurile:		
– de vite cornute mari	81	89
– de creștere a porcinelor	73	75
– avicole	92	88
Curățarea încăperilor de băligar la fermele și complexurile:		
– de vite cornute mari	91	97
– de creștere a porcinelor	84	83
– avicole	88	88
Melanizarea completă la fermele și complexurile:		
– de vite cornute mari	76	88
– de creștere a porcinelor	71	71
– avicole	66	71

Către finele anilor '80 crescuse considerabil ponderea lucrărilor îndeplinite cu ajutorul mașinilor în așa ramuri ca viticultura, pomicultura și legumicultura. În multe gospodării agricole devenise un fenomen obișnuit folosirea combinelor pentru culesul strugurilor, a utilajelor pentru curățatul pomilor, instalațiilor pentru uscarea frunzelor de tutun, sistemelor automate pentru pregătirea amestecurilor nutritive etc.³³.

Stabilitatea sectorului agrar, eficiența lui depind în mare măsură de suprafața terenurilor irigate.

Din ultimii 100 de ani 40 au fost secetoși. Nu rareori seceta pe meleagurile noastre se menține câte 2-3 ani la rând. Aceștia, precum și unii factori socioeconomiци au necesitat lucrări de amploare în domeniul irigațiilor. Suprafața terenurilor irigate a crescut de la 15,4 mii ha în 1950 până la 279,7 mii ha în 1987. Numai din 1986 până în 1990 au fost irigate cca 65 mii ha de terenuri³⁴.

Lărgirea suprafețelor de terenuri irigate era însoțită și de schimbări calitative în tehnica irigațiilor. Procedeele vechi de irigare cu ajutorul canalelor deschise, țevilor, sifoanelor și furtunurilor de polietilenă erau treptat înlocuite cu altele noi, utilizându-se dispozitive de ploaie artificială "Fregat", "Voljanka", "Dnepr"³⁵.

În a doua jumătate a anilor '80 R.S.S.M. se plasa pe unul din primele locuri în U.R.S.S. după gradul de înzestrare tehnică a sistemelor de irigare. Ea a fost printre primele republici ale Uniunii Sovietice, care au început să construiască sisteme de irigare automatizate. Astfel de sisteme au fost construite în livada intercolhoznică "Pamiati Iliciu", Școala agricolă "Criuleni", sovhozul-fabrică "Pravda" (Cahul) etc.³⁶.

Conform calculelor efectuate, pentru a menține balanța humusului la același nivel trebuie administrate anual la un hectar de pământ nu mai puțin de 10 tone de îngrășăminte organice. Pe parcursul perioadei respective în sol se introduceau în medie cca 6 tone. De remarcat că până la începutul anilor '80 cantitatea de îngrășăminte organice introdusă în sol în medie la hectar abia depășea 4 tone³⁷.

Către mijlocul anilor '80 a crescut simțitor cantitatea de îngrășăminte minerale livrate republicii. În 1985 ea atinsese cea mai mare cifră – 410 mii tone. Însă din 1989 volumul acestor livrări începe să se reducă considerabil. De exemplu, în 1990 republicii i-au fost livrate doar 244 mii tone³⁸.

Cu toate acestea productivitatea terenurilor agricole continua să se mențină la un nivel înalt. Producția medie la hectar a culturilor cerealiere (în greutate înregistrată inițial) a constituit în perioada investigată 34,8 q față de 33,1 în anii 1981-1985, a sfeclei de zahăr – 290 q față de 243 q, a seminței de floarea-soarelui – 19,6 q față de 18,1 q, a tutunului – 19,3 q față de 15,7 q și a legumelor – 158 q față de 140³⁹.

Producția de carne (în greutate de abator) produsă în medie pe an în toate categoriile de gospodării a crescut față de perioada precedentă (1981-1985) cu cca 18 mii tone, cea de lapte cu cca 229 mii tone, a ouălor cu peste 156 mln de bucăți⁴⁰.

Un indice important al creșterii productivității muncii în agricultură îl constituie consumul direct de muncă la producerea produselor agricole (*Tab. nr. 6*).

Tabelul nr. 6⁴¹

**Consumul direct de muncă pentru producerea unui chintal
de produse agricole în colhozuri, sovhozuri și întreprinderi agricole
intergospodărești (om-ore)**

	1981-1985	1986-1990
Cereale (fără porumb)	1,5	1,3
Porumb pentru boabe	2,0	1,8
Sfeclă de zahăr (industrială)	1,2	0,9
Semințe de floarea-soarelui	2,9	2,4
Legume	6,2	6,2
Struguri	11,0	10,0
Sporul în greutate al vitelor tinere și sporul de la îngrășarea bovinelor,		
porcinelor	39,9	30,0
Lapte	23,9	14,7
Ouă	9,4	7,1
	7,6	4,5

După cum se observă din tabel, consumul direct de muncă s-a redus la producerea tuturor produselor agricole. O reducere substanțială s-a înregistrat la producerea cărnii, ceea ce se datorează în mare măsură nivelului înalt de mecanizare la fermele și complexele animaliere.

În ceea ce privește prețul de cost al produselor agricole, un alt indice important al nivelului de dezvoltare a agriculturii, situația este nițel de altă natură (Tab. nr. 7).

Tabelul nr. 7⁴²

**Prețul de cost al unei tone de produse
agricole în colhozuri și sovhozuri (rub.)**

	1981-1985		1986-1990	
Cereale (în afară de porumb)	71,9	81,8	84,3	95,5
Porumb pentru boabe	80,9	84,1	93,9	104,9
Sfeclă de zahăr (industrială)	29,5	33,0	32,2	33,0
Semințe de floarea-soarelui	110,5	139,5	140,8	164,9
Legume	145,9	150,0	180,8	176,8
Frunte	163,5	184,9	209,2	223,4
Struguri	201,2	230,0	260,4	276,8
Sporul în greutate al vitelor tinere și sporul la îngrășarea bovinelor				
porcinelor	2496,2	3033,2	2451,3	3031,1
Lapte	1673,6	2308,0	1613,0	2061,4
Ouă de găină (mii de bucăți)	318,2	330,4	322,2	331,7
	174,8	69,8	207,8	69,9

Printre factorii care au influențat negativ acest indicator pot fi menționați, în primul rând, cei cauzati de majorarea prețurilor de achiziție aproape la toate mașinile și utilajele destinate agriculturii și, în al doilea rând, cei determinați de creșterea plății muncii în acest sector economic, ce-i drept, nu întotdeauna în raport direct cu creșterea productivității muncii.

Cu toate acestea, apreciind în ansamblu indicatorii dezvoltării producției agricole pe parcursul anilor 1986-1990, se poate de constatat că ei nu pun la îndoială nici sub un aspect oportunitatea principiilor de bază și a formelor concrete de organizare a muncii în această

ramură a economiei. La mai toate compartimentele principale – investiții, înzestrare tehnico-energetică, productivitate, eficiență etc. – în colhozuri, sovhozuri, întreprinderi agricole intergospodărești indicatorii erau în creștere. Nici nu putea fi vorba de stare de criză sau de regres. În pofida acestui fapt ramura respectivă a fost supusă unor transformări, în urma cărora potențialul ei de producție s-a redus, practic, la nivelul celui de la începutul anilor '50.

În linii mari situația în sfera socială pe parcursul anilor 1986-1990 a evoluat similar celei din industrie și agricultură. Salariile persoanelor aflate în câmpul muncii creșteau, pensiile și indemnizațiile de asemenea. Cu fiecare an erau majorate alocațiile pentru fondurile sociale de consum. Se dădeau în exploatare obiecte de menire social-culturală și construcții locative. Se înfăptuiau alte măsuri ce contribuiau în mod direct la ameliorarea condițiilor de trai ale oamenilor muncii.

Să analizăm situația la capitolul salarizare în diferite ramuri ale economiei, principala sursă de venit pentru majoritatea angajaților în câmpul muncii (Tab. nr. 8).

Tabelul nr. 8⁴³

**Salariul mediu lunar al muncitorilor și
funcționarilor pe ramurile economiei naționale (rub.)**

	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Economia națională, în total	138,3	157,7	161,8	166,7	181,5	200,6	232,8
Industrie (personalul industrial de producție)							
Agricultură	123,4	152,6	160,3	162,8	177,0	202,3	247,2
Gospodăria silvică	111,2	122,8	121,4	123,6	131,6	152,1	160,7
Construcții	153,7	177,4	180,5	186,8	209,3	238,2	264,3
Transporturi	162,6	178,2	182,2	187,7	205,1	225,0	249,8
Telecomunicații	132,6	139,7	142,5	146,6	160,1	183,6	214,8
Comerț și alimentația publică, aprovizionarea tehnico-materială, achizițiile							
Deservirea informativă de calcul	123,0	129,4	131,9	134,1	145,1	163,5	215,8
Gospodăria comunală și de locuințe	131,5	148,7	158,4	164,0	183,5	220,0	254,8
Ocotirea sănătății, cultura fizică și asistența socială	119,2	129,2	132,8	135,8	147,6	163,6	192,5
Învățământul public	116,9	125,5	125,4	132,7	140,6	151,5	169,6
Cultură	126,2	132,4	143,7	153,5	158,2	158,7	165,4
Artă	106,1	112,0	114,0	116,5	121,6	128,3	147,6
Știință și deservirea științifică	119,1	132,2	129,9	133,2	133,2	145,1	173,4
Creditarea și asigurările de stat	152,9	171,5	175,9	185,9	212,3	267,7	306,6
Aparatul organelor conducerii de stat și economice, organelor de conducere a organizațiilor cooperatiste și obștești	154,5	167,5	175,7	177,6	189,1	220,9	385,4
	150,0	156,5	161,4	175,9	187,9	220,8	317,6

Ritmul înalt de creștere a salariului mediu lunar mai la toate categoriile de lucrători după anul 1987 reprezintă, într-un fel, un fenomen paradoxal. Sub influența evenimentelor politice în economie cresc tendințele de dezintegrare. Pe lângă greutățile obiective, inerente oricărui proces social în desfășurare, apar altele noi, cauzate de activitatea distructivă a unor forțe antagoniste, dușmănoase sistemului social-politic și economic existent. În pofida acestui fapt economia continua să se dezvolte, iar veniturile bănești ale populației sporeau într-un ritm accelerat. Salariul mediu lunar în ansamblu pe economie, inclusiv în industrie, a crescut pe parcursul doar a trei ani (1988-1990) cu circa 40 la sută. În agricultură – cu peste 50 la sută. O situație similară exista și în alte sfere importante de producție. În construcții și transporturi salariul mediu lunar în acești trei ani s-a majorat respectiv cu 41 și 33%. Chiar și în domeniile ocrotirii sănătății și culturii, într-o anumită măsură mai puțin favorizate, comparativ cu alte domenii ale producției materiale, salariul mediu lunar în acest răstimp a crescut cu cca 30 la sută.

Fenomenele pozitive din ramurile producției materiale erau determinate și de caracterul inerțial al dezvoltării lor, adică de unii factori obiectivi, iar cele din sfera socială de anumite calcule politice. Clasa politică sau, mai bine zis, o parte a nomenclaturii de atunci, fiind conștientă de gravitatea consecințelor, proceselor, ce luau amploare, căutau, dacă nu să stopeze, cel puțin să frâneze desfășurarea lor prin tot felul de măsuri sociale, inclusiv și prin sporirea, nu întotdeauna îndreptățită, a salariilor. Practica încetățenită în cadrul sistemului de gospodărire sovietic cerea ca sporirea salariului să se facă în raport direct cu ridicarea productivității muncii. Conform datelor anuale de statistică, pe parcursul a ultimilor 3 ani de putere sovietică, această practică a fost ignorată. Ritmurile de majorare a salariilor au fost superioare celor de creștere a productivității muncii (Tab. nr. 9).

Tabelul nr. 9⁴⁴

**Sporirea productivității muncii și a salariului mediu
pe ramurile economiei naționale
(în % față de anul precedent)**

	1986	1987	1988	1989	1990
Industrie	2,4	4,2	4,4	6,6	5,6
Salariul mediu	2,4	3,1	11,1	9,9	14,2
Agricultură	13,2	0,1	6,9	7,9	-10,0
Salariul mediu	7,4	0,6	6,9	16,4	24,6
Construcții	5,7	5,8	4,7	4,4	2,2
Salariul mediu	3,1	1,4	8,4	11,8	10,9
Transportul feroviar de folosință generală	11,0	-0,2	1,8	-3,6	-5,7
Salariul mediu	4,8	9,2	2,1	3,2	14,7
Transportul auto de folosință generală	1,9	1,9	0,2	10,5	3,8
Salariul mediu	1,2	3,2	4,7	9,7	7,3

Deosebit de substanțială această discrepanță a fost în industrie, agricultură, construcții și în transportul feroviar. De exemplu, în 1990 productivitatea muncii în agricultură a scăzut cu 10 la sută, salariul mediu lunar a fost majorat însă cu 24%. Astfel, retribuirea medie lunară a muncii în colhozuri către finele anilor '80 a depășit salariul mediu lunar nu numai al lucrătorilor din sovhozuri, ci și al muncitorilor, funcționarilor din industrie. În 1990 ea a fost în mărime de 251,8 rub. față de salariul mediu lunar al lucrătorilor din sovhozuri de 244,1 și cel al muncitorilor și funcționarilor din industrie de 232,8 rub.⁴⁵

Pe lângă salarii o importanță mare pentru ridicarea nivelului de trai al populației aveau plățile și înlesnirile din fondurile sociale de consum. De remarcat că din fondurile sociale de consum populația era asigurată cu învățământ gratuit, asistență medicală gratuită, cu subvenții, pensii, burse, concedii anuale, bilete pentru sanatorii și case de odihnă, erau întreținuți copiii în instituțiile preșcolare etc. Plățile și înlesnirile obținute de către populație din fondurile sociale de consum în 1990 au alcătuit 2554,2 mln. rub. față de 1935,2 mln. rub. în 1985, adică cu 619 mln. rub. mai mult⁴⁶.

Cheltuielile statului pentru o persoană pe un an au constituit: în școlile de cultură generală – 307 rub., în instituțiile de învățământ mediu de specialitate – 1059 rub., în instituțiile de învățământ superior – 1698 rub. În anul de învățământ 1990/91 au primit bursă 92,4% din numărul elevilor din instituțiile de învățământ mediu de specialitate de zi și 85,7% din numărul studenților din instituțiile de învățământ superior de zi⁴⁷.

Numărul pensionarilor a crescut de la 735 mii în 1986 până la 841 mii în 1991. Mărirea medie a pensiei lunare a fost majorată de la 54,1 rub. în 1985 până la 95,8 rub. în 1991⁴⁸.

Un indicator important al nivelului de trai al populației îl constituiau depunerile în instituțiile Băncii de Economii. Numărul depunerilor a crescut de la 1516 mii în 1980 până la 2946 mii în 1990, suma depunerilor de la 1531,8 mln. rub. până la 4648,8 mln. rub., iar mărirea medie a depunerii calculată pe locuitor de la 382 până la 1072 rub.⁴⁹. Dacă luăm în considerare că cursul valutar al unui dolar în acea perioadă era echivalent cu 0,64 copeici, apoi aceste depuneri alcătuiau peste 7 mlrd. de dolari sau peste 1600 de dolari pe cap de locuitor, ceea ce constituie o sumă colosală.

Depunerile populației în instituțiile Băncii de Economii unii cercetători le apreciază drept un indice al dezvoltării insuficiente a pieței de consum. Într-adevăr, am susține un neadevăr dacă am afirma că factorul în cauză n-a contribuit la creșterea volumului acestor depuneri. Deficitul unor obiecte de larg consum, în unele cazuri cauzat de anumite circumstanțe obiective, dar, de cele mai multe ori, fiind o consecință a unor decizii incompetente sau a unor calcule de rea-intenție, era un fenomen destul de răspândit în societate. În acest context însă putem adăuga că volumul total al circulației mărfurilor cu amănuntul în comerțul de stat, cooperatist și colhoznic a crescut de la 4373,2 mln. rub. în 1985 până la 6758,5 mln. rub. în 1990⁵⁰, prețurile medii de cumpărare a multor tipuri de mărfuri industriale și produse alimentare rămânând aproape neschimbate (Tab. nr. 10; 11).

Tabelul nr. 10⁵¹

Prețurile medii de cumpărare a unor tipuri de țesături, tricotaj și încălțăminte de către muncitori și funcționari (conform datelor sondajelor bugetelor de familie, rub.)

	1986	1987	1988	1989	1990
Țesături, în total, pentru un metru	4,77	4,08	4,34	5,63	4,95
inclusiv: din bumbac	2,18	1,87	1,84	2,12	2,01
– din lână	14,71	14,57	15,04	15,49	17,92
– din mătase	9,46	7,92	7,31	11,29	10,74
– din celofibre	3,20	3,28	2,19	2,39	2,73
– din in ș.a.	2,94	3,23	3,97	3,59	4,94
Lenjerie tricotată, pentru o bucată	2,33	2,40	2,58	2,30	2,41
Ciorapi și șosete, pentru o pereche	1,55	1,63	1,52	1,64	2,38
Încălțăminte, în total, pentru o pereche	17,35	17,97	20,08	19,95	23,24
Inclusiv: din piele	23,21	23,29	25,92	25,16	31,02
– din cauciuc	8,30	8,01	7,46	6,86	7,69
– din păsă	10,79	12,54	11,46	12,02	12,44

Tabelul nr. 11⁵²

Prețurile medii de cumpărare a produselor alimentare în
comerțul de stat, cooperatist și la piața colhoznică
(conform datelor sondajelor bugetelor de familie, rub.)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Muncitori și funcționari</i>					
Carne de vită	2,26	2,33	2,49	2,33	2,38
Carne de oaie	1,86	2,19	2,54	2,36	2,22
Carne de porc	2,41	2,48	2,68	2,47	2,61
Mezeluri și afumături de carne	2,87	3,11	3,28	3,28	3,62
Pește și produse din pește	1,08	1,11	1,14	1,19	1,33
Cartofi	0,36	0,42	0,48	0,49	0,54
Legume și bostănoase	0,33	0,35	0,35	0,41	0,52
Fructe și pomușoare proaspete	0,62	0,72	0,77	0,75	0,97
Bomboane, halva etc.	3,37	3,58	3,43	3,76	3,71
<i>Colhoznici</i>					
Carne de vită	1,99	1,99	2,03	2,04	2,08
Carne de oaie	3,05	2,94	3,01	2,52	2,52
Carne de porc	2,87	3,00	3,31	2,99	3,31
Mezeluri de afumători de carne	3,27	3,65	3,91	3,88	4,52
Pește și produse din pește	1,01	1,03	1,04	1,11	1,18
Cartofi	0,31	0,41	0,46	0,50	0,48
Legume și bostănoase	0,25	0,27	0,25	0,30	0,37
Fructe și pomușoare proaspete	0,36	0,36	0,58	0,43	0,55
Bomboane, halva etc.	2,57	2,54	2,58	2,95	2,88

Schimbări pozitive au avut loc și în structura consumului. Ritmul de creștere a cheltuielilor pentru achiziționarea mărfurilor nealimentare a fost mai înalt decât cel al cheltuielilor pentru procurarea produselor alimentare. În timp ce suma cheltuielilor pentru achiziționarea produselor alimentare a crescut de la cca 1,7 mlrd. rub. în 1986 până la cea 2,4 mlrd rub. în 1990, cheltuielile populației pentru procurarea mărfurilor nealimentare au sporit respectiv de la 2,6 mlrd. rub. până la 4,2 mlrd. rub.⁵³

Cheltuielile pentru achiziționarea mărfurilor de menire social-culturală și de uz casnic – aparate de radio, televizoare, casetofone, frigidere, congelatoare, mașini de spălat etc. – de la 0,9 mlrd. rub. până la cca 1,51 mlrd. rub.⁵⁴.

Volumul serviciilor sociale prestate populației a crescut față de anul 1985 de 1,7 ori, față de anul 1980 – de 2,2 ori⁵⁵. Atât în domeniul comerțului cu amănuntul, cât și în cel al prestării serviciilor sociale existau probleme, mai ales în localitățile rurale. Se simțea insuficiența unor tipuri de mărfuri industriale, în primul rând, din cele de menire social-culturală. Nu în toate satele existau ateliere specializate pentru repararea aparatelor tele-radio, a mașinilor de uz casnic. Lucrările de reparare de multe ori se realizau la un nivel scăzut.

Apreciind starea de lucruri la acest capitol existentă către finele anilor '80, în comparație cu cea din anii 1980-1985, nu putem să nu constatăm schimbări calitative evidente. Deosebit de semnificative în acest context se prezintă performanțele înregistrate de organele gospodărești și de stat, de către populația țării în ceea ce privește construcția caselor de locuit. Investițiile capitale ale întreprinderilor și organizațiilor de stat, ale uniunii asociațiilor de consum "Mold-coop", organizațiilor obștești, cooperației locale, colhozurilor

și întreprinderilor intergospodărești, ale populației au crescut de la 354 mln. rub. în 1985 până la 433 mln. în 1990. În ansamblu pe anii 1986-1990 în construcția locativă s-au investit peste 2,1 mlrd. rub., au fost date în exploatare cca 142 mii de apartamente cu o suprafață totală de peste 9,2 mln. m²⁵⁶. Anual în orașele și localitățile de tip orășenesc ale republicii își îmbunătățeau condițiile locative cca 20 de mii de familii⁵⁷. În continuă desfășurare se aflau lucrările de construcție social-culturală. Pe parcursul anilor 1986-1990 numai în localitățile urbane au fost date în exploatare școli de cultură generală pentru învățământul într-un singur schimb a peste 42 mii de elevi, instituții preșcolare cu 27,2 mii de locuri, spitale cu 4,3 mii de paturi de spital, policlinici pentru 20,3 mii de vizite pe schimb, cluburi și case de cultură cu 3,8 mii locuri⁵⁸.

Indici și mai înalți a înregistrat construcția social-culturală în localitățile rurale. În acești ani la sute au fost construite școli de cultură generală pentru 70 mii de elevi, instituții preșcolare pentru 30,4 mii de copii, spitale pentru 0,4 mii paturi, policlinici pentru 6,3 mii de vizite pe schimb, cluburi și case de cultură pentru 24,7 mii locuri⁵⁹.

Printre indicatorii de bază ai nivelului de trai al populației se numără și nivelul de studii. În 1989 în oraș la o mie de persoane reveneau 884 de persoane cu studii superioare și medii (complete și incomplete) față de 804 în 1979, în localitățile rurale, respectiv, 635 și 516 persoane⁶⁰.

Longevitatea vieții (speranța de viață la naștere) în 1989 a constituit 65,5 ani la bărbați și 72,3 ani la femei față de 63,1 și 69,5 ani în perioada 1985-1986⁶¹. În perioada respectivă o anumită atenție se acorda protecției mediului înconjurător. Anual se recultivau sute de hectare de terenuri agricole, se sădeau fâșii forestiere de protecție, se implementau metode antierozionale de prelucrare a solului etc. În ansamblu pe anii 1986-1990 în scopul protecției naturii statul a cheltuit cca 0,6 mlrd. rub.⁶².

Există, de sigur, și alte date, care reflectă tabloul general al stării de lucruri din economie și din sfera socială la finele anilor '80. Considerăm însă că cele menționate sunt suficiente pentru a conchide că în această perioadă economia R.S.S.M. și-a menținut ritmul obișnuit de dezvoltare și nu existau semne evidente de stagnare ori de criză, ce ar fi putut constitui un motiv pentru transformări radicale a principiilor ei de organizare și de gestionare pe parcursul anilor '90.

NOTE

¹ Leonid Bulmagă, *Unele considerațiuni privind situația în economia și sfera socială din republică la mijlocul anilor '80*, în "Revista de istorie a Moldovei", 1998, nr. 3-4

² Alibert Eremîn, *Economia SSSR n-a raznăh etapah razvitiia*, în "Măslî", nr. 1, 1998; Idem, *V debreah restavrații kapitalizma. Ot "perestroiki" k degradații ekonomiki*, în "Măslî", nr. 4, 1998; nr. 1 (5); 2(6); 3(7) 1999.

³ *Ibidem*.

⁴ Tatiana Okulova-Mikeșina, *Za reformi - Vsegda, za utopii - nikogda!*, în "Naș sovremennik", nr. 2, 1998.

⁵ M.S. Gorbacev, *Raportul politic al Comitetului Central al P.C.U.S. pentru Congresul al*

XXVII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Chișinău, 1986, p. 61.

⁶ Alibert-Eremîn, *V debreah restavrații kapitalizma*, în "Măslî" 1998, nr. 4, p. 65-81.

⁷ *Ibidem*, p. 77.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Economia Națională a R.M. 1990*, p. 178.

¹⁰ *Materiale ale Congresului XVII al Partidului Comunist al Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 27.

¹¹ *Economia națională a R.M. 1990*, p. 206-207.

¹² *Ibidem*, p. 211.

¹³ *Ibidem*, p. 215.

¹⁴ *Ibidem*, p. 216.

¹⁵ *Norodnoe hozeaistvo M.S.S.R.*, 1986, p. 11; *Economia națională a R.M.*, 1990, p. 20.

- ¹⁶ *Economia națională a R.M.*, 1990, p. 181-182.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 233.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 295.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 203.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 199.
- ²¹ *Ibidem*, p. 193.
- ²² *Ibidem*, p. 198.
- ²³ *Narodnoe hoziaistvo U.S.S.R.*, 1959, p. 61;
Economia națională a R.M., 1990, p. 223.
- ²⁴ Leonid Bulmagă, *Agricultura Moldovei în anii 1950-1990*, p. 91.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 91-92.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 92.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Economia națională a R.M.*, 1990, p. 245.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 246.
- ³¹ Leonid Bulmagă, *op. cit.*, p. 75.
- ³² *Economia națională a R.M.*, 1990, p. 169.
- ³³ Leonid Bulmagă, *op. cit.*, p. 64.
- ³⁴ *Economia națională a R.M.*, 1990, p. 252.
- ³⁵ Leonid Bulmagă, *op. cit.*, p. 78.
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ *Economia națională a R.M.*, 1990, p. 252.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 251.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 234.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 236.
- ⁴¹ Leonid Bulmagă, *op. cit.*, p. 99.
- ⁴² *Ibidem*, p. 101.
- ⁴³ *Economia națională a R.M.*, 1990, p. 55.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 49.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 54.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 57.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 58.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 61.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 65.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 66.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 81.
- ⁵² *Ibidem*, p. 82.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 72, 73.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 73.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 87.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 88-90.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 93.
- ⁵⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 94.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 103.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 35.
- ⁶² *Ibidem*, p. 134.

COMUNICĂRI

Sergius CIOCANU

ÎNCEPUTURILE MĂNĂSTIRII CONDRIȚA. CONSTRUIREA PRIMEI BISERICI DE ZID. CONTROVERSE

Prin studiul de față vom încerca să contribuim (inclusiv prin folosirea unor documente inedite) la elucidarea unor probleme referitoare la începuturile mănăstirii Condrița, în privința întemeierii căreia încă în secolul al XIX-lea a existat o multitudine de păreri, unele contradictorii (fapt ce o evidențiază printre alte mănăstiri din Basarabia), și la construirea primului edificiu eclesial de zid din incinta ei. Asupra istoricului Condriței s-au pronunțat mai mulți cercetători, printre care se remarcă Nikolaj Murzakevič, Alexandru Zaščuk, Michail Ganicki, Vissarion Puiu. Anterior și noi am avut ocazia să ne aplecăm asupra acestui subiect¹. Cea mai recentă și mai documentată lucrare dedicată Condriței aparține istoricilor Andrei și Valentina Eșanu².

Acest așezământ monahal este situat într-un cadru natural deosebit de pitoresc - pe panta unui deal din mijlocul Codrilor Bâcului, lângă pârâul Catarha. Tradiția oficială, consemnată la începutul secolului al XIX-lea, plasează întemeierea schitului Condrița din ținutul Lăpușna în anul 1783, când un ieromonah pe nume Iosif, *cu slobozenia stareșului mănăstirii Căpriana*, căreia îi aparțineau aceste pământuri, a înălțat aici o biserică de lemn închinată Sfântului Nicolae³. Respectiva versiune a "descălecării" schitului a fost preluată în majoritatea cercetărilor și descrierilor ulterioare.

În contradicție cu tradiția oficială se prezintă relatarea cuviosului Paisie Velickovski, care menționa într-o lucrare cu caracter autobiografic despre popasul de câteva zile, pe care l-a făcut în anul 1742 la schitul Condrița, când el, fiind tânăr monah, se îndrepta spre așezămintele monastice din zona curburii Carpaților⁴. Existența schitului Condrița este atestată în anul 1772 de recensământul populației Țării Moldovei, înfăptuit de administrația de ocupație rusă. În acel an aici au fost înregistrate o persoană din tagma duhovnicească și patru poslușnici mănăstirești⁵. Interesante date oferă catagrafia din anul 1820 a ținutului Orhei, în care se menționează "așezarea" schitului *de 90 de ani* (cca 1730 - n.n.), explicându-se proveniența denumirii lui *di pi numele unui Condrea*⁶. Conform datelor privitoare la Condrița, publicate în prima jumătate a secolului al XIX-lea de către cercetătorul Nikolaj Murzakevič, *când anume și de către cine este fundat - nu se știe*⁷. La finele secolului al XIX-lea stareșul Theofilact de Căpriana seria că *timpul întemeierii schitului Condrița nu poate fi determinat cu exactitate, însă, judecând după datele aflate la mănăstirea Căpriana, timpul întemeierii acestuia ar fi în jurul anului 1700, adică mai bine de 200 de ani în urmă*⁸. Cea mai spectaculoasă, în sensul coborârii în timp, este relatarea arhimandritului Theofan Braghîș (în sursă numele lui a fost ortografiat incorect - Drăghici - n.n.), înregistrată în anii '30 ai secolului XX - *după tradiție Condrița să fie de aproape 700 de ani*, cucernicul părinte întemeindu-și cuvintele pe existența în incinta mănăstirii a *opt locuri de biserică*,

adică a opt semne speciale (stâlpi, lespezi de piatră etc.), care marcau locul aflăriiristolului unor biserici dispărute. Tot aici a fost expusă pe scurt legenda lui Condrea-întemeietorul: *Nu departe de mănăstire (...) pe vremuri locuia în ascuns un vestit bandit, anume Condrea, care în urma crimelor săvârșite, s-a retras în peștera din apropiere și de la care și-ar fi luat și mănăstirea numele de Condrîța, dar,* continua în spirit critic bătrânul arhimandrit, *adevărul nu se știe*¹⁰. Cea mai dezvoltată formă, "crescută" cu amănunte impropriei perioadei îndepărtate la care se referă, legenda despre Condrea o are în varianta înregistrată la începutul secolului al XX-lea de către folcloristul basarabean Gheorghe V. Madan¹¹.

Din cele expuse putem deduce că la anul 1783 a putut avea loc cel mult o refacere esențială a așezământului monastic de pe Catarha, însă în nici un caz întemeierea sa, precum afirmă tradiția oficială din secolul al XIX-lea¹².

Istoria Condrîței este strâns legată cu cea a mănăstirii Căpriansa. Cercetătorii Andrei și Valentina Eșanu au pus în valoare o serie de documente datate din secolul al XVI-lea, care reflectă istoria pământurilor de lângă pâraul Catarha, unde se află acest așezământ monastic. Astfel, Căpriansa intră în posesia acestei moșii, care se află la doar 8 kilometri de ea, începând cu anul 1560¹² (deținând-o până în anul 1918). Anterior, locurile cu pricina au aparținut episcopiei de Roman (între anii 1517-1552)¹³ și mănăstirii ieșene Socola (între anii 1553-1560)¹⁴.

Așezămintele eclesiastice enumerate mai sus, conform părerii cercetătorilor deja amintiți, au putut încuraja apariția și existența aici a unor forme organizate de viață religioasă, în această ordine de idei admitându-se apariția așezării monahale în părțile Catarhăi începând din secolul al XVI-lea¹⁵. Importanți martori ai vechimii Condrîței, ai continuității multisekulare a vieții monahale pe aceste locuri au fost și cele opt pietre ce marcau locul pristoalelor unor biserici dispărute. Pietrele, împreună cu cimitirul mănăstiresc, au fost distruse de către sovietici la finele anilor '50 ai secolului al XX-lea (dintre ele se mai păstrează doar una, dislocată, din păcate, din locul său¹⁶).

Este interesantă legătura care poate fi făcută între legendarul întemeietor al schitului - Condrea, hoțul pocăit, și hramul așezământului monastic - Sân Nicoară, sfânt care, printre altele, este și ocrotitorul sufletelor rătăcite. În caz dacă personajul respectiv este real, alegerea acestui hram nu a fost întâmplătoare, însă, dacă "isprăvile" hoșesti ale lui Condrea nu au o bază reală, legenda vine să explice, să justifice alegerea Sfântului Nicolae drept patron al Condrîței. Nu este exclus, dacă e să ne bazăm pe legendă, ca în perioada începuturilor schitului călugării să fi viețuit în peșteri săpate în panta abruptă a dealului de aici, format din soluri argiloase. Conform spuselor unor călugări bătrâni, în incinta mănăstirii au existat astfel de peșteri alcătuite din două-trei chilii, prăbușite ulterior.

Propunem o listă a datelor documentare cunoscute referitor la schitul Condrîța din secolul al XVII-lea - începutul secolului al XIX-lea:

1. Atestarea unui *schit al mănăstirii Căpriansa* într-un document considerat îndoielnic, datat 16 septembrie 1616. Deși în document nu se menționează denumirea schitului, identificarea lui cu Condrîța, făcută de cercetătorii Andrei și Valentina Eșanu, apare pe deplin îndreptățită¹⁷.

2. În anul 1698 mănăstirea Căpriansa și toată averea acesteia este "închinată" mănăstirii athonite Zografu, faptul trebuind să se răsfrângă direct și asupra schitului Condrîța¹⁸. Stareții athoniți ai Căprienei, bazându-se pe documente rămase necunoscute, legau "întemeierea" schitului de respectivul eveniment¹⁹.

3. În jurul anului 1730 are loc o altă "așezare" (refacere, reorganizare) a schitului Condrîța²⁰.

4. În anul 1742 schitul Condrița a adăpostit timp de câteva zile un grup de călugări, care se îndreptau spre așezămintele monahale din împrejurimile Focșanilor. (Printre aceștia se afla și tânărul monah Platon. Ulterior, cunoscut sub numele cuviosului Paisie Velicikovski, el s-a manifestat drept mare înnoitor al vieții monahale românești (a fost canonizat de biserica ortodoxă în 1988).) În acel an stareț al Condriței este atestat ieromonahul Nicolae²¹.

5. În anul 1772 Condrița, proprietate a mănăstirii Căpriana, cu un ieromonah și patru frați în ascultare, e menționată în lista localităților ținutului Lăpușna-Orhei²². Numărul redus al viețuitorilor schitului poate fi explicat prin repercusiunile războiului austro-ruso-turc din anii 1768-1774.

6. În anul 1783 are loc încă o "așezare" a schitului, legată de numele ieromonahului Iosif.

7. La 5 iulie 1795, într-un document emis de cancelaria domnitorului Alexandru Callimachi, Condrița este menționată drept schit sub ascultarea mănăstirii Căpriana²³.

8. La 26 octombrie 1802 starețul de Căpriana, arhimandritul Serafim (1795-1805), permite lui *Condrea morar ot sat Malcociul... să-ș facă o moară în pâraul Catarha din gios de [schitul] Condrița... cu toată osteneala și cheltuiala sa, pe care moară să aibă a da bezmăn mănăstirii câte 10 lei pe anu. Și peștile din iaz ce s-a faci să fie tot a lui*²⁴.

9. La 22 octombrie 1803 episcopul de Huși, Meletie (1803-1826), transmite un antimins nou bisericii de lemn Sfântul Nicolae din schitul Condrița²⁵. Din păcate, nu dispunem de informații suplimentare asupra respectivului eveniment, care putea avea diverse cauze – construirea unei biserici noi, finalizarea unor intervenții de proporții asupra acesteia, degradarea antiminsului vechi etc.

10. În anul 1808 starețul Căprianei, arhimandritul Anthim (1805-1811), adeverește vinderea de către *Condrea morar* a morii de apă *lui kyr Serafim, starețul din Condrița*²⁶.

11. Conform unor documente statistice, în anul 1809 schitul Condrița avea șaisprezece viețuitori, stareț fiind ieromonahul Serafim (1806-1809)²⁷.

12. În același an 1809 ieromonahul Serafim este înlăturat de la conducerea schitului de către starețul Căprianei, arhimandritul Anthim, pentru că primea monahi fără îngăduința sa, pentru neraportarea întâmplărilor din schit, pentru încercarea de a scoate schitul de sub jurisdicția mănăstirii Căpriana, *întovărășindu-se cu oameni care neliniștesc și tulbură mănăstirea cu judecăți*²⁸. Serafim a înaintat Dicasteriei din Iași o plângere în care specifica faptul că a fost numit în stăreție de către arhimandritul Anthim pe data de 1 martie a anului 1806. În plângere se menționa că el, Serafim, pe bani proprii a cumpărat pentru biserica schitului cărți și câte ceva dintre podoabe, a adus într-o stare mai bună cele două pogoane de vie ale așezământului monahal, a reparat chiliile, a făcut două pivnițe de piatră, a mărit numărul viețuitorilor de aici etc. Și, cu toate că avea de la episcopul de Huși, Meletie, diplomă de stăreție pe viață, Anthim, invocând pretenții nejustificate, l-a destituit din funcție în luna mai a anului 1809. Ieromonahul (care încă nu plecase de la Condrița) ruga să fie restabilit în stăreție sau să i se întoarcă banii investiți în schit. La 2 august 1809 Dicasteria a hotărât să trimită să cerceteze cazul respectiv pe protopopul de Orhei, Stăvărache Costin, împreună cu un alt protopop din eparhia Hușilor, ei urmând să facă un raport detaliat în acest sens²⁹. Până la urmă Serafim nu a mai fost restabilit în funcție, ci s-a găsit de cuviință să i se încredințeze stăreția schitului Guravei (actualmente – mănăstirea Gorovei) din ținutul Suceava. Anthim însă, pentru a calma spiritele și a asigura loialitatea față de Căpriana, a numit în fruntea Condriței nu un ieromonah, cum era de așteptat, ci un simplu călugăr. Moara de apă a fost răscumpărată și transmisă în folosința comunității monahale condrițene.

13. În anul 1812 a fost întemeiată localitatea rurală de pe lângă schitul Condrîța, cunoscută la începuturi sub denumirea de Poiana Malcoci (mai târziu ea a preluat denumirea schitului), populată, în temei, de scutelnicii acestui așezământ monahal. Localitatea era cunoscută drept un destul de prosper centru de olărit, aici producându-se *oale, strachini și alti vasă de lut*³⁰.

14. În anul 1813, o dată cu formarea eparhiei Chișinăului și Hotinului, la insistența mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni mănăstirea Căpriana împreună cu schitul Condrîța au fost scoase de sub jurisdicția mănăstirii athonite Zografu și trecute în cea a proaspăt constituitei Case eparhiale de Chișinău.

15. La 25 august 1815 starețul Condrîței, monahul Thadeu (1809-1816), obține aprobarea pentru durarea unei clopotnițe de lemn în apropierea bisericii Sfântul Nicolae³¹. În același an sunt refăcute gardul din jurul schitului și porțile lui (Porțile de stejar erau înfrumusețate cu dragoni sculptați și purtau inscripția – *Această poartă este făcută în anul 1815*)³².

16. În primăvara anului 1816 starețul al Condrîței este numit ieromonahul Rafael (1816-1828), fost starețul abia desființatului schit rupestru Peștera din ținutul Orhei³³.

Conform Inventarului averii schitului din 4 mai 1816 aici erau: o biserică de lemn, tencuită și acoperită cu șindrilă, o clopotniță nouă pe doi stâlpi (cu cinci clopote), o trapeză veche de lemn cu bucătărie, o chilie cu cămară pentru starețul, opt chilii *bărnuite și acoperite cu stuh* pentru monahi, un hambar, două pivnițe de piatră, patru chilii, situate în afara curții schitului, o moară de apă cu o piatră. *Ograda jumătate iaste de șarampoi (pari – n.n.) de stejar, iar jumătate încunjurată cu grădini și livezi cu pomi*. Schitul avea și două pogoane de vie. În schit viețuiau: starețul – ieromonahul Rafael, ieromonahul Serafim, duhovnic, ieromonahul Flavian, zece monahi (fostul starețul Thadeu, Iosif, Conon, Ipatie, Ioil, Iona, Paisie, Tovie, Varsanofie și Ioanichie), cinci poslușnici (Ioan-bucătarul, Gheorghe, Theodor, Artemon și Maxim) și cinci lucrători (Andrei-morarul, Procopie-vierul, Pavăl-dogarul, Eftimie-țesătorul și Vasile-îngrijitorul de cai, minor).

Prezintă interes informația că schitul dispunea de sigiliu propriu³⁴. Din păcate, nu am reușit să-l găsim aplicat pe vreun document.

În continuare ne vom referi, în baza unor documente inedite, la circumstanțele construirii în incinta schitului Condrîța a bisericii de zid închinată Sfântului Nicolae și la intervențiile operate ulterior asupra ei.

La 21 septembrie 1817 starețul Căprienei, arhimandritul Gavriil, a cerut binecuvântarea conducerii eparhiale pentru durarea în schit a unei biserici noi de lemn, pe temelie de piatră, în locul celei vechi. Aceasta devenise neîncăpătoare, mai cu seamă la sărbători, când se înregistra un mare aflux de credincioși, veniți atât din împrejurimi, cât și din localitățile mai îndepărtate. Pentru ridicarea ei o seamă de negustori din Chișinău au decis să doneze bani. Materialul de construcție necesar era, practic, adunat.

În luna care a urmat episcopiei și ieromonahul Rafael, starețul Condrîței, au renunțat la ideea de a dura o biserică de lemn, hotărând să construiască una de zid. Lipsind însă materialul de construcție necesar, arhimandritul Gavriil raporta la 17 noiembrie 1817 Dicasteriei de Chișinău că va sfinți locul temeliei în primăvara anului următor, *când se va începe și lucrul* asupra bisericii³⁵.

Pe data de 9 mai a anului 1818 starețul Căprienei a sfințit locul ales pentru ridicarea bisericii în numele vechiului hram a Sfântului Ierarh Nicolae, pornindu-se și lucrările de construcție conform planului (proiectului) aprobat și *puterea ajutorului ce s-au adunat cu milostenia*.

Biserica însă nu a fost înălțată pe un teren liber, ci pe locul unui edificiu de cult mai vechi în ruină. Doar astfel capătă sens afirmația din monografia îngrijită de Aleksandr Zaščuk, precum că la începutul secolului al XIX-lea biserica Sfântul Nicolae a fost reconstruită (*perestroena* – n.n.)³⁶ sau, precum a scris Zamfir Arbore, referindu-se la același subiect – biserica a fost *restaurată*³⁷.

La 22 aprilie 1820 ieromonahul Rafael raporta starețului de Căpriana, Gavriil, despre ridicarea zidăriei bisericii, rămânând a fi executate lucrările de finisare exterioară și interioară (lucrările de tencuire, de tâmplărie etc.). În primăvara anului 1823 serviciile divine au fost transferate din biserica de lemn în cea nouă de zid. La 4 decembrie 1823 arhimandritul Gavriil înștiința Dicasteria de Chișinău că deja *s-a gătit atât zidirea bisericii după plan, cât și toate podoabele, câte au trebuit pe lângă cele vechi, s-au făcut de nou*. Biserica a fost sfințită pe data de 4 februarie 1824 de către Dimitrie Sulima, Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului³⁸.

Ținem să menționăm că biserica de lemn Sfântul Nicolae, în luna mai a anului 1823, după transferarea serviciilor divine în noul lăcaș sfânt, a fost desfăcută și vândută, împreună cu majoritatea lucrurilor ei, locuitorilor satului Manoilești din ținutul Orhei, unde ea a fost reasamblată și sfințită în numele Sfintei Paraschiva³⁹. La Condița, pe locul unde a fost masa altarului acesteia, a fost instalată o piatră specială (unica păstrată până astăzi), în care este dăltuită o cruce și inscripția (Ла ача[с]тъ)? пиастръ есте Ѡ[фънтѹл] престол(че алтъри[ѹ])? че сау ..., (*La această)? piatră este sfântul prestol (ce altariu?) ce s-au...*)⁴⁰ (fig. 1). Inscripția, din motive pe care le putem doar bănuși, a rămas neterminată, lapidul lăsând trei rânduri (trasate cu grijă în continuare pe blocul de piatră) necompletate.

Fig. 1. Piatră marcarea loc pristol.
(Foto de arh. S. Ciocanu)

Conform datelor oferite de o seamă de documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea, biserica Sfântul Nicolae era zidită *din cărămidă*⁴¹, *din cărămidă pe fundații de piatră*⁴² sau, pur și simplu, *din piatră*⁴³. Planul ei era segmentat în altar, naos și pronaos, ultimele două compartimente fiind despărțite printr-un perete străpuns de ușă. La intrarea în biserică era amenajat un cerdac. Accesul spre corul sfântului lăcaș, situat deasupra pronaosului era asigurat de o scară interioară de lemn. Biserica avea patru uși. Ferestrele erau dotate cu gratii. Pristolul (masa altarului) era de cărămidă, fiind acoperit de o scândură. Sfântul lăcaș era încălzit pe timp de iarnă de o sobă interioară⁴⁴.

La 24 noiembrie 1831 *priveghetorul schitului Condița*, ieromonahul Iacob (1829-1833), semnala Consistoriului de Chișinău că *pereții bisericii (...) dinspre oltariu au crăpat și să povârnesc într-o parte, la vale, și se cere trebuință mare din bună vreme de a le face chizeșuri de piatră* (un fel de contraforturi piezișe, proptele – n.n.) *de din afară și deosebit trebuie merimetișiți* (reparați – n.n.) *prinprejur, de din afară și înlăuntru, pereții*⁴⁵. Conducerea eparhială a avizat pozitiv cererea respectivă. Este posibil ca aici să fie vorba despre niște urmări ale cutremurului din 13/14 noiembrie 1829, când biserica a fost afectată de fisuri. Fisurile însă, nefiind tratate corespunzător, către finele anului 1831 amenințau însăși existența sfântului lăcaș. Reparația a fost înfăptuită cu succes, deoarece 20 de ani mai târziu biserica a fost caracterizată prin *zidărie trainică*.

În anul 1885 are loc o intervenție de proporție asupra bisericii Sfântul Nicolae. A acesteia, dinspre vest, i-a fost atașat un turn-clopotniță, primul dintre cele trei niveluri ale cărui îi servea drept pridvor⁴⁶. Pridvorul boltit cu o calotă piramidală, este flancat de două înguste încăperi auxiliare, cea de nord adăpostind scara de acces spre nivelul secund al turnului. Lățimea turnului, înălțimea soclului acestuia și panta învelitorii încăperilor auxiliare corespundeau parametrilor respectivi ai bisericii Sfântul Nicolae (fig.2).

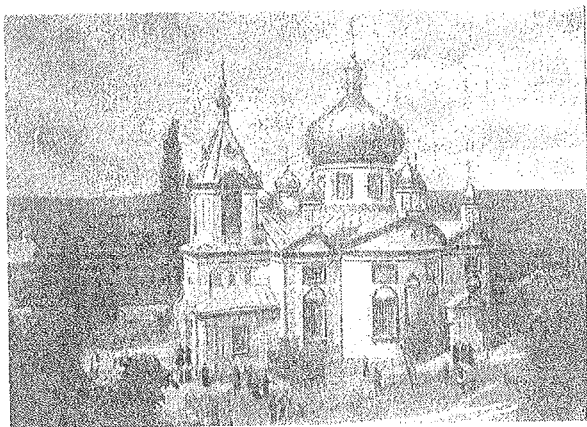
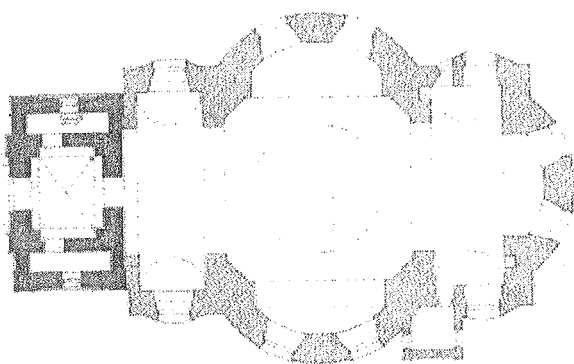

Fig.2 Biserica Sf. Nicolae (Foto cca 1900).
Plan. (de arh. S. Ciocanu)

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea schitul Condrița a fost transformat într-un veritabil șantier de construcție. S-au înălțat trei corpuri de chilii de piatră cu pivnițe de desubt, (dintre care unul adăpostea stăreția), precum și alte două corpuri de lemn pe fundații de piatră. Gardul de incintă al schitului a fost înlocuit cu un zid de cărămidă. Lângă poarta de intrare, situată la est de bisericile așezământului monahal, s-a construit, de asemenea din cărămidă, o clădire cu un singur nivel pentru ateliere (sub care a fost amenajată o pivniță).

În acești ani a fost distrusă biserica Sfântul Nicolae. Sub pretextul *vechimii și deteriorărilor serioase* ea a fost demolată, repetând soarta altor lăcașuri de cult de arhitectură tradițională (biserica Sfântul Nicolae din Ismail (sec.XVII), Nașterea Maicii Domnului de la mănăstirea Curchi (1810)⁴⁷, Înălțarea Domnului de la mănăstirea Japca (1825)⁴⁸ etc.). Ca și în alte cazuri, s-a dorit eliberarea terenului pentru a se putea construi o *biserică mai mare și mai corespunzătoare* ambiției diriguitorilor așezământului monastic din valea Catarhăi. Noua biserică a fost construită între anii 1895-1897 pe același loc, alături de clopotnița din 1885. Ea fu sfințită cu vechiul hram al Sfântului Nicolae pe data de 5 octombrie 1897 de Arcadie, episcopul de Akkerman (Cetatea Albă).

Edificiul noii biserici a fost segmentat în altar, naos și pronaos (fig.2). Compartimentele bisericii sunt iluminate prin ferestre dreptunghiulare în două registre, cele de la registrul secund fiind mai mici. Intrarea se practică prin pridvorul reprezentat de primul nivel al turnului-clopotniță. Pătratul de bază al naosului are colțurile teșite. Patru arce înalte susțin construcția bolții piramidale a compartimentului, aceasta fiind încununată de o turlă circulară, dotată cu patru ferestre dreptunghiulare. Naosul este flancat de două abside în arc de cerc, străpunse fiecare de câte două ferestre. Dinspre est și vest compartimentului central al bisericii îi sunt atașate două încăperi dreptunghiulare, boltite în semicilindru. Cea dinspre vest, cu rosturi de pronaos, iluminată de două ferestre, are deasupra un cor, accesul la care

este asigurat de o scară interioară de lemn. Cealaltă încăpere (de dimensiuni similare), altarul, spre est are atașată o absidă în arc de cerc, dotată cu două ferestre. Părțile de nord și de sud ale încăperii servesc, respectiv, drept proscomidie și diaconicon. Compartimentul este iluminat la proscomidie de două ferestre, iar la diaconicon de una singură, aici fiind amenajată și o ușă de acces spre exterior.

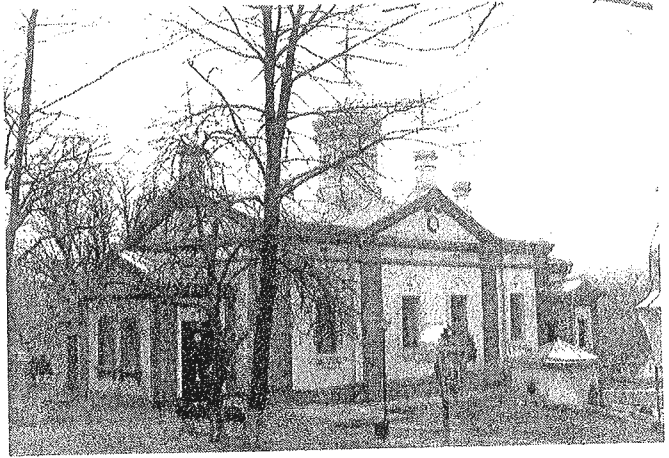

Fig.3. Biserica Adormirea Maicii Domnului.
(Foto de arh. S. Ciocanu)

Plastica decorativă exterioară a bisericii Sfântul Nicolae poartă amprenta eclectismului provincial rusesc. Fațadele de nord și de sud sunt încununate de câte trei frontoane triunghiulare, dotate fiecare cu turnulețe de piatră. Două turnulețe de factură similară (care aduc numărul acestora la opt) flanchează turla bisericii dinspre est și vest. Ferestrele, executate în două registre, au ancadramente simple de conturul golului.

Fațadele de nord și de sud sunt încununate de câte trei frontoane triunghiulare, dotate fiecare cu turnulețe de piatră. Două turnulețe de factură similară (care aduc numărul acestora la opt) flanchează turla bisericii dinspre est și vest. Ferestrele, executate în două registre, au ancadramente simple de conturul golului.

În anii 1890-1891 la sud-est de vechea biserică a Sfântului Nicolae (1824), deasupra unei fundații mai vechi, a fost zidit încă un lăcaș de cult. El fu sfințit pe data de 17 noiembrie 1891 în numele Adormirii Maicii Domnului (fig. 3). Se pare că și în acest caz putem vorbi despre refacerea unei biserici mai vechi, ruinate, existența căreia este atestată (cu același hram) doar o singură dată, în anul 1820⁴⁹.

Este de remarcat faptul că în 1919 a apărut un studiu consacrat mănăstirilor basarabene semnat de Vissarion Puiu, în care hramurile bisericilor condrițene au fost inversate. Astfel, în studiu se remarcă eronat că în anul 1891 s-a reparat biserica Sfântul Nicolae, cea mică, zidită de economul Rafail în 1820, iar între 1895-1897 s-a zidit din temelie biserica Adormirea⁵⁰. Această eroare, din păcate, a fost preluată de toate cercetările ulterioare.

Biserica Adormirea Maicii Domnului este amplasată pe un teren în pantă, diferența dintre nivelul de călcare de lângă altar și zidul de vest al bisericii constituind circa 2,7 metri. Edificiul este de plan dreptunghiular, în două niveluri. Primul nivel (pe care în continuare îl vom numi – "biserica subterană"), zidit din piatră brută prinsă cu mortar argilos, este compartimentat în altar, naos și pronaos (fig. 4). Încăperile sunt despărțite prin pereți de 0,6 metri grosime străpunși în axă de deschideri largi terminate în arc aplatizat. Altarul semicircular este acoperit de o semicalotă sferică. Naosul și pronaosul dreptunghiular sunt boltite în semicilindru. Pereții laterali se remarcă printr-o masivitate deosebită, având circa 2,6 metri grosime. Pereții altarului au o grosime mai mică – 1,9 metri. Intrarea actuală este executată în zidul de nord

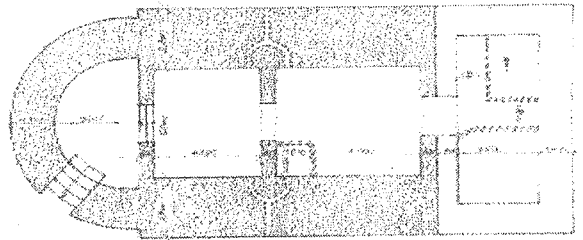

Fig.4. Biserica Adormirii Maicii Domnului.
Plan. Nivel subteran. (Foto de arh. S. Ciocanu)

al altarului. Naosul și pronaosul au câte două guri de ventilare, amplasate de ambele părți ale peretelui ce despărțește aceste compartimente.

Nivelul secund al edificiului, construit din piatră fățuită, formează "biserica supratereastră" Adormirea Maicii Domnului (fig. 5). El este segmentat în altar, naos, pronaos și pridvor. Altarul semicircular, boltit în sferă de sferă, este despărțit de naos printr-un arc triumfal. În peretele de sud al acestuia se află o deschidere terminată în arc aplatizat, care permite accesul într-o încăpere-anexă pentru diaconicon. Divizarea naosului de pronaos este marcată doar de corul de deasupra pronaosului, accesul la care este asigurat de o scară internă de lemn. Respectivetele compartimente sunt iluminate de patru perechi de ferestre și boltite în semicilindru. Remarcăm că bolta este executată din piatră doar deasupra naosului, deasupra pronaosului ea fiind din paianță. Faptul se explică prin existența în trecut între compartimentele naosului și pronaosului a unui perete despărțitor, urmele cărui au fost depistate sub dușumea drept rezultat al unui sondaj. Pridvorul sfântului lăcaș este, certamente, o anexă ulterioară.

Fațadele bisericii sunt ritmate de pilaștri, care, sprijinindu-se pe soclul înalt al bisericii, susțin cornișa profilată. Puțin mai jos de cornișă se află un profil orizontal continuu. Fațadele sunt încununate de frontoane triunghiulare surmontate de turnulețe. Frontoanele îi conferă acoperisului de tablă forma unei cruci spațiale, la intersecția brațelor căreia se înalță o turlă falsă. Ferestrele terminate în arc aplatizat ale bisericii au ancadramente profilate terminate în semicerc. Se remarcă faptul că altarul nu are pilaștri, cele două ferestre de aici fiind lipsite de ancadramente de piatră.

La începutul secolului al XX-lea, dinspre vest, bisericii i-a fost anexat un mic pridvor. A fost suprimat peretele despărțitor dintre naos și pronaos, bolta bisericii și corul ei căpătând rezolvarea constructivă actuală. S-a modificat întrucâtva și coronamentul sfântului lăcaș.

Remarcăm că descrierea arhitecturală a bisericilor condrițene, făcută în lucrarea Luminiței (Svetlana) Ilvițchi, este eronată⁵¹, fapt care ne-a și determinat să procedăm la o descriere a acestora, racordată la realitățile de pe teren.

În timpul săpăturilor arheologice din incinta mănăstirii Condrîța din vara anului 1999, efectuate împreună cu arheologul Ion Tentiuc⁵², am încercat a depista intrarea originală în "biserica subterană". Întru acest scop s-a procedat la desfacerea zidăriei ce bloca deschiderea terminată în arc aplatizat din peretele de vest al pronaosului ei. S-a constatat, precum era de așteptat, că peretele în cauză era menit a fi despărțitor (grosimea lui este similară celorlalți pereți despărțitori – 0.6 metri). Am încercat a localiza zidurile laterale și cel de vest ale prezumtivei încăperi, care, presupuneam, urmează în continuare. Pământul de umplutură excavat de aici conținea nisip, argilă, var, resturi ceramice din secolul al XIX-lea, cărămizi și profiluri de gips de la sobe, cenușă, pietre de diferite dimensiuni (brute și cu urme de prelucrare) etc. S-a constatat că pronaosul bisericii Adormirea Maicii Domnului nu se sprijină pe zidurile "bisericii subterane", ci pe fundații proprii (acum devenind clară cauza tasării acestei părți a edificiului "terestru"). Pământul de umplutură era impregnat până la adâncimea

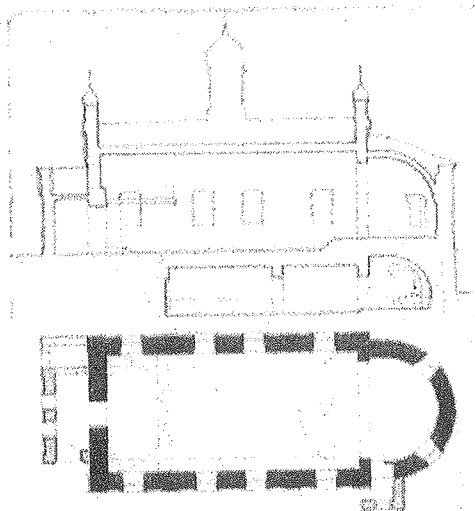

Fig. 5. Biserica Adormirii Maicii Domnului.
Plan. Secțiune (de arh. S. Ciocanu)

de circa 4 metri de rădăcini uscate și putrezite de diferite marimi, faptul indicând aflarea lui îndelungată la suprafață. Oricum, este clar că așa-numita "biserica subterană" este mult mai veche decât cea de deasupra.

Ținem să semnalăm gravele probleme cu care se confruntă actualmente așezământul monahal din valea Catarhăi: lipsa unui plan de acțiuni coerent în ceea ce privește conservarea edificiilor de aici, dar și a microzonei mănăstirești în general. Faptul duce treptat la degradarea acestui monument al istoriei și vieții spirituale basarabene.

Doar viitoarele cercetări arheologice vor fi în stare a dezlega enigmele Condrîței – cele legate de originile bisericilor locului, de tunelurile subterane "pierdute" de pe teritoriul mănăstirii, de chiliile săpate în malul argilos etc. (În acest context considerăm necesar a remarca faptul că în anul 1999, în cadrul periegezei din grădina mănăstirească, au fost depistate resturi ceramice din secolele XVII-XVIII, dar și din secolele IV-III a.Chr., de proveniență geto-dacică.) Actualmente însă, atât problema timpului de construire a primului edificiu eclesastic de zid din incinta acestui așezământ monahal, cât și cea a începutului monahismului în aceste locuri rămâne a fi deschisă.

A N E X Ă

Propunem, în premieră, o listă completă (pentru secolele XIX-XX) a conducătorilor așezământului monastic din valea Catarhăi (cu timpul de aflare a acestora în exercițiul funcțiunii)⁵³:

Staretii (priveghetorii) schitului Condrîta, metoh al mănăstirii Căpriană

(sec.XVIII - 1813 (sub jurisdicția mănăstirii Zografu)),
(1813-1837 (sub jurisdicția Casei eparhiale de Chișinău))
(1837-1918 (sub jurisdicția mănăstirii Zografu))

- 1) ierom. *Nicolae* (...1742 - ...)
- 2) ierom. *Iosif* (1783 - ...)
- 3) ierom. *Serafim* (1 mart./1806-1809/mai - eliberat din funcție; în același an - numit stareț la schitul Guravei, ținutul Suceava)
- 4) monah *Thadeu* (mai/1809-1816/mai - rămas la Condrîța)
- 5) ierom. *Rafael* (Roman Mokrițki - fost stareț al schit. Peștera) (mai/1816-1828/dec.- transferat la măn. Căpriană)
- 6) egum. *Theofilact* (12 dec./1828-†1829/dec.)
- 7) ierom. *Iacob* (14 dec./1829-1833/6 april.- din 1834 stareț al măn. Saharna)
- 8) ierom. *Vitalie* (april./1833-1836/23 oct.- cerere de eliberare din funcție)
- 9) ierom. *Theodosie* (Theodor Peretiatkevici) (23 oct./1836-†1836/12 dec.)
- 10) ierom. *Silvestru* (Simion Danilov) (dec./1836-1837/oct.- rămas la Condrîța)
- 11) egum. *Dimitrie* (1838-1839/iunie)
- 12) ierom. *Anastasia* (Andrei Buzu) (iulie/1839-†1844)
- 5) ierom. *Rafael* (a doua oară, fost stareț al măn. Horodiște) (nov./1844-†1845/8 mart.)
- 10) ierom. *Silvestru* (a doua oară) (1846-1850/mai - rămas la Condrîța (†1864))
- 13) ierom. *Varsonofie* (Vasile Furtună) (7 mai/1850-1867/mart.)
- 14) ierom. *Nicodim* (Nicolae Haitu) (1 april./1867-1870)
- 15) ierom. *Paisie* (Petru Vasiliță - fost stareț al schit. Suruceni) (1870-1878)
- 16) ierom. *Theofan* (Theodor Ursu) (1878-1901/sept.)
- 17) ierom. *Samuel* (Spas Damianov) (10 sept./1901-1907/oct.)
- 18) ierom. *Vladimir* (Vasili Bočkarov) (5 oct./1907-1916/dec. - fugit la mănăstirea Zografu din St. Munte; ulterior stareț al acesteia)
- 19) ierom. *Daniel* (Dumitru Grozavu) (...martie/1918-1918/5 iulie)

Staretii mănăstirii Condrîța:

(În 1918 Condrîța este scoasă de sub tutela mănăstirii Căpriana, devenind de sine stătătoare)
(1918-1947, 1993-2003)

- 19) ierom. *Daniel* (Dumitru Grozavu) (5 iulie/1918-1924)
- 20) ierom. *Paisie* (1924-1930)
- 21) ierom. *Theodosie* (1930-†1933/april.)
- 22) arhim. *Theofan* (Theodor Bragiș - fost stareț al mănăstirilor Cetatea și Rudea)
(22 april./1933-1936/mart. - rămas la Condrîța (†1943/2 dec.))
- 23) protosinghel *Hrisant* (Hristofor Nicolau) (27 mart./1936-1944/april. - refugiat)
- 24) ierom. *Augustin* (Constantin Orbu) (april./1944-1944/aug. - refugiat)
- 25) ierom. *Sébastien* (Ștefan Boșcăneanu) (1944-1947/31 mart. - transferat la mănăstirea Căpriana)
Pe data de 1 aprilie a anului 1947 mănăstirea Condrîța a fost închisă de autoritățile sovietice, edificiile ei fiind transmise proaspăt înființatei Școli de silvicultură. Călugării au fost transferați forțat la mănăstirea Căpriana.
Așezământul monahal a fost redeschis la scurgerea a 46 de ani, în primăvara anului 1993.
- 26) arhim. *Filaret* (Theodor Panu) (din 19 mai 1993)

NOTE

- ¹ Am abordat anterior o serie de probleme privind istoria și arhitectura mănăstirii (Sergius Ciocanu, *Un monument de arhitectură tradițională - biserica St. Nicolae de la mănăstirea Condrîța, Basarabia*, în „Arhitect Design”, nr.4, București, 1998, p.29-31).
- ² Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și eclesiastice*, Ed.Arc, Chișinău, 2001, p.236-262.
- ³ ANRM, f.205, d.2871.
- ⁴ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velicikovski), *Autobografia unui stareț*, Ed.Deisis, Sibiu 1996, p.162. (Sursă comunicată la ședința Societății Paul Gore din Chișinău de cercetătoarea Valentina Pelin).
- ⁵ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 240, *Moldova în epoca feudalismului*, vol.VII, partea I, p.97.
- ⁶ Constantin Tomescu, *Catagrafia ținutului Orhei la 1820*, în „Revista Societății Istorico Arheologice Bisericești din Chișinău” (RSIABC), vol.19, 1929, p.357.
- ⁷ Nikolaj Murzakevič, *Svedenija o nekotorych pravoslavnyh monastyryach eparhii Chersonskoj i Kișinevskej*, în ZOOID, tom II, I, 1848, p.328. Ulterior, aceeași expresie a fost folosită de Aleksandr Zaščuk (*Materialy dlja geografii i statistiki Rossii sobrannye oficerami Generalnago Štaba. Bessarabskaja oblast*, Sankt-Petersburg, 1862, p.204) și de Zamfir Arbure (*Basarabia în secolul XIX*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1898, p.321).
- ⁸ ANRM, f.208, 3, d.2953.
- ⁹ Dimitrie Micșunescu, *Vizitând mănăstiri basarabene și bucovinene*, București, 1937.
- ¹⁰ Gheorghe V. Madan, *Văzute și trăite*, Ed. *Literatura artistică*, Chișinău, 1989, p.87-102.
- ¹¹ S. Ciocanu, *op. cit.*, p. 29.
- ¹² Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 238, *Moldavia în epoca feudalizma*, tom I, 1961, p.74-77.
- ¹³ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 237, *Documente privind istoria României. A. Moldova (DIRA)*, veacul XVI, vol.I, p.108-109.
- ¹⁴ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p. 237, DIRA, veacul XVI, vol.III, București, 1953, p.211-213.
- ¹⁵ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *op. cit.*, p.237.
- ¹⁶ Sergius Ciocanu, *op. cit.*, p.31.
- ¹⁷ DIRA, veacul XVIII, vol.IV, București, 1952, p.519.
- ¹⁸ *Moldova în epoca feudalismului*, vol.VI, Chișinău, 1992, p.187.
- ¹⁹ Vezi nota 9.
- ²⁰ Vezi nota 7.
- ²¹ Cuviosul Paisie de la Neamț (Velicikovski), *op. cit.*, p.162.
- ²² Vezi nota 6.
- ²³ Sergius Ciocanu, *op. cit.*, p.30; *Opisanie Gerboveckago Svjato Uspenskago monastyrja sostojașego v Kișinevskej eparhii*, în, nr.16, 1874, p.585-586.
- ²⁴ ANRM, f.733, d.200.
- ²⁵ ANRM, f.205, I, d.4209.
- ²⁶ ANRM, f.733, d.200.
- ²⁷ Constantin Tomescu, *Diferite știri din arhiva consiliului eparhial, Chișinău* (Diferite știri...), în “Arhivele Basarabiei” (AB), nr.3, Chișinău, 1932, p.239.
- ²⁸ Vissarion Puiu, *Monăstirea Condrîța*, în „Monăstiri din Basarabia”, Chișinău, 1919, p.30.

- ²⁹ ANRM, f.733, 1, d.46
- ³⁰ Constantin Tomescu, *Catagrafia ținutului Orhei la 1820*, în „RSIABC”, vol.19, 1929, p.357
- ³¹ Constantin Tomescu, *Diferite știri...*, în „AB”, nr.1-4, Chișinău, 1937, p.24
- ³² Michail Ganicki, *Rukopisi i staropecatnye knigi v Kondrickom skite*, în „KEV”, Chișinău 1875, p.829. Traducerea ne aparține.
- ³³ ANRM, f.205, 1, d.1356.
- ³⁴ ANRM, f.205, 2, d.25.
- ³⁵ ANRM, f.205, 1, d.1733.
- ³⁶ Aleksandr Zaščuk, *op.cit.*, p.204.
- ³⁷ Zamfir Arbure, *op.cit.*, p.321.
- ³⁸ ANRM, f.205, 1, d.4209.
- ³⁹ ANRM, f.205, 1, d.4218.
- ⁴⁰ În anul 1998 am publicat în premieră o parte din textul inscripției (Sergius Ciocanu, *op.cit.*, p.31). Din păcate, piatra a fost dislocată din locul său de origine. Astfel, locul exact al aflării bisericii de lemn rămâne a fi necunoscut.
- ⁴¹ ANRM, f.205, 1, d.4209.
- ⁴² Nikolaj Murzakevič, *op.cit.*, p.328.
- ⁴³ ANRM, f.205, 1, d.1205.
- ⁴⁴ ANRM, f.205, 1, d.1733.
- ⁴⁵ ANRM, f.205, 1, d.6871.
- ⁴⁶ Anul construirii clopotniței este incizat în soclul acesteia, la stânga de la intrare.
- ⁴⁷ Sergius Ciocanu, *Theodor Sabău - ctitor al mănăstirii Curchi din județul Orhei*, în „Arta '98”, 1998, p.55-61.
- ⁴⁸ Sergius Ciocanu, *Contribuții privind istoricul și arhitectura ctitoriei boierului Constantin Stati, biserica Înălțarea Domnului de la mănăstirea Japca (jud.Soroca)*, în „Arta” 2000-2001, p.21-35.
- ⁴⁹ Vezi nota 7.
- ⁵⁰ Vissarion Puiu, *Monăstiri basarabene*, Chișinău, 1919, p.30.
- ⁵¹ Luminița (Svetlana) Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Ed.Museum, Chișinău, 1999, p.95
- ⁵² Ținem să aducem cu această ocazie sincere mulțumiri starețului mănăstirii Condrița, arhimandritului Filaret pentru susținerea acordată la efectuarea săpăturii. Ne exprimăm grațitudinea și colegului nostru, arhitect Alexandru Tofan, pentru participarea activă la această cercetare.
- ⁵³ O listă parțială a diriguitorilor Condriței a fost propusă de istoricii Andrei Eșanu și Valentina Eșanu (*op.cit.*, p.262).

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU

CU PRIVIRE LA UN PRETINS CODICE DE LA MĂNĂSTIREA CĂPRIANA

Răsfoind revista „Biserica Ortodoxă Română” din anii '70-'80 ai secolului trecut, o informație ni s-a părut de-a dreptul senzațională. În ea se vorbea de un codice, datat din sec. al XV-lea, care cu sute de ani în urmă ar fi făcut parte din colecția de cărți-manuscrise a mănăstirii Căpriana din Basarabia. Interesul științific și curiozitatea nesimulată ne-a făcut să plecăm la Cluj pentru a lua cunoștință la fața locului de manuscrisul în cauză. Dacă s-ar fi confirmat cele menționate mai sus, acest codice putea fi o carte manuscrisă, copiată la mănăstirea Căpriana încă pe timpul lui Ștefan cel Mare.

Este vorba de lucrarea intitulată “101 Manuscrise slave din Transilvania (sec. XII-XVII)”, semnată de preotul Chiril Pistrui¹. Publicația este deosebit de importantă pentru toți cercetătorii literaturii și culturii vechi în limbă slavonă. Autorul descrie un număr considerabil de cărți manuscrise, care au fost copiate și apoi au circulat în Țările Române

câteva secole la rând și se păstrează în prezent în diferite biblioteci mirene și ecleziastice din Transilvania. De menționat faptul că multe dintre ele provin din Moldova și Țara Românească. Meritul autorului constă în aceea că a depistat și a pus pentru prima dată în circuitul științific acest important lot de carte veche românească de expresie slavonă, deschizând pe această cale începuturile unor cercetări mai aprofundate a acestui patrimoniu.

Din cele 101 manuscrise slavo-române ne-a atras atenția, în primul rând, un codice, care, conform afirmațiilor autorului, a fost copiat și a aparținut un timp îndelungat (sec. XV- începutul sec. XVII) mănăstirii Căpřiana. Anume la acest codice manuscris ne vom opri mai detaliat în continuare, pornind de la examinarea și studierea proprie a acestei cărți. Investigațiile noastre urmăresc scopul de a verifica veridicitatea informațiilor lui Chiril Pistrui. De altfel, codicele respectiv, ce prezintă un interes destul de mare, a fost copiat și a circulat în altă zonă geografică și istorică a Țării Moldovei, decât cea indicată de către Chiril Pistrui.

Trebuie de menționat că manuscrisul examinat de visu în prezent se păstrează în secția de manuscrise a Bibliotecii "Lucian Blaga" a Universității din Cluj Napoca la cota 4172, iar în lucrarea lui Chiril Pistrui acesta este descris la numărul 77². Codicele este întocmit în limba slavonă, de redacție medio-bulgară și are dimensiunile 210 x 145 mm și 27 rânduri pe pagină. Manuscrisul a fost copiat destul de îngrijit și cu acuratețe, dar pe hârtie de calitate inferioară și nu conține ornamente, viniete și miniaturi bogat împodobite (caracteristice manuscriselor slavo-române, executate la comanda domnitorilor sau înalților dregători de stat din această perioadă), ceea ce demonstrează faptul că a fost copiat de vreun călugăr pentru uzul intern al mănăstirii. Primele file din manuscris lipsesc, dar conținutul lui cât și inscripția de la sfârșitul cărții – „Конец мѣсяц май” (Sfârșitul lunii mai) dovedesc că este vorba de un *Minei pe luna mai*. Manuscrisul are 183 file, prinse în caiete a câte 8 file fiecare. Filele 1 (din cele păstrate) – 128 cuprind Slujbele bisericești de strană pe zilele 2-31 mai (conform *Tipicului*) și încep cu „Aceeși lună în 2 – Cel dintre Sfinți părintele nostru Atanasie, arhiepiscopul Alexandriei”, iar la filele 129–183 includ „Sinaxarul”, adică viețile sfinților și pomenirile sfințelor sărbători din luna mai, începând cu „Prorocul Ieremia, sfântul mare mucenic Filosof”, pomenit la 1 mai.

Repere pentru datarea manuscrisului pot servi filigranele hârtiei, unele forme ale scrisului, ortografierea și limba în care a fost scris textul, precum și inscripțiile marginale posterioare sau chiar ale copistului manuscrisului. Filigrane: foarfece (f. 56, 57 ș.a), mână (mănușă) cu trei degete, pe degetul din mijloc se înalță o bară, care se termină cu o rozetă, mâna în partea de jos avînd mâner. Filigranul – înalt de 110 mm și lat de 30 și 20 mm (f. 128 ș.a)³.

Preotul Chiril Pistrui datează manuscrisul cu secolul al XV-lea, însă el nu subliniază dacă drept criteriu pentru aceasta i-au servit filigranele hârtiei. Examinând cu atenție filigranele manuscrisului, noi am constatat importante similitudini cu filigranul nr. 1611 din catalogul lui Al. Mareș, filigran care pare să ne indice o moară de hârtie din Țara Românească cu data de producție a anului 1509⁴.

Probabil, predecesorul nostru, pentru a data manuscrisul s-a bazat mai întâi, pe o notă, făcută mai târziu de vreun cititor pe ultima filă, pe 183, verso „Аз съвршеніе и поклоненіе // числомоу с[вѣ]тоуму храмоу Пр[о]р[о]ка Ілїа. и (adaos de altă mână în continuare) // і покло [...] ВѢЛѢ(Т) ЗКЕ (7025= 1517)⁵ (*S-a desăvârșit închinarea cinstiului și sfântului hram Proroc Ilie. Și închinarea ... anul 1517*). Puțin mai jos, tot de a doua mână, însemnarea este reluată, dar de această dată fiind înscris numele călugărului, apoi anul 7125(=1617): „Висарїи(и) вѢЛѢ(Т) ЗРКЕ (7125=1617) м[є](с)[л]ца

а(п)[рилие] Л[30] дни” („Visarion în anul 7125 (1617) luna aprilie 30 zile”). Aceasta ar însemna, în opinia noastră, că Visarion a scris data greșit (omnițând întâmplător a doua cifră „P” = o sută), de aceea a indicat aceeași inscripție cu data 7125 adică 1617. Deci se poate presupune că Visarion a făcut nota, mai curând, la 1617. Prin urmare, anul 1517, care a fost luat drept reper de datare de către Chiril Pistrui, nu poate fi concludent. După noi, mai convingătoare pentru datarea manuscrisului ar fi inscripția de la fila 128, care, judecând după forma scrisului, este făcută de alt scrib și nu de cel care a copiat anterior codicele anterior: „СѢ(и) Миннею понови е(г) [і] е(ρ)мона(χ) Кипрія(и) в(т) монасти(ρ) // с[Вѣ]т[о]мъ Пр[о]рокоу Ілію: Вл[е]то ЖЧГ (7093=1585) авг[уст] ке (25)” (Acest Minei l-a renovat ieromonahul Chiprian de la mănăstirea Sfântul Proroc Ilie. În anul 7093 (=1585) august 25). Prin urmare, dacă renovarea codicelui s-a făcut la 1585, apoi, evident, cartea a fost copiată mai înainte de această dată. Pentru a data mai exact codicele, vom încerca să apelăm și la alți parametri ai manuscrisului. Astfel, filigranul indicat mai sus, data acestei note, precum și forma în care a fost caligrafiat textul ne permit să datăm codicele cu secolul al XVI-lea (după 1509 ante august 1585). Faptul că mai sunt cunoscute alte două cărți manuscrise (un Mineiu și Rânduiala Sf. Ilie), copiate la mănăstirea Sfântul Proroc Ilie⁶, ne face să credem că și Mineiul în cauză a fost copiat în aceeași scriptorie mănăstirească.

De ce, totuși, Chiril Pistrui a ajuns la concluzia că Mineiul a aparținut mănăstirii Căpriană? Răspunsul îl aflăm analizând descifrarea eronată de către Chiril Pistrui a aceleiași inscripții din 1585, de la fila 128: *Acest Minei este a ieromonahului Panarit de la mănăstirea Chipriana [cu hramul] Sfântul proroc Ilie, în anul 7093, februarie în 25*⁷). În primul rând, din descifrarea noastră reiese clar că este vorba de mănăstirea Sfântul Proroc Ilie și nicidecum de mănăstirea Căpriană. În rândul al doilea, în sec. al XVI-lea hramul „Sfântul Proroc Ilie” îl purta o mănăstire din Suceava, ctitorită de Ștefan cel Mare⁸, iar mănăstirea Căpriană purta hramul „Adormirea Maicii Domnului”⁹. În rândul al treilea, „[і]е(ρ)мона(χ) Кипрія(и) в(т) монасти(ρ) с[Вѣ]т[о]мъ Пр[о]рокоу Ілію” a renovat „понови” manuscrisul la 1585, și nu de ieromonahul Panarit, cum descifrează numele Chiril Pistrui. În rândul al patrulea, cercetătorul nostru a confundat numele ieromonahului Chiprian cu cel al mănăstirii Căpriană, ajungând astfel la o concluzie greșită în privința apartenenței acestui manuscris mănăstirii basarabene.

Potrivit inscripției, Mineiul un timp oarecare a aparținut mănăstirii Sf. Proroc Ilie din Suceava. Pe la 1585, fiind în folosință de mai multă vreme, manuscrisul sau numai coperta s-a deteriorat și monahul Chiprian din această mănăstire (nicidecum Panarit, cum consideră Chiril Pistrui), după cum arată inscripția reprodusă mai sus, l-a renovat. Pe la 1617 codicele mai era în posesia mănăstirii Sf. Proroc Ilie, despre ce ne mărturisește inscripția lui Visarion.

Altă inscripție, însă făcută în limba română, de la fila 128 verso, ne dezvăluie alte detalii despre soarta de mai departe a manuscrisului: “Ачес(т) Минне(і) маи ла[м] кѣ(м) пѣра(т) Лупул(л) ши Шефа[н] ши Сави(и) дин ви//стеріе ши ла[в] дат ы[н] весарикъ Пре Поа(ρ)тъ ла с[фы]нта Тр(о)цѣ. // Ка съ ле фіе Поманъ ын вѣч. Вѣ дни Іо Дука воєво(д). // Вл[е]то ЖРЧЛ (7191=1683) м[е] (с) [л]цѣ а(п)[рилие] КЖ (27) при Іереи Урс(л) да се знае(т)”. (Acest Minei [pe luna] mai l-am cumpărat Lupul și Ștefan și Savin din visterie și l-am dat în biserica Pre Poartă la Sfânta Troiță, ca să le fie pomană în veci în zilele Io Duca voievod [1678-1683]. În anul 7191 [1683] luna aprilie în 27 prin Ierei Ursul ca să se știe). Astfel, după cum reiese din această notă marginală, pe la 1683 cartea a fost cumpărată (nu se arată de unde și de la cine) de către trei dregători de la visterie și dăruită bisericii cu hramul Sf. Treime din Poartă,

adică bisericii situate la Poarta cea Mare a Curții domnești din Iași¹⁰, fapt fixat de „ierei Ursul”, probabil, slujitor la acest lăcaș.

Un timp manuscrisul a aparținut Bibliotecii Universității din Cernăuți. Drept mărturie servesc cele două ștampile ovale de la filele 1 și 52 (neobservate de Ch. Pistrui), care au imprimate în centru stema Imperiului Habsburgic (un vultur), iar pe margini inscripția „CZERNOWITZ * K.K. UNIVERSITÄS BIBLIOTHEK *”. Știut fiind faptul că Universitatea din Cernăuți a fost fondată în 1875, iar acest teritoriu a făcut parte din componența Imperiului Habsburgic până în 1918, se poate concluziona că cele două ștampile au fost aplicate cu ocazia includerii manuscrisului în colecția bibliotecii acestei instituții.

La o dată necunoscută, fie înainte, fie după 1918 manuscrisul a ajuns în posesia Muzeului de Științe Naturale din Sibiu, care la 22 iunie 1955 îl dăruiește Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj¹¹, căreia îi aparține până în prezent¹².

Așadar, *Mineiul pe luna mai*, păstrat în prezent la Cluj, trebuie datat cu secolul al XVI-lea, el provenind într-adevăr din spațiul istoric al Țării Moldovei, dar nicidecum nu a făcut parte din colecția bibliotecii mănăstirii Căpriană, precum susține Chiril Pistrui, ci a mănăstirii Sf. Proroc Ilie din Suceava. Eroarea provine, precum am încercat să arătăm, de la descifrarea greșită a inscripției marginale din 1585, numele ieromonahului Chiprian de la mănăstirea cu hramul Sf. Proroc Ilie din Suceava fiind confundat cu cel a mănăstirii Căpriană din Basarabia.

NOTE

¹ Chiril Pistrui, *101 Manuscrise slave în Transilvania (sec.XII-XVII)* în revista „Biserica Ortodoxă Română” (în continuare BOR), (București), 1978 nr. 1-2, p. 127-148; nr. 3-4, p. 303-310; nr. 5-6, p. 608-624; 1979, nr. 3-4, p. 531-562; 1981, nr. 1-2, p. 123-130; nr. 5-6, p. 643-654.

² Chiril Pistrui, *101 Manuscrise slave în Transilvania (sec.XII-XVII)*, în BOR, 1979, nr. 3-4, p. 556.

³ Ibidem.

⁴ Al. Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1987, nr. 1611, p. 340, 415.

⁵ Exprimăm recunoștință doamnei Valentina Pelin pentru ajutorul acordat la descifrarea inscripțiilor marginale ale manuscrisului.

⁶ Vlad Pașchivski, *Două manuscrise: un Mineiu și Rânduiala Sf. Ilie*, în revista „Junimea românească”, XIV, 1925, nr. 1-3, p. 43-55.

⁷ Chiril Pistrui, *101 Manuscrise slave în Transilvania (sec.XII-XVII)*, în BOR, 1979, nr. 3-4, p. 556.

⁸ N. Iorga, *Călugării de la Sântilie și Gheorghe pisarul leșesc*, în „Analele Academiei Române. Mem. sect. Ist. Seria III”, tom IV, București, 1925, p. 411-434; Biserica acestei mănăstiri, precum arată pisania a fost ctitorită de Ștefan cel Mare în 1488. Vezi mai detaliat: Costea <Hostiuc> Erast, *Mănăstirea Sânt Ilie, ctitoria voievodului Ștefan cel Mare (1488-1783-1938)*, Iași, 1940, 175 p.; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 67-76; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 413.

⁹ *Надпись на окладе Евангелия в монастыре Киприана*, в Записки Одесского Общества Истории и Древности, том. 1, Одесса, 1844, с. 288-292. Hramul mănăstirii este arătat în cartea domnească de danie a lui Alexandru Lăpușeanu de la 11 aprilie 1559/1560 (Ю. Енелин, *Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты собранные и объясненные*, СПб., 1840, с. 171-173; *MEF*, vol. 1, doc. 29, p. 74-77), în scrisoarea monahului Isaia în 1585 (П.А. Сырку, *Из истории сношений русских с румынами*, СПб., 1896, с.3-5).

¹⁰ Stoicescu Nicolae, *Repertoriul bibliografic al monumentelor...*, p. 413.

¹¹ Chiril Pistrui, *101 Manuscrise slave în Transilvania (sec.XII-XVII)* în BOR, 1979, nr. 3-4, p. 556.

¹² Exprimăm mulțumiri domnului Ioan Hantea director al Bibliotecii Universitare din Cluj, care ne-a pus la dispoziție manuscrisul și ne-a dăruit o copie xerox a codicelui.

Alexei AGACHI

RECHIZIȚIONAREA AURULUI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ DE CĂTRE ADMINISTRATORII ȚARIȘTI ÎN TIMPUL OCUPAȚIEI MILITARE RUSE DIN ANII 1806-1812

În anii 1806-1812 când Principatele Române s-au aflat sub ocupația militară rusă, generalii și administratorii țariști au manifestat interes și față de aurul extras aici. Pe 28 iulie 1808, senatorul rus Ș. Kușnikov, care ocupa postul de președinte al Divanurilor Moldovei și Țării Românești, a cerut Divanului de la București, în conformitate cu punctul IX al instrucției primite de la feldmareșalul A. Prozorovski, comandant-șef al armatei ruse, să-i trimită tot aurul extras din râurile Olt și Dâmbovița, de la data plecării domnului din țară, pentru a-l prezenta înaltei curți imperiale ruse. Menționăm că domnul Moldovei și Țării Românești, Constantin Ipsilanti, a fost nevoit să părăsească țara la cererea autorităților de la Petersburg în august 1807, plecând în Rusia. Senatorul S. Kușnikov a mai insistat ca Divanul de la București să-i prezinte următoarele informații: în care locuri din râurile Dâmbovița și Olt este extras aurul și în ce cantități, dacă se extrage aur și din alte râuri și anume din care, aurul se extrage prin concesiune sau de o instituție specială¹.

Divanul Țării Românești a informat că apele râurilor Olt, Dâmbovița, Ialomița, Topolog, Argeș, Buzeu și ale altor râuri mai mici, ce curg din munții Carpați întretinând teritoriul Țării Românești, poartă nisip aurifer, care din timpuri străvechi este extras de către țigani, de aceasta ocupându-se circa 600 de familii. Țiganii respectivi aparțineau mănăstirii Cozia din jud. Vâlcea. Boierii și stăpânii de pământ din apropierea acestor râuri i-au impus pe țigani să extragă aur, care constituia venitul domnilor țării. Ulterior acești țigani au devenit proprietate a domnului, dar au fost impuși să plătească câte un leu de familie, suma adunată fiind plătită drept despăgubire mănăstirii Cozia.

Nisipul aurifer putea fi extras numai pe parcursul a trei luni: iunie, iulie, august și când primăverile erau calde și ploioase. Cantitatea de nisip aurifer adunată într-un an nu era mai mare de 4000 dramuri, din care 1300 dramuri alcătuiau proprietatea doamnei țării, iar restul – a marelui armaș, care îi tutela pe țigani.

Divanul mai preciza că extragerea aurului era o ocupație extrem de anevoioasă, că în decurs de 3 luni un om nu poate aduna mai mult de 6 dramuri, iar uneori nici un dram. Colectarea nisipului de la țigani începe în lună august și se termină în ultimele zile ale lunii octombrie, deci aurul va fi trimis senatorului în termenul stabilit². Într-adevăr, pe 22 octombrie 1808 Kușnikov a primit de la Divanul Țării Românești 1100 dramuri de nisip aurifer³, care a fost trimis feldmareșalului A. Prozorovski pentru a fi expediat la Petersburg.

Armașul Țării Românești, vornicul Balagan, a trimis Divanului o jalbă, din care aflăm noi informații despre modul de repartizare a nisipului aurifer și a banilor încasați de la țigani. Deoarece țiganii nu reușeau să extragă cele 4000 dramuri de nisip aurifer, cota anuală impusă lor a fost micșorată până la 3000 de dramuri, din care 1200 dramuri erau ai doamnei țării, iar 1800 ai marelui armaș. Țiganii nu puteau însă să adune nici 1200 de dramuri, de aceea nisipul în natură se transmitea doamnei. Restul dramurilor ce trebuia să revină doamnei, precum și 1800 de dramuri care se cuveneau armașului, erau plătiți de către țigani la prețul de 7 lei pentru fiecare dram. Deci armașul încasa anual de la țigani pentru 1800 de dramuri 12600 lei. Administratorii țariști au ordonat însă ca această sumă să fie luată din veniturile armășiei și vărsată în vistieria țării, decizia provocând nemulțumirea armașului, care a adresat Divanului jalba menționată cu rugămintea de a-i fi lăsați acești bani⁴, care a fost susținută

de către Divan⁵. Nu se știe ce atitudine a luat senatorul față de cererea armașului și Divanului, însă, începând cu anul 1810, ȧigani sunt impuși să extragă anual numai 1200 de dramuri, adică doar acea cantitate care intra în posesia doamnei țării. În cazurile când aurarii nu reușeau să extragă această cantitate, pentru fiecare dram care era lipsă ei plăteau câte 7 lei.

Nisipul aurifer extras în anul 1809 nu a fost transmis autorităților țariste și V. Krasno-Milașevici, succesorul lui S. Kușnikov la postul de președinte al Divanurilor Moldovei și Ȧării Românești, a cerut la 7 iulie 1810 generalului Engelgardt, vicepreședinte al Divanului Munteniei, să-i trimită tot aurul adunat în 1809 și cel care va fi adunat în vara anului 1810 "fără a lăsa nici cea mai mică cantitate armașului"⁶. Generalul Engelgardt a răspuns că în anul 1809 au fost extrase și luate de la ȧigani 1050 dramuri de nisip aurifer, care, laolaltă cu banii plătiți de către ȧigani pentru cele 150 dramuri, ce nu ajungeau la cantitatea impusă lor, au fost luate de către marele armaș, Iordache Filipescu⁷. Acesta însă, împreună cu familia marelui vistiernic al Ȧării Românești, Constantin Filipescu, se afla atunci în Rusia, surghiunit acolo din cauza politicii antiruse, promovate de marele vistiernic. Până la urmă armașul Iordache Filipescu a fost găsit și impus să predea dramurile.

Senatorul Krasno-Milașevici, suspectându-l însă pe Iordache Filipescu că și-a însușit o parte din nisipul aurifer extras în 1809, ordonă guvernatorului guberniei Herson să ceară de la el și cantitatea de nisip luată peste cele 1050 de dramuri predate, iar dacă armașul va refuza să prezinte aurul în natura, să i se comunice că va fi constrâns s-ă plătească cervoneți (galbeni) în conformitate cu greutatea cantității de nisip, care urma a fi predată⁸. Senatorul se interesa și de banii plătiți armașului de către ȧigani pentru 150 dramuri de nisip, pe care nu au reușit să le adune⁹. Cum a fost aplanat conflictul dintre Iordache Filipescu și senator nu știm.

Deci Divanul Ȧării Românești a remis senatorilor ruși următoarele cantități de nisip aurifer: 1808 – 1100 dramuri¹⁰, 1809 – 1050 dramuri¹¹, 1810 – 1130 dramuri¹², 1811 – 1200 dramuri¹³, fiind cerută și cantitatea extrasă în anul 1812¹⁴. Prezentăm cantitatea totală de nisip aurifer, luată de la Divan în anii 1808-1812:

1808 – 1100 dramuri	
1809 – 1050	–"
1810 – 1130	–"
1811 – 1200	–"
1812 – 1200	–"

Total – 5680 dramuri

Ȧinând cont că greutatea unei dram echivala cu 3,18 – 3,23 gr., putem conchide că aceste dramuri cântăreau peste 18 kg. Trebuie însă de precizat că din cantitatea de nisip aurifer luată în anul 1809 administratorii țariști au furat 25 de dramuri. În jalba marelui armaș Balagan, adresată Divanului Ȧării Românești, se arată că în acest an au fost extrase și luate de la ȧigani 1050 dramuri¹⁵, iar în scrisoarea lui Krasno-Milașevici trimisă pe 19 august 1810 guvernatorului Prozorovski, Dmitri Alexandrovici se indică clar că pentru anul 1809 armașul Iordache Filipescu a predat autorităților ruse 1050 dramuri de nisip aurifer¹⁶. Însă în scrisoarea adresată pe 26 iulie 1811 ministrului de finanțe, Guriev, senatorul susține că au fost primite de la Iordache Filipescu și trimise la Petersburg pentru anul 1809 numai 1025 dramuri¹⁷.

Nu am reușit să stabilim care anume dintre funcționarii ruși a comis acest furt, deoarece nu cunoaștem prin câte mâini a trecut aurul de la Iordache Filipescu până a fi trimis în capitala Rusiei, dar putem afirma cu certitudine că senatorul Krasno-Milașevici a furat 30

de dramuri din cantitatea de nisip aurifer extrasă în anul 1810. În scrisoarea generalului Engelgard adresată senatorului pe 30 noiembrie 1810, se menționează că primul trimite celui alt "într-un pachet de piele sigilat" 1130 dramuri de nisip aurifer, împreună cu 490 de lei, plățiți de către aurari pentru 70 de dramuri de nisip pe care nu au reușit să-l extragă în natură¹⁸, iar în scrisoare lui Krasno-Milașevici trimisă la 21 decembrie 1810 generalului N. Kamenski, comandant-șef al armatei ruse, senatorul afirmă că a primit de la Engelgardt numai 1100 dramuri de nisip aurifer¹⁹. Este incredibil ca aurul să se fi pierdut în timpul transportării, deoarece se transporta aproape 1 kg de aur, iar în acele timpuri banii, metalele și alte lucruri prețioase erau bine păzite, iar despre furturi și pierderi imediat se semnală, întreprinzându-se măsuri de căutare. De subliniat că Krasno-Milașevici a primit scrisoarea lui Engelgardt, aurul și banii, ordonând ca 490 lei să fie trimiși în vistieria Țării Românești²⁰, dar n-a semnalat nici o pierdere.

Referitor la extragerea aurului din râurile Moldovei, Krasno-Milașevici a cerut informații și de la vistiernicul Iordache Roset-Roznovanu, care i-a răspuns că nu cunoaște cazuri ca din râurile țării să fi fost cândva extras aur²¹. Dar a fost sechestrată și trimisă la Petersburg o comoară din obiecte de aur și argint, descoperită de către țărani într-o lutărie dintr-un sat din ținutul Dorohoi, pe moșia boierului Ioniță Iamandî, ultimului fiindu-i oferită o recompensă în sumă de 1500 lei, plățiți la ordinul senatorului din vistieria Moldovei. Obiectele găsite erau extrem de prețioase, urmând a fi depozitate în Camera antichităților din Petersburg, deoarece, conform opiniei senatorului, ele aparținuseră unui cavaler roman²².

Toate cele expuse confirmă încă o dată politica de jaf promovată de către administratorii țariști față de Principatele Române în anii de ocupație 1806-1812. Deoarece atât nisipul aurifer, cât și comoara confiscată nu puteau fi utilizate pentru aprovizionarea trupelor ruse, acestea au fost trimise în capitala Rusiei pentru a completa haznaua imperială a Rusiei țariste.

NOTE

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond.1, inv.1, d.7, f. 657 v – 658.

² *Ibidem*, d. 303, f. 2-3.

³ *Ibidem*, d. 8, f. 699-699 v.

⁴ *Ibidem*, d. 303, f. 14-14 v.

⁵ *Ibidem*, f. 13 v.

⁶ *Ibidem*, d. 2283, f. 666-666 v.

⁷ *Ibidem*, f. 1110.

⁸ *Ibidem*, d. 3247, f. 19-19 v.

⁹ *Ibidem*, d. 2283, f. 1110 v.

¹⁰ *Ibidem*, d. 8, f. 699-699 v.

¹¹ *Ibidem*, d. 303, f. 14; d. 2283, f. 1110.

¹² *Ibidem*, d. 303, f. 32.

¹³ *Ibidem*, f. 52.

¹⁴ *Ibidem*, d. 4269, f. 477 v.

¹⁵ *Ibidem*, d. 303, f. 14.

¹⁶ *Ibidem*, d. 2283, f. 1110.

¹⁷ *Ibidem*, d. 3248, f. 771-771 v.

¹⁸ *Ibidem*, d. 303, f. 32.

¹⁹ *Ibidem*, d. 2283, f. 1110.

²⁰ *Ibidem*, d. 303, f. 36.

²¹ *Ibidem*, d. 3248, f. 1375.

²² *Ibidem*, d. 4269, f. 540-541.

Alexei Agachi

POZIȚIA PORȚII OTOMANE ȘI A IMPERIULUI RUS PRIVITOR LA RESTITUIREA TERITORIILOR MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI ANEXATE DE CĂTRE POARTĂ ȘI TRANSFORMATE ÎN RAIALE

Este bine cunoscut faptul că în istoriografia rusă și în cea sovietică marxistă Rusia din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea este prezentată apărătoare, protectoare și eliberatoare a popoarelor balcanice, inclusiv a principatelor Moldova și Țara Românească, politica căreia cică ar fi fost în toate privințele diametral opusă politicii promovate de către Imperiul Otoman. Pentru a verifica veridicitatea acestor opinii și a evidenția chintesența politicii promovate de aceste două mari imperii față de Principatele Române, vom încerca să elucidăm poziția Rusiei, dar și a Porții Otomane în problema restituirii teritoriilor Moldovei și Țării Românești anexate de către Poartă pe parcursul secolelor și transformate în raiale, inclusiv Chilia, Cetatea-Albă, Tighina, Hotin, Brăila, Giurgiu și Turnu.

Moldova și Țara Românească niciodată nu s-au împăcat cu aceste rășluiri teritoriale, depunând eforturi nu numai pentru a le stopa, ci și pentru a recupera pământurile pierdute, străduindu-se să folosească în vederea realizării acestui scop contradicțiile și rivalitățile dintre Imperiul Rus și Imperiul Otoman. În Tratatul moldo-rus de la Luțk, din 1711, era prevăzută alipirea la teritoriul Moldovei a tuturor cetăților și pământurilor anexate de către Poartă¹. O tentativă a întreprins Divanul Moldovei și în timpul războiului ruso-turc din anii 1768-1774. La sfârșitul anului 1769 a fost trimisă la Petersburg o delegație din partea boierilor moldoveni, care a înmănat țarinei Rusiei, Ecaterina a II-a, un memorandum, în care, în numele „întregii societăți” cerea ca locurile „din Nistru până la mare ... ce au fost din vechi a Moldovei, să nu rămână cu deosebită stăpânire, ci iarăși către Cneția Moldovei să fie împreunate, după hotarul vechiu”². Când delegația Moldovei se afla la Petersburg, a fost trimisă de la Iași spre capitala Rusiei încă o „carte”, în care se menționa: „Osebit să arătați și pentru ținutul Hotinului, cum că dinceput au fost și este loc a Moldovei și să fie mila prea puternicii împărății, ca să rămâie și Hotinul sub ocârmuirea Moldovei”³.

Țarina Rusiei, Ecaterina a II-a, a satisfăcut această doleanță a boierilor moldoveni, trecând ținutul Hotin sub jurisdicția Divanului Moldovei, căci, precum mărturisesc documentele, la începutul anului 1771 acest ținut este menționat ca parte componentă a Moldovei⁴. Mai mult ca atât, guvernul rus, dorind să-și sporească influența în Principatele Române, a inclus această cerere în Tratatul de pace ruso-turc de la Küciük-Kainargi, din anul 1774. Conform punctului trei din articolul XVI al acestui tratat, Poarta Otomană era obligată: „Să restituie mănăstirilor și altor particulari pământurile și posesiunile mai sus menționate care le-au aparținut și care le-au fost luate în afara oricărei dreptăți situate în împrejurimile Brăilei, Hotinului, Benderului etc., numite azi raia”⁵.

Pentru îndeplinirea acestei prevederi, într-un hațișerif din 15/24 decembrie 1774, al sultanului Abdul-Hamid I adresat domnului Țării Românești, Alexandru Ipsilanti, hațișerif valabil și pentru Moldova, a fost inclusă următoarea frază: „În ceea ce privește pământurile și proprietățile care aparțineau din vechime mănăstirilor lor sau unor persoane și care au fost luate pe nedrept sub nume de raia, ele să fie cercetate cu atenție, cu dreptate și cu justețe. Iar acolo unde se va stabili că au fost luate pe nedrept, să fie înapoiate celor de mai sus”⁶. Această frază demonstrează clar că Poarta nu intenționa să îndeplinească prevederile

tratatului, deoarece din conținutul ei pare că ar fi fost vorba de nu se știe care alte pământuri, numite de „raia”, și nu de raialele concrete – Brăila, Hotinul și Benderul, precizându-se că vor fi restituite doar pământurile luate pe „nedrept”, de parcă ar fi existat și pământuri luate cu dreptate.

Din cauza neîndeplinirii de către Poartă a prevederilor Tratatului de la Küciük-Kainargi, a apărut problema includerii acestora în Înțelegerea „lămuritoare” de la Ainalî-Cavak, semnată de reprezentanții Rusiei și Porții Otomane pe 10 martie 1779, „prin care se întăreau stipulațiile din Tratatul de la Küciük-Kainargi în favoarea Principatelor Române”⁷⁷.

Și de această dată Poarta nu și-a onorat obligațiunile, de aceea sub presiunea Rusiei și a Austriei sultanul a fost nevoit prin așa-zisul „sened din 1783” să-și asume iarăși obligațiunea „să respecte și să îndeplinească toate condițiile cuprinse în tratatele de la Kainargi și Ainalî-Cavak referitoare la aceste două țări (Moldova și Țara Românească – *n. n.*)”⁷⁸.

Refuzul Porții de a-și onora obligațiunile asumate în conformitate cu acordurile semnate cu Rusia provoca nemulțumirea Principatelor, care insistau asupra restituirii teritoriilor anexate. Pe 10 mai 1891 Divanul Țării Românești adresează curților imperiale de la Viena și Petersburg un memoriu, alcătuit din 6 „ponturi”, în care erau formulate condițiile, respectarea cărora de către Poartă ar fi asigurat liniștea și dezvoltarea țării, prima condiție fiind „ca Dunărea să rămână graniță și prin urmare cetățile înălțate pe locul uzurpat al Țării Românești, Brăila, Giurgiu și Turnul să fie dărâmate iar pământul să fie dat înapoi proprietarilor săi drepti”⁷⁹. Această cerere a fost acceptată de Rusia și sub presiunea acesteia și de către Poartă, fiind inclusă în Tratatul de pace de la Iași, din anul 1792, în articolul IV al căruia se menționează: „De a respecta și de a îndeplini cu sfințenie profitul cel mai mare al celor două provincii a Valahiei și Moldovei, clauzele stipulate în tratatul de pace încheiat în ... 10 iulie 1774 și apoi în convenția explicativă încheiată în 10 martie 1779 și în actul din ... 28 decembrie 1783”⁸⁰.

În baza Tratatului de la Iași, sultanul Selim al III-lea a emis pe 3/12 mai 1792 un firman, adresat domnului Moldovei, Alexandru Moruzi, care conține aceeași frază evazivă și condiționată referitoare la restituirea pământurilor și averilor stăpânilor lor adevărați, „când se va dovedi că au fost luate pe nedrept”⁸¹. Desigur, nici domnul Moldovei și nici boierii nu îndrăzneau să „dovedească” sultanului că pământurile amintite au fost luate pe nedrept, deoarece riscau nu numai să nu-și recapete moșiile pierdute, ci să le piardă și pe cele pe care le aveau în proprietate.

Nici de data aceasta sultanul Selim al III-lea nu și-a îndeplinit angajamentele luate, dar în urma presiunii exercitate de către ambasadorul Rusiei la Istanbul, V. S. Tomara, a fost nevoit să emită pe 17/29 august 1802 un hațîșerif, prin care erau recunoscute drepturile Țării Românești și ale Moldovei asupra teritoriilor raialelor, indicându-se concret denumirile câtorva dintre acestea. În varianta adresată lui Alexandru Moruzi, domn al Moldovei, se menționa: „De asemenea, să fie înapoiate pământurile Țării Românești și ale Moldovei care au fost acaparate sub nume de „raia”, dinspre Țara Românească (Eflak), la Giurgiu (Yerkökü), la Brăila (Ibrail), la Turnu (Kule) și dincolo de Olt, iar dinspre Moldova (Bogdan), în ținutul (nahiye) Hotinului”⁸². În varianta înmănată domnului Țării Românești, Constantin Ipsilanti, se sublinia că pentru restituirea pământurilor menționate, vor fi emise „porunci înalte” și se vor stabili „termene”⁸³.

Dar nici „porunci înalte” n-au fost emise și nici „termene” n-au fost stabilite, situația rămânând neschimbată până la declanșarea războiului ruso-turc din anii 1806-1812, când principatele Moldova și Țara Românească împreună cu raialele de pe teritoriile lor au fost ocupate de trupele rusești.

Documentele amintite mai sus ne conving că refuzul sultanilor turci de a îndeplini obligațiunile asumate în conformitate cu prevederile tratatelor și convențiilor internaționale devenise cronic, deoarece cetățile din centrele raialelor făceau parte din sistemul de apărare al Porții Otomane și restituirea pământurilor ocupate adevăraților proprietari români echivala cu lichidarea acestor raiale, ceea ce, în consecință, ducea la diminuarea influenței militare, economice și politice a Porții Otomane în Principate, micșorând dependența acestora de Poartă și majorând concomitent influența Rusiei țariste, fapt care nu corespundea intereselor Istanbulului.

Subliniem în mod deosebit că toate aceste acorduri, semnate de ambele părți contractante, precum și firmanele, hațișerifurile emise de către sultani, sunt o dovadă de netăgăduit că atât Poarta Otomană, cât și, îndeosebi, Rusia recunoșteau drepturile istorice ale Moldovei și Țării Românești asupra acestor teritorii. Apare însă întrebarea, a promovat oare Rusia o politică consecventă, dezinteresată și binevoitoare față de Principatele Române în această problemă? Pentru a răspunde la ea, vom încerca să elucidăm poziția guvernului rus în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, când Principatele cu tot cu raiale au fost ocupate în întregime de către armata rusă, Rusia, obținând, în sfârșit, posibilitatea de a restitui raialele foștilor stăpâni.

Guvernul rus a procedat însă cu totul altfel. În cetățile Hotin, Bender, Akkerman și Chilia au fost instalate garnizoane militare ruse, iar toate raialele au fost proclamate proprietate a statului rus, ca teritorii cucerite de la turci, în baza așa-zisului „drept de război”. Această decizie a guvernanților ruși constituia nu numai o încălcare flagrantă a drepturilor istorice ale Principatelor asupra teritoriilor respective, ci și o gravă violare de către Rusia a tuturor tratatelor și acordurilor semnate cu Poarta Otomană, care recunoșteau și confirmau pe plan internațional aceste drepturi. În condițiile concrete de atunci această decizie mai însemna și un act de rea-voință față de Moldova și Țara Românească, deoarece armata rusă era aprovizionată cu toate cele necesare pe contul Principatelor.

Pe de altă parte, Rusia, dorind să câștige recunoștința și susținerea boierilor și a clerului din Principatele Române, în perspectiva anexării acestora la Imperiul rus, în baza acelorași tratate semnate cu Poarta, a recunoscut drepturile boierilor și ale mănăstirilor asupra moșiilor din fostele raiale Hotin și Brăila, moșiile fiind restituite foștilor proprietari români¹⁴. Concomitent raialele au fost trecute sub administrarea Divanurilor Principatelor, fiind transformate în ținuturi, județe și așa-zise olaturi, ocârmuite de către ispravnici în conformitate cu legile și obiceiurile pământului.

Deci poziția Rusiei în problema restituirii teritoriilor fostelor raiale a fost duplicitară. Pe de o parte, guvernul rus refuză să recunoască drepturile Principatelor asupra acestor teritorii în calitate de subiecți ai relațiilor internaționale, iar pe de altă parte trece aceste raiale sub administrarea Divanurilor, recunoaște drepturile și restituie moșiile proprietarilor particulari și mănăstirilor. Poziția Rusiei a fost determinată de tendințele anexioniste ale guvernanților țariști față de Principatele Române și de dorința guvernului rus de a-și întări pozițiile în Principate și de a obține noi mijloace financiare în condițiile crizei economico-financiare, deoarece, conform indicațiilor administratorilor țariști, toate veniturile provenite din teritoriile fostelor raiale erau adunate separat și utilizate pentru întreținerea trupelor ruse de ocupație.

Deși guvernul rus a proclamat fostele raiale proprietate a statului rus, totuși trecerea acestora sub administrarea Divanurilor, transformarea raialelor în unități administrative – ținuturi, județe și olaturi – extinderea asupra lor a sistemului impozitar al Principatelor și ocârmuirea de către ispravnici în conformitate cu legile și obiceiurile pământului, restituirea

moșiilor foștilor proprietari români constituiau o confirmare de facto din partea Rusiei a drepturilor Principatelor asupra teritoriilor fostelor raiale.

NOTE

- ¹ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra țărilor române*, vol. I, Iași, 1880, p. 23.
- ² *Arhiva românească*, ed. II, Iași 1860, p. 207.
- ³ *Ibidem*, p. 223-224.
- ⁴ P. G. Dimitriev, *Narodonaselenie Moldavii*, Chișinău, 1973, p. 38.
- ⁵ *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 229.
- ⁶ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, p. 323. În continuare D. T. I. R.
- ⁷ *Relațiile internaționale ale României*, p. 228.
- ⁸ D. T. I. R., vol. II, București, 1983, p. 52, 53.
- ⁹ N. Iorga, *Viața unui mitropolit de altă dată. Filaret al II-lea*, în „Convorbiri literare”, XXXV (1901), p. 1126 și urm.
- ¹⁰ *Relațiile internaționale ale României...*, p. 241.
- ¹¹ D. T. I. R., vol. III, București, 1986, p. 30.
- ¹² *Ibidem*, p. 186.
- ¹³ *Ibidem*, p. 175.
- ¹⁴ A. Agachi, *Hotin: pământ din pământul Moldovei*, în „Destin Românesc”, nr. 2, 1998, p. 31-38.

Diana EȚCO

FRAGMENTE DIN ISTORIA ÎNFIINȚĂRII SEMINARULUI TEOLOGIC DIN CHIȘINĂU

Seminarul Teologic din Chișinău a fost deschis în 1812 de autoritățile țariste, când Basarabia este anexată la Imperiul Rus. El este cea mai veche instituție de învățământ superior din spațiul pruto-nistean și funcționează până în prezent, cu excepția perioadei sovietice. În acest articol vor fi descrise evenimentele de mult consumate, ce țin de deschiderea instituției respective.

În anul 1812, poziția strategică a Imperiului Țarist în Balcani a suferit unele modificări. Drept rezultat al păcii de la București, încheiate între Rusia și Poartă în mai 1812, rușii au fost impuși să se retragă din Principatele Române, Prutul rămânând drept hotar între ele și Imperiul Țarist.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni, fiind impus de circumstanțe politice nefavorabile lui să se retragă o dată cu armatele țariste peste Prut, pierduse toate trofeele obținute din cauza infatigabilei sale activități în favoarea rușilor. Până la sosirea sa în capitala Basarabiei, la 6 august 1812, expediază o scrisoare amiralului Ciceagov, comandantul suprem al forțelor armate ruse de la Dunăre, prin care îi solicita ajutorul pentru a fi cazat împreună cu persoanele care îl însoțeau la Chișinău. El ruga, de asemenea, să-i ordone guvernatorului civil, ca acesta să-l ajute să înființeze Seminarul Teologic¹.

Astfel, deja în corespondența Bodoni – Ciceagov emerge ideea deschiderii unei școli teologice în spațiul românesc pruto-nistean. Insistența lui Gavriil Bănulescu-Bodoni de a materializa cât mai curând ideea sa a fost ghidată de anumite rațiuni. Eșuându-i exarhatul în principate, mitropolitul avusese inspirația de a-și făuri în limitele teritoriale ale Basarabiei

țariste o nouă mitropolie. La început vădit rezervate față de novatorul proiect, iar ulterior, văzând că argumentele sunt în favoarea mitropolitului: meritele irefutabile ale lui Bodoni față de coroana rusă, autoritățile țariste, împreună cu Sfântul Sinod de la Petersburg, au acceptat înființarea unei noi mitropolii, cea a Chișinăului și Hotinului, cu condiția ca ea să dispună de o școală proprie².

Decizia a fost adoptată în corespundere cu legislația ecleziastică rusă. În continuare prezentăm un extras din statutul ecleziastic rus: "...вельми по исправлению церкви полезно есть сии, чтобы всякий имел в доме или при доме школу для детей священнических или и прочих, в надежду священства определенных... Таковых единых в школе архиерейсков наставленных учеников, когда уже за помощью Божьею довольное число их кажется, производить и на священство, или еще кто из них монашеский чин изберет, то в архимандриты или игумены. А если епископ неученого в этой школе человека поставит во священники или в монашескую степень, минув ученого и без вины правильной, то подлежит наказанию яковое определено будет в Духовный Коллегиум"³.

Astfel, conform regulamentelor teologice adoptate de Sfântul Sinod, pe parcursul sec. al XVIII-lea, fiecare episcop trebuia să dispună de o instituție de învățământ pentru pregătirea cadrelor clericale. În cazul hirotonisirii în preoție a persoanelor fără studiile respective arhieriei purtau răspundere pentru aceasta, fiind sancționați destul de aspru⁴.

Sfântul Sinod de la Petersburg mediatiza în permanență acest subiect, propulsându-l în mediul teologic prin diferite decrete care prevedeau posibilitatea angajării în locurile vacante de profesor și diacon a absolvenților acestei școli sau a elevilor din clasele superioare, care au dat dovadă de cunoștințe deosebite, obținând rezultate excepționale la învățătură⁵. Însuși Bănulescu-Bodoni era cointeresat în deschiderea școlii teologice, fiindcă era imperios necesar să-și pregătească un nou contingent de preoți, modelați spiritual în corespundere cu noile curente ideologice, ce urmau să fie promovate cu mult zel de autoritățile ruse.

Deoarece nu se reușea sensibilizarea vechilor cadre clericale la politica șovinismului țarist, se considera mai oportună pregătirea tinerilor propovăduitori după tiparul bănuleștean. În argumentarea celor afirmate, am extras un citat semnat de cunoscutul teolog basarabean, Axentie Stadnițchi: "Митрополит Гавриил положивши первые основы церковного управления в России принимая деятельное участие и в гражданском устройении её. Гражданская деятельность его в Бессарабии находится в связи смутными обстоятельствами того времени в России, известного под именем "двенадцатого года", а также с неудачными попытками первоначального введения гражданского управления в новоприсоединенном крае. Цель этой деятельности заключалась в умиротворении и сближении молдавской нации с русскою с одной стороны, а с другой – в содействии к приготовлению этого края, бывшего некогда русским и орошенного кровью лучших сынов России, во время многочисленных войн из-за него, для русской гражданственности и русского просвещения"⁶.

În continuare revin la îndepărtatul 1812. Raportându-și acțiunile la stipulațiile "epistolicesti" ale lui Bănulescu-Bodoni, Ciceagov la 19 august 1812 convoacă o consfătuire a cărmuitorilor Basarabiei, proaspăt instituiți, prezentându-le conținutul scrisorii și cererile acestuia⁷.

În cadrul ei, Ciceagov a solicitat guvernatorului Basarabiei, Scarlat Sturza, să-i prezinte în termen record un raport despre satisfacerea cerințelor înaintate de către ex-exarhul principatelor (care se afla încă la Iași), subliniind, concomitent, că trebuia să acorde o atenție sporită organizării deschiderii seminarului.

Octogenarul Sturza a considerat doleanțele bănuleştene ca fiind oneroase pentru activitatea sa ulterioară, propunând pentru asigurarea unui randament efectiv în constituirea sistemului de învățământ basarabean divizarea netă a atribuțiilor între el și Bănulescu⁸. El și-a asumat obligația de a crea și monitoriza rețeaua școlilor populare, mitropolitului revenindu-i, precum era și firesc, ceea ce era mai aproape de chemarea sa interioară, pentru aceasta având destulă experiență – înființarea Seminarului Teologic⁹.

Faptul respectiv se consumase atunci, când viitorul noii provincii era foarte confuz și inert, atât pentru ruși, cât și pentru turci, ceea ce viabiliza în permanență la românii de ambele părți ale Prutului speranța restituirii acestui teritoriu patriei naturale. De aceea deschiderea Seminarului Teologic rusesc la Chișinău edifica debutul politicii de rusificare a Basarabiei, drept rezultat, consolidându-se poziția strategică a rușilor în regiune. Astfel, au fost făcuți primii pași spre transformarea bisericii românești dintre Prut și Nistru într-un mecanism de înaltă capacitate al politicii de rusificare. Noii clerici, datorită forței lor de persuasiune, urmau să aducă o contribuție esențială la unificarea spirituală a provinciei românești în spațiul rusesc.

Adevăratul scop al înființării Seminarului Teologic este expus de însuși mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în unul din rapoartele sale către Sinodul de la Petersburg: "Această primă instituție de învățământ teologic din oblastea Basarabiei se află în vecinătatea Moldaviei, Bulgariei și Austriei. Aici se prevede să-și facă studiile atât copiii de clerici, cât și cei din alte pături sociale, tineretul cu învățătura și purtarea lui trebuie să influențeze popoarele vecine, să facă cinste stăpânirii și să aducă acestei țări nou-alipite o mare izbândă, care ar fi un bine și pentru biserică și pentru patrie"¹⁰.

Prin "patrie" se avea în vedere Rusia, căci și în cadrul programei de studiu a seminarului, acolo unde se amintea de patrie și de tradițiile naționale, era vorba de Rusia și tot ce se referea la ea. Era o realitate heteroclită – copiilor români, rămași de curând orfani de patrie, li se inculca penetrant în mentalitatea neformată încă, prin intermediul acestei școli, spiritul unei patrii străine, care ar fi fost, chipurile, adevărata și eterna lor patrie.

Pentru a face o paralelă, să vedem care era scopul seminarului înființat în 1803 de mitropolitul Veniamin Costachi la Iași, pe care Gavriil Bănulescu-Bodoni ar fi putut cu ușurință să-l preia. Astfel la Socola se preconizase să fie creată "școală de pardosirea bogosloviei și de tălmăcirea Sfintei Scripturi, dascăli procopsiți în limba moldovenească, pentru a învăța dogmele pe feciorii de preoți și diaconi. Totodată, alți dascăli în depline științe urmau să tălmăcească cărți bisericești, ca cetind ucenicii să se învețe științele și dogmele bune credinți"¹¹.

Adică inofensivul scop al acestei școli de la Socola era de a pregăti viitorii preoți, instruiți în limba română, care să-și facă cu corectitudine și onestitate datoria. Deci prin înființarea seminarului se urmărea un scop politic definit anterior deschiderii lui.

Exceptând nuanțele cu caracter politic și personal, care aureolează deschiderea seminarului bănuleştean, organizarea acestei instituții la Chișinău a avut și laturile sale pozitive.

Analiza datelor extrase din rapoartele mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni către Sinodul rus, completate de cele ale viitorului rector al seminarului, Petre Cunițchi¹² și ale Dicasteriei Chișinăului, reliefează situația lamentabilă în care se găsea învățământul în Basarabia. În mod special se indica lipsa studiilor la reprezentanții clerului. Prin urmare, conchidem că pentru luminarea spirituală a maselor populare din Basarabia era, totuși, oportună deschiderea Seminarului Teologic. De aceea, primul lucru pe care l-a făcut Bănulescu-Bodoni, venind la Chișinău, a fost emiterea, la 30 septembrie 1812, a ordinului

despre deschiderea Seminarului Teologic din Chișinău¹³. Această dată trebuia considerată prima dată oficială a deschiderii seminarului de la Chișinău.

Dispoziția respectivă conținea și unele informații privind selectarea personalului didactic al seminarului și obiectele de studiu “В имеющейся открыться семинарии, преподавать языки: латинский, российский, греческий и молдавский; предметы же систематические те же какие и в других духовных семинариях. На первый случай открыть два класса: приготовительный и грамматический и вступить в приготовительный класс учителю Гербановскому и в грамматический учителю Нестеровичу с тем, что они с учениками своими будут переходить постепенно Нестеровичъ до философии, а Гербановский до риторики, на место их в низшие классы будут поступать новые учителя...”¹⁴.

Disponând de experiență vastă, obținută în timpul activității în calitate de rector și de profesor la seminariile teologice din Ekaterinoslav și Poltava și la Academia Movileană de la Kiev, mitropolitul Gavriil Bănulescu elaborează proiectul propriei sale școli după modelul celor rusești. De menționat că în acea perioadă școala teologică rusă se considera una din cele mai puternice școli teologice din arealul Ortodoxiei. Reputatul cercetător rus Titlinov menționează că seminariile teologice din Rusia erau formate din opt clase. Prin intermediul acestor clase se realizau cele trei trepte ale învățământului: primar, secundar și superior. Astfel, în clasele I-IV se efectua instruirea primară, în clasele V-VI – clasele medii – învățământul secundar, clasele VII-VIII fiind considerate superioare¹⁵. Titlinov subliniază, de asemenea, că seminariile ruse erau direct subordonate arhierului eparhial și funcționau pe baza statutului elaborat de el¹⁶. La rândul său, Seminarul Teologic de la Chișinău urma să fie dirijat în exclusivitate de mitropolit, activând în corespundere cu programul întocmit de acesta.

Conform ordinului mitropolitului din 30 septembrie 1812, rector al seminarului fusese desemnat fidelul său prieten, Petre Cunițchi, ucrainean de naționalitate, care avea rangul de protoiereu. În timpul exarhatului rusesc din principate Petre Cunițchi a fost invitat de Gavriil Bănulescu pentru a conduce seminarul lui Veniamin, conferindu-i, în final, structura școlilor teologice rusești¹⁷. Deci Cunițchi avea deja practica organizării unei școli românești în spiritul vremii. “Prefect” al seminarului a fost numit Ivan Nesterovici. Afacerile financiare ale seminarului fusese încredințate lui Isidor Gherbanovschi.

A fost luată decizia ca principalul obiect în școală să fie limba rusă. “Din limbi să se studieze, în primul rând și neapărat, limba rusească, ca limbă predominantă”, menționa mitropolitul în raportul său către Sfântul Sinod de la Petersburg¹⁸. Mitropolitul Veniamin, referitor la organizarea procesului de învățământ la seminarul de la Socola, spunea ca “Toate studiile să se facă românește”¹⁹.

Astfel, în lista obiectelor de învățământ preconizate inițial au fost incluse următoarele obiecte: limba rusă, latina, greaca, slavona și româna, retorica, filosofia, Cuvântul Domnului, catehismul. Din cauza unor indisponibilități provizorii s-a convenit să fie deschise în 1813 doar două clase seminariale, divizate, la rândul lor, în două secții: prima a fost numită clasă pregătitoare, iar cea de a doua – clasă gramaticală. Clasa pregătitoare a fost încredințată lui Isidor Gherbanovski, iar cea gramaticală – lui Ivan Nesterovici²⁰. Posturile de profesori de limbă greacă și română, inițial, au rămas vacante din cauza lipsei de specialiști, fiind anunțat un concurs pentru suplinirea lor. Deci în toamna anului 1812 “de jure” toate erau pregătite pentru deschiderea noului seminar. Dar “de facto” ea s-a tergiversat până la finele iernii anului 1813, principala cauză fiind lipsa spațiului locativ²¹. Pare destul de ciudat faptul că au fost desemnate personalul didactic și conducerea seminarului, stabilite obiectele de

învățământ fără ca să fie rezolvată problema localului școlii. Probabil, mitropolitul în acest mod a intenționat să grăbească deschiderea seminarului, somându-i pe cei din preajmă să-și mobilizeze eforturile în acest scop. Astfel, Petre Cunițchi, fiind numit rector al seminarului, a primit ordin din partea mitropolitului să facă tot posibilul și imposibilul, ca timp de o lună să soluționeze problema deschiderii seminarului. Cunițchi a întâmpinat mari dificultăți, mai ales că mitropolitul declarase de la bun început că nu poate să-i pună la dispoziție nici un fel de surse financiare pentru a închiria un local, deci trebuia găsită o casă de stat pentru seminar. Dar clădiri libere în capitala Basarabiei nu existau. Abia la 20 ianuarie 1813 Cunițchi raportează că a găsit o soluție pozitivă, fiindu-i oferite cu generozitate câteva odăi de către evreul Iosif Grabovschi, directorul Casei Comisale²².

Pentru a asigura financiar seminarul mitropolitul a dat ordin să fie impozitat clerul local, care trebuia să achite așa-zisa taxă școlară, adunată anual de la preoți și diaconi²³.

Astfel, practic, totul era pregătit pentru deschiderea și asigurarea funcționării noului seminar, lipseau doar elevii care urmau să-și facă studiile aici.

O problemă dificilă cu care s-a confruntat mitropolitul a fost selectarea elevilor pentru studii, deoarece preoțimea locală, precum și alte pături ale populației nu doreau să-și dea copiii în școală rusească. Gavriil Bănulescu-Bodoni dăduse dispoziție dicasteriei să înștiințeze populația Basarabiei despre înființarea Seminarului Teologic doar cu patru zile înainte de deschiderea lui. Mitropolitul menționa că la seminar "vor învăța afară de cele trebuincioase învățături – rosienește, latinește, grecește și pe limba moldovenească cu gramatica dreaptă serisoare, pravila scrisorii, fiștecare învățatură pe ceasurile orânduite deosebit. Preoții și diaconii care vor avea copii la vârsta de 8 ani, dar nu mai jos, să-i aducă la seminar spre învățatura lor, având părinții lor purtare de grijă de cele trebuincioase lor de îmbrăcăminte, de gazdă și de altele, iar pentru plata învățaturii nu se va supăra, 30 de fii de preoți dintre cei mai săraci vor avea gazdă, mâncare și îmbrăcăminte din veniturile seminarului. Iar ei să atinge din parte politicească, dacă va vre cineva ca să-și deie copiii la acest fel de învățatură, vor avea purtare de grijă de cele trebuincioase lor și cu plata învățaturii nu vor fi supărați, fiindcă învățătorii ei s-au orânduie întră în leafa lor"²⁴.

Prioritate se acorda, în primul rând, copiilor clericilor, din considerente că părinții lor asigurau finanțarea funcționării acestei școli²⁵. Regulamentul teologic, de asemenea, legifera obligativitatea studiilor pentru copiii slujitorilor bisericii. De aceea Gavriil Bănulescu-Bodoni îndemna slujitorii ecleziști, care aveau copii mai mari de opt ani, să-i dea să-și facă studiile la seminar, susținând că în acest mod "ei vor sluji pentru folosul copiilor lor și nu al celor străini"²⁶.

Din cele relatate mai sus constatăm că viitorilor elevi ai seminarului li se acordau anumite privilegii. În primul rând, de remarcat faptul că învățatura la seminar urma să fie gratuită. Plus la aceasta multora din copii li se garantau burse, cazarea și alimentarea.

Dar, în pofida condițiilor avantajoase, acordate, în special, copiilor clerului, preoțimea a rămas mult timp inflexibilă. Drept consecință, din cei 53 de elevi din ambele clase, înscriși la studii în 1813, doar 7 erau copii de clerici și unul din rândul slujitorilor cultului de la sate. Indignat de indiferența clerului rural, Bănulescu-Bodoni emite la 27 februarie 1813 o dispoziție, care prevedea luarea unor măsuri coercitive în acest caz. Cu acest prilej mitropolitul declara că majoritatea copiilor clerului sunt analfabeți. De aceea ei nu vor putea urma calea părinților, deoarece vor fi autorizați să ocupe aceste funcții reprezentanții altor pături sociale mai avute, ai căror copii au făcut anumite studii, iar copiii clerului vor fi la același nivel cu copiii țăranilor²⁷. "În această țară mulți copii ai clericilor nu știu deloc carte și neavând învățatură nu pot să intre în slujba duhovnicească de preot sau de diacon, sau de

dascăl și în locul lor intră în tagma duhovnicească alții din lumea laică, care au învățat carte, iar copiii clerului rămânând deopotrivă cu țaranii²⁸.

Prin intermediul dispoziției din 27 februarie Gavriil Bănulescu Bodoni amenința clericii care nu-și vor da odraslele la studii cu pedepse aspre, iar copiii lor care au împlinit 15 ani și nu aveau studii respective, urmau să fie excluși din rândurile clerului și incluși în pătura civilă pentru a-și onora serviciul militar²⁹. Dispoziția respectivă a fost expediată în toate protopopiile Basarabiei, spre a fi adusă la cunoștința tuturor preoților dintre Prut și Nistru, fiecare biserică primind câte un exemplar al acesteia. În istoriografie este cunoscut cazul protopopului din Fălești, care a cerut ca ordinul lui Gavriil Bănulescu să fie citit în biserică într-o zi de sărbătoare. Apoi a insistat ca el să fie păstrat la un loc de cinstă în biserică, pentru a-și reaminti de el mereu³⁰.

De această dată ordinul mitropolitului a exercitat influență asupra slujitorilor cultului. Treptat, situația se modifică și, de exemplu, la 1867 din cei 152 de elevi, care își făceau studiile la Seminarul Teologic, 62 erau copii ai slujitorilor bisericești³¹.

Mitropolitul insista ca anume copiii clerului să-și facă studiile la seminar, căci, în caz contrar, majoritatea locurilor erau să fie ocupate de copiii păturilor înstărite, care puteau să învețe și în alte instituții.

Această alternativă a situației, pe care mitropolitul nu o saluta nicidecum, a fost obținută datorită intervenției lui Scarlat Sturza. Neexistând inițial în Basarabia altă școală care să ofere studii superioare, guvernatorul a cerut autorităților țariste permisiunea ca să-și facă studiile la seminar și reprezentanții nobilimii. Alexandru I, țarul Rusiei, și-a dat acordul în această privință și mitropolitul a fost nevoit să accepte, dar cu condiția ca aceasta să fie temporară, până la deschiderea școlilor laice³². Drept rezultat, mitropolitul înființează pe lângă seminar un pansion pentru copiii nobililor, care, de asemenea, era direct subordonat lui. Dar, în fond, seminarul era destinat pentru copiii clerului³³.

După cum s-a remarcat oficial, data deschiderii seminarului se consideră 31 ianuarie 1813, însă analiza materialelor de arhivă demonstrează elocvent că elevii au început studiile mult mai târziu, prezentându-se la seminar pe parcursul următoarelor luni. P.A. Lotoțchi indică drept motive faptul că dicasteria a expediat protopopilor ordinele de deschidere a seminarului abia la 1 februarie 1813. Protopopii, la rândul lor, urmau să le expedieze mai departe, fiecărei biserici, ceea ce, de asemenea, a necesitat timp. Apoi, preoții trebuiau să-l aducă la cunoștința populației, pentru aceasta fiind necesar aproximativ o lună. Din această cauză printre copiii primiți la studii, practic, nu erau copii ai clerului de la sate³⁴.

Astfel, în spațiul pruto-nistrean a început să activeze prima școală din Basarabia, care oferea studii superioare, fiind, totodată, și prima școală teologică.

În ziua deschiderii seminarului la studii s-au prezentat doar zece copii, din care 5 erau din familii de nobili și 5 de preoți,³⁵ probabil, majoritatea din Chișinău, deoarece, după cum se menționează în istoriografie³⁶, populația rurală a fost informată mult mai târziu despre aceasta. Prin urmare, la finele anului de învățământ, 1813, la seminar își făceau studiile 53 de elevi³⁷.

Cea mai dificilă problemă după deschiderea seminarului rămânea lipsa spațiului locativ și a încăperilor pentru studii. Cele două odăi erau, evident, insuficiente pentru aceasta. Rezolvarea acestei dificile chestiuni mitropolitul o vedea în construirea unei clădiri noi. Dar pentru înălțarea clădirii Seminarului Teologic trebuie găsite mijloace financiare.

Mitropolitul a căutat să folosească în acest scop veniturile ce nu intrau în vistieria locală, care serveau drept sursă de asigurare a clerului străin, este vorba de veniturile mănăstirilor închinată peste hotare, aflate pe teritoriul Basarabiei. În scrisoarea sa adresată Sfântului

Sinod, el nota următoarele: "Nu îndrăznesc să cer alocarea unui ajutor financiar în condițiile actuale, dar rog, umil să-mi acordați favoarea de a utiliza sursele locale, pe baza cărora s-ar facilita rezolvarea unei probleme de o importanță majoră pentru mitropolie. În cazul dat, țin că remarc că veniturile respective, care nu fac parte din avutul arhieriei și mănăstirilor locale, în fond, sunt destinate de către binefăcătorii avuți pentru întreținerea catedrelor eparhiale arhieresti locale, având drept scop final – iluminarea religioasă a enoriașilor. Deoarece actualmente catedra arhierescă se află la Chișinău, dar nu la Iași și nici la Huși, rog umil de a binevoi să acceptați ca ele să fie trecute sub autoritatea mitropoliei Chișinăului, iar în caz de nu se va autoriza subordonarea lor în exclusivitate nouă, rog să aprobați ca măcar a patra parte din veniturile indicate să revină în bugetul seminarului"³⁸. Luând cunoștință de propunerile mitropolitului chișinăuian, ober-procurorul sinodal Golițan nu a acceptat la moment revizuirea ordinii existente în mănăstirile închinete, prin urmare, expediase lui Gavriil Bănulescu-Bodoni un răspuns negativ: "Sf. Sinod nu e disponibil la moment a analiza și soluționa propunerile Înalt Preasfinției voastre, referitoare la sechestrarea veniturilor mănăstirilor închinete pentru a asigura financiar construcția seminarului teologic, dar Sf. Sinod autorizează găsierea oricăror altor mijloace, la libera decizie a d-voastră"³⁹.

Fiind privat de dreptul de a dispune de veniturile mănăstirilor închinete, mitropolitul avea posibilități destul de limitate de a soluționa problema în cauză. Deși se afla în conflict cu generalul Garting, a fost impus de circumstanțe să apeleze la serviciile lui, cerându-i un împrumut de 6000 de lei pe un termen de jumătate de an, argumentând că "începând construcția clădirii pentru seminar, nu numai că s-au epuizat veniturile mitropoliei, dar, mai mult ca atât, am rămas dator zidarilor care participă la lucrările de construcție"⁴⁰. Evident că această sumă era insuficientă pentru a acoperi cheltuielile legate de lucrările de construcție, mitropolitul obținând în continuare, datorită laborioaselor eforturi, un împrumut mult mai impunător, de 30000 de lei din vistieria statului, pe un termen de șase ani⁴¹. Fiind decis să finalizeze construcția clădirii seminarului într-un termen record, pentru a putea să asigure, cât mai curând, funcționarea lui la nivel înalt, mitropolitul solicită ajutorul donatorilor particulari. Liderul lor fiind însuși mitropolitul, care a pus la dispoziție pentru construcția clădirii seminarului practic toate economiile personale de care dispunea la momentul respectiv⁴². În istoriografie se menționează că mitropolitul a cutreierat satele în căutare de ajutoare materiale, el fiind cel care și-a selectat muncitorii, a dirijat și controlat cu rigurozitate lucrările de construcție a noii instituții⁴³.

Astfel, datorită abnegației și activității neobosite ale lui Gavriil Bănulescu Bodoni, meritele cărui în această privință sunt incontestabile, la 1816 a fost dată în exploatare noul bloc de studiu constituit din două etaje și unele anexe: căminul, spitalul și pansionul pentru nobili.

Alături se aflau, tot de curând ridicate, o construcție nu mai puțin impresionantă, ce se remarcă prin sobrietatea stilului arhitectural, Casa Arhieriei și biserica, fiind completate de tipografia, dicasteria, toate înconjurate de un mare parc⁴⁴. Astfel, a fost soluționată cum nu se mai poate de bine și dificila problemă a spațiului.

Seminarul Teologic din Chișinău este prima instituție de învățământ teologic superior înființată de autoritățile țariste (ruse) în spațiul românesc dintre Prut și Nistru. Deschiderea lui, la 1813, a servit drept confirmare imuabilă a ireversibilității procesului rusificării noii provincii. Referitor la însemnătatea acestei prime școli din Basarabia actualmente există opinii destul de controversate. Pe de o parte, Seminarul Teologic din Chișinău a promovat cu exces de zel în mod constant politica țaristă de deznaționalizare a maselor populate, generând drept rezultat o nouă mentalitate a acesteia, prin intermediul preoților rusificați,

care se pregăteau după noul model țarist. Pe de altă parte, aici s-a format și s-a fortificat elita cultural-națională a Basarabiei, din rândurile căreia au ieșit redevabile personalități, care au propulsat fervent în rândurile conaționaliilor idealurile patriotismului românesc, în paralel, seminarul servind drept avanpost al iluminării populației locale, contribuind esențialmente la răspândirea științei de carte și la înlăturarea analfabetismului cronic, specific acestei regiuni.

NOTE

¹ P.A. Лотоцкий, *История кишиневской духовной семинарии*, Chișinău, 1913, p. 2.

² *Ibidem*, p. 3; Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 64.

³ А. Знаменский, *Духовные школы в России до реформы 1808 г.*, p. 55, după P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 5.

⁴ Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 64; P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 5.

⁵ P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 5-6; A. Znamenski, *op. cit.*, p. 55.

⁶ Аксентий Стадницкий, *Гавриил Бэнулеско-Бодони, ексарх молдо-валахский (1808-1812) и митрополит Кишиневский (1813-1821)*, Chișinău, 1894, p. 266; Багюшков, *Бессарабия*, p. 134.

⁷ P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 3.

⁸ *Ibidem*, p. 3-4.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 69.

¹¹ Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1907, p. 146.

¹² Пётр Куницкий, *Краткое описание заднеэстрвской области; присоединенной к России по мирному Трактату, заключенному с Портою Отоманскою в Бухаресте 1812 года*, Санкт-Петербург, 1813, p. 28-29.

¹³ *Труды Бессарабского Церковного Археологического общества*, Chișinău, IX, p. 60.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, IX, p. 60.

¹⁶ *Епархиальные ведомости*, 1881, V, p. 215-218.

¹⁷ Zamfir Arbore, *Basarabia în secolul al XIX-lea sub ruși*, București, 1898, p. 745.

¹⁸ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1993, p. 127.

¹⁹ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 146.

²⁰ *Труды...*, IX, p. 60.

²¹ Axentie Stadnițki, *op. cit.*, p. 296-299.

²² P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 37.

²³ A. Stadnițki, *op. cit.*, p. 299.

²⁴ Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 66; P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 18-22.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 131.

²⁸ N. Popovschi, *op. cit.*, p. 67.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Епархиальные ведомости*, 1888, XI, p. 408.

³² P.A. Lotoțki, *op. cit.*, p. 19.

³³ *Ibidem*, p. 21.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 22.

³⁶ *Ibidem*, p. 20.

³⁷ *Ibidem*, p. 21.

³⁸ A. Stadnițki, *op. cit.*, p. 299.

³⁹ *Ibidem*, p. 298.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 297.

⁴¹ *Ibidem*, p. 296.

⁴² *Ibidem*, p. 299.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

Vladimir BRÂNZĂ

SITUAȚIA EPIDEMIOLOGICĂ ÎN REPUBLICĂ ÎN PERIOADA ANILOR 1945-1960

În condițiile grele ce s-au creat pe teritoriul Moldovei în anii celui de-al doilea război mondial răspândirea bolilor infecțioase a căpătat un caracter de masă. Antisanitarie totală, lipsă de medici și de medicamente – iată doar câteva momente ce caracterizează situația epidemiologică în republică în anii de după război.

Cu toate că se întreprindeau, în limita posibilităților, diferite măsuri pentru combaterea acestui fenomen, multe maladii infecțioase au continuat să existe pe parcursul unei perioade destul de îndelungate. De exemplu, în anul 1955, când înregistrarea bolilor infecțioase se efectua cu destulă strictețe, au fost depistate 730 cazuri de febră tifoidă și de paratifos, 12740 de dizenterie, 217 – de poliomielită, 446 de difterie, 447 – de malarie, 56 cazuri de antrax. Cea mai răspândită boală era hepatita cu caracter epidemic – 5939 de cazuri¹.

Apreciind la justa ei valoare importanța lichidării cât mai urgente a focarelor de infecție pe teritoriul republicii, factorii de decizie au luat operativ un șir de măsuri atât pe plan local, cât și la nivel republican.

Bunăoară, la 17 mai 1945 comitetul județean Bălți al P.C.(b).M. a organizat o consfătuire, la care au fost invitați primii secretari ai comitetelor raionale de partid și președinții comitetelor executive raionale, lucrători medicali. În cadrul ei a fost luat în dezbatere mersul îndeplinirii hotărârii C.C. al P.C.(b).M. din 7 aprilie 1945. “Cu privire la măsurile de lichidare a cazurilor de îmbolnăvire de tifos exantematic”.

Din luările de cuvânt ale participanților la această consfătuire era limpede că, deși multe din prevederile respectivei hotărâri se traduceau în viață, unele momente negative în activitatea organizațiilor raionale de partid și locale rămăneau nedepășite.

Al doilea secretar al comitetului raional de partid Edineț al P.C.(b)., M. Iuferov, menționa că persoanele cu funcții de răspundere și lucrătorii medicali nu au întreprins destule măsuri pentru a preîntâmpina cazurile de tifos exantematic, drept urmare numărul cazurilor de îmbolnăvire a populației, începând cu luna martie 1945, s-au majorat de 3 ori. Dacă în martie au fost înregistrate 101 de astfel de cazuri, în aprilie – 344, apoi doar în prima decadă a lunii mai – 119 cazuri².

Camerele de dezinfecție și băile în majoritatea satelor și centrelor raionale nu funcționau, izolatoarele și spitalele nu erau asigurate în mod regulat cu combustibil. Asigurarea bolnavilor cu alimente era nesatisfăcătoare, o bună parte din acestea fiind de calitate proastă.

Nu era mai bună starea de lucruri nici în raionul Bălți. În luna februarie aici au fost înregistrate 432 cazuri de îmbolnăvire, în martie – 475, aprilie – 461, iar în prima decadă a lunii mai – 170³. În localitățile, unde funcționau băi, camere de dezinfecție, fusese inspectate ogrăzile și depistați bolnavii, care erau imediat spitalizați, numărul cazurilor de îmbolnăvire s-a redus considerabil. De exemplu, în raionul Cornești, unde activa o brigadă de medici din Moscova, situația la acest capitol se deosebea radical, față de cea existentă în raioanele vecine. Astfel, dacă în martie în acest raion fuseseră înregistrate 187 de cazuri de îmbolnăvire, apoi în prima jumătate a lunii mai – numai 22 de cazuri⁴.

Concluzia principală la care au ajuns participanții la această consfătuire era următoarea: situația epidemiologică gravă în satele și raioanele republicii s-a creat din cauza insuficienței de cadre medicale, nivelului scăzut de profesionalism al multora din acestea precum și a neglijării obligațiilor de serviciu.

La constătuire s-a subliniat că o atenție deosebită trebuie să fie acordată persoanelor, sosite din afara republicii, care, de asemenea, puteau fi purtătoare de viruși.

Concluzia biroului C.C. al P.C.(b).M. cu privire la îndeplinirea hotărârii Sovietului Comisarilor Norodnici al R.S.S.M. și a Biroului C.C. al P.C.M. din 21 mai 1945 referitor la construirea de băi și camere de dezinfecție în localitățile rurale ale R.S.S.M. era următoare: construirea acestor obiective nu rezistă la nici o critică.

Deosebit de îngrijorătoare era situația epidemiologică în județele Chișinău, Bender, Cahul, precum și în raioanele din stânga Nistrului⁵. În scopul înlăturării ei Sovietul Comisarilor Norodnici al R.S.S.M. și biroul C.C. al P.C.(b).M. au luat o serie de măsuri. Numai pe parcursul anului 1945 au fost adoptate trei hotărâri – din 28 februarie, 21 mai și 7 aprilie –, în vederea combaterii cazurilor de îmbolnăvire de tifos transmis prin paraziți, care însă din cauza lipsei de răspundere din partea unor conducători județeni și raionali au rămas, practic, doar pe hârtie.

Noi cazuri de îmbolnăvire au fost înregistrate în luna mai în județele Orhei și Soroca, iar în județele Cahul și Bălți numărul acestora, comparativ cu luna aprilie, s-a majorat, respectiv, cu 15% și 17%⁶.

Focare de infecție au fost semnalate și în raioanele Rezina, Râspopeni – jud. Orhei; Vertiujeni, Cotiujeni, Zgurița – jud. Soroca; Cahul, Vulcănești și Baimaclia – jud. Cahul etc.

Construcția băilor și a camerelor de dezinfecție, care constituiau mijloacele principale de prevenire a bolilor infecțioase, nu se realiza întotdeauna în termenele stabilite. Până la 10 iunie 1945 în jud. Orhei fusese construite doar 225 băi, din 715 (36%) prevăzute conform planului, și 268 camere de dezinfecție, din 715 (37%); în jud. Soroca – 257 de băi din 964 (27%) și 191 camere de dezinfecție din 964 (20%); în jud. Cahul – 160 de băi din 391 (41%) și 114 camere de dezinfecție din 391 (29%)⁷.

Însă din lipsă de combustibil chiar și băile, și camerele de dezinfecție existente nu funcționau cum trebuie. Se simțea o lipsă acută de săpun și de alte articole de igienă.

Propaganda sanitară în rândurile populației se înfăptuia în limba rusă, din cauza lipsei cadrelor naționale de medici. Deoarece majoritatea populației cunoștea slab această limbă, efectele ei erau foarte joase.

Foarte înaltă era rata mortalității infantile. În 1945, printre copiii în vârstă de până la un an, ea a constituit 28,3%, iar în prima jumătate a anului 1946 – 18,5%⁸.

Ministerul Sănătății al R.S.S.M. a organizat deservirea medicală a populației în mod nesatisfăcător, de aceea în republică erau larg răspândite cazurile de îmbolnăvire a copiilor de boli intestinale acute, de tifos transmis prin paraziți etc.

Secetă din 1946-1947 și foametea, care a urmat au agravat și mai mult situația epidemiologică. Populația se alimenta exclusiv cu ierburi, din cauza subnutriției suferind, în primul rând, copiii și bătrânii.

Bolnavii în stare gravă nu erau spitalizați, fiind condamnați, de fapt, la moarte din pricina lipsei de hrană și a medicamentelor, instituțiilor curative și de tratament. În spitalul din or. Fălești, de exemplu, la 50 de paturi de spital reveneau 110 oameni afectați de boli intestinale acute, tuberculoză etc.⁹.

Rata îmbolnăvirilor în anul 1946 și în prima jumătate a anului 1947 ¹⁰:

Numărul cazurilor de îmbolnăvire de tifos transmis prin paraziți în 1946 s-a redus. În acest an cel mai mare număr de bolnavi de tifos abdominal a fost semnalat în luna octombrie, iar de dizenterie în iunie-septembrie. A scăzut brusc și numărul cazurilor de îmbolnăvire,

de malarie comparativ cu anul 1945 – până la 40%. Dacă în anul 1946 au fost înregistrate 82 de cazuri de îmbolnăvire de sifilis, apoi în primele 4 luni ale anului 1947 doar 1 400 de cazuri.

În 1946 în raport cu anul 1945 a crescut numărul bolnavilor de tuberculoză (5 596 de cazuri față de 3 373 în anul 1945). Rata înaltă a îmbolnăvirilor de tuberculoză se datora, în primul rând, subalimentației populației¹¹.

O cauză a agravării situației epidemiologice în republică a fost și lipsa mijloacelor de transport, de aceea bolnavii nu erau expediați la timp la spital, iar medicii nu puteau să se deplaseze în localitățile unde existau focare de infecție.

Din numărul total de băi și camere de dezinfecție – 1 657 și 1 597 – funcționau numai 312 băi și 320 camere de dezinfecție¹².

Mulți bolnavi nu erau internați din cauza lipsei de paturi de spital, dar nu puteau fi tratați nici la domiciliu din lipsa de medicamente. Nu rare erau și cazurile de diagnostic greșit al maladiei, de infectare a bolnavilor chiar în incinta spitalului.

În scopul luptei cu bolile infecțioase (malarie, tuberculoză, bolile venerice) Sovietul Miniștrilor al R.S.S.M. și Ministerul Ocrotirii Sănătății al R.S.S.M. la 19 martie 1947 au adoptat Hotărârea nr. 194, care prevedea efectuarea unui control riguros al surselor centralizate de aprovizionare cu apă potabilă, utilizarea sistemelor de aprovizionare a orașelor Tiraspol și Bender cu instalații de clorare a apei¹³.

În baza hotărârii Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M. nr. 323 din 15 aprilie 1947 a fost reluată activitatea comisiilor extraordinare antiepidemice, vânzarea билетelor de tren efectuându-se doar la prezentarea certificatului controlului sanitar.

În raioane au fost trimise 10 echipe antiepidemice, organizate în mod urgent de către Ministerul Ocrotirii Sănătății, precum și 3 detașamente, având aceeași destinație, ale Crucii Roșii. Secțiunile județene de medicină au format 23 de brigăzi. Împuterniciții Ministerului Ocrotirii Sănătății se deplasau pe teren pentru a ține sub control situația¹⁴.

În urma măsurilor luate s-a înregistrat o oarecare reducere a ratei îmbolnăvirilor de tifos transmis prin paraziți.

Tabelul nr. 2¹⁵

Situația epidemiologică în republică în martie-august 1947

Anii	Tifos exantematic	Tifos repetat	Tifos abdominal	Dizenterie	Scarlatină	Pojar	Difterie	Malarie	Sifilis	Gonoree	Tuberculoză
1946	865	16901	1974	754	356	5247	428	64 528	8 261	5 335	5 596
1947 (prima jumătate)	1147	2 356	258	828	61	2261	144	5233 (I-IV)	1 400 (I-IV)	474 (I-IV)	

Reducerea numărului de îmbolnăviri de tifos transmis prin paraziți în luna august s-a înregistrat în or. Chișinău, or. Bălți și jud. Bălți. Numărul de îmbolnăviri de febră tifoidă, scarlatină și difterie în această lună a crescut, mai ales, în or. Chișinău, unde au fost înregistrate 16 cazuri de scarlatină, 37 de difterie și 40 de febră tifoidă. Creșterea numărului de îmbolnăviri de febră tifoidă în această perioadă a avut loc din cauza nivelului redus de cultură igienică a populației, a consumului produselor nespălate etc.

În or. Chișinău au fost înregistrate și 77 de cazuri de dizenterie, care s-au soldat cu 17 decese¹⁶.

În anii 1946-1947 rata îmbolnăvirilor de maladii infecțioase a atins cota maximă, cauza principală fiind situația economică precară a populației și lipsa de produse alimentare.

Pentru a ameliora situația, trebuiau întreprinse măsuri urgente: asigurarea cu combustibil a băilor și cu carburanți a tehnicilor existente, lupta cu vagabondajul, crearea unor condiții sanitare adecvate situației în căminele muncitorești și studențești¹⁸.

În baza hotărârii Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M. nr. 172-C din 18 februarie 1948 cu privire la preîntâmpinarea cazurilor de infectare cu bacili de tularemie (boală infecțioasă, principalii purtători fiind rozătoarele), au fost create brigăzi complexe, în componența cărora intrau epidemiologi, medici-infecționiști, bacteriologi și deratizatori din numărul lucrătorilor aparatului Ministerului Ocrotirii Sănătății, centrelor antiepidemice interraionale etc., care împreună cu împuterniciții Ministerului Ocrotirii Sănătății al URSS au cercetat raioanele Vulcănești, Cahul, Baimaclia, Leova și Cărpineni. Au fost depistați 81 de bolnavi¹⁹.

Au fost propuse metode de nimicire a rozătoarelor, s-au făcute vaccinări în masă, iar medicii din raioanele Cahul, Baimaclia, Leova, Cărpineni au fost familiarizați cu metodele de diagnosticare și de luptă cu tularemia. Ministerul Ocrotirii Sănătății s-a adresat Ministerului Ocrotirii Sănătății al URSS, solicitând 500 000 de doze de vaccină antitularemică, mijloace de deratizare, precum și alte componente și materiale necesare în lupta contra acestei maladii²⁰.

Despre modul cum au evoluat lucrurile în această direcție se menționează în raportul adjunctului ministrului Ocrotirii Sănătății al R.S.S.M., A. Discalenco, adresat Președintelui Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M., T.I. Rudi, și secretarului C.C. al P.C.M., N.P. Coval. Conform raportului, situația în republică era dezastruoasă, măsurile luate în vederea redresării ei fiind insuficiente. De exemplu, în s. Dezghingea, r-nul Comrat, au fost înregistrate 26 cazuri de tularemie, iar în r-nul Orhei (s. Brăviceni, Isacova, Piatra) – 11 cazuri.

În 1944 în republică erau 22 stații antiepidemice. În 1948 numărul lor a crescut până la 63, iar în 1950 – până la 68. Astfel, în toate orașele și raioanele republicii exista câte o stație. În anul 1949 în or. Chișinău este organizată Stația antiepidemică republicană.

Denumirea bolii	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie	August
Tifos exantematic	158	305	412	226	89	41
Tifos repetat	50	280	1184	1577	1680	1018
Febră tifoidă	38	56	39	32	74	123
Scarlatină	3	34	12	5	38	59
Difterie	28	38	39	38	35	63

În conformitate cu hotărârea Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M. din 5 aprilie 1950, nr. 469, în republică au fost înființate o stație republicană și 3 stații interraionale antitularemice – în or. Chișinău, Bender, Cahul, Orhei²².

Dacă la 01.01.49 în republică existau 398 încăperi de dezinfecție, apoi la 01.01.51 numărul acestora constituia 696, creșterea fiind de 79%²³.

Astfel, în anul 1951 toate spitalele republicii dispuneau de încăperi pentru dezinfecție cu aburi. Cu încăperi de dezinfecție fuseseră asigurate, de asemenea, spitalele rurale.

În urma completării rețelei antiepidemice medicale și sanitare cu cadre, precum și cu utilajul necesar s-a semnalat o scădere semnificativă a bolilor infecțioase: numărul de îmbolnăviri de tifos exantematic în 1950 a scăzut, în comparație cu anul 1948, de 6,5 ori, iar cazuri de tifos recidiv n-au fost înregistrate²⁴.

În 1949, în comparație cu anul 1948, numărul cazurilor de tularemie s-a redus cu 38 la sută. Cazurile de îmbolnăvire de antrax în 1950, în comparație cu 1948, s-au redus cu 20 la sută, iar numărul cazurilor de bruceloză – de 7 ori. Totodată, au sporit cazurile de îmbolnăvire de scarlatină: în perioada anilor 1949-1950 de 5 ori, în comparație cu anul

1948; iar de pojar – de 2,5 ori. Procentul înalt de îmbolnăviri de scarlatină se explică prin:

- diagnosticarea necalificată a bolnavilor (or. Bălți, or. Tiraspol, raionale Camenca, Călărași și Râbnița);
- numărul mare de copii în școli și grădinițe, mai ales, în orașe, ceea ce ducea la încălcarea regimului igienic și răspândirea infecției;
- îndeplinirea nesatisfăcătoare a hotărârii Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M. nr. 573 din 11.05.49 “Cu privire la lupta contra infecțiilor transmise pe calea aerului” de către unele comitete executive (or. Chișinău și Bălți)²⁵.

În scopul spitalizării tuturor bolnavilor de scarlatină a fost mărit numărul paturilor de spital din contul mijloacelor alocate pentru măsurile antiepidemice – în 1949 cu 2 880 paturi, în 1950 – cu 810²⁶. Se folosea pe larg penicilina. A crescut numărul medicilor care participau la combaterea bolilor infecțioase. În or. Chișinău – cu 26 de medici și 65 surori medicale. Pentru combaterea scarlatinei în or. Chișinău au fost mobilizați 45 de medici și 140 de specialiști cu studii medii medicale, de asemenea și 209 studenți ai Institutului de Medicină din oraș. În republică pe tema combaterii scarlatinei s-au organizat 5 814 de lecții și 16 695 de discuții. În rândurile populației au fost răspândite peste 90 000 de broșuri.

O dată cu apariția hotărârii Sovietului Miniștrilor al R.S.S.M. “Cu privire la starea nesatisfăcătoare a situației în lupta contra scarlatinei în R.S.S.M. din 15.02.1950, nr. 186”, a fost emis de către Ministerul Ocrotirii Sănătății ordinul directiv din 16.03.50, nr. 40²⁷. În urma controlului efectuat în republică conform acestei directive și a analizei materialelor venite din localitățile orășenești și raionale s-a concluzionat că măsurile antiepidemice întreprinse contra scarlatinei au dus la îmbunătățirea situației, însă nu pretutindeni (or. Bălți, raioanele Călărași și Otaci). Cei vinovați de această situație au fost pedepsiți pe linie administrativă.

Directiva nr. 53 din 10.04.1950, emisă de către Ministerul Ocrotirii Sănătății, prevedea luarea unor măsuri de preîntâmpinare a cazurilor de îmbolnăvire de scarlatină în taberele de pionieri²⁸.

Numărul cazurilor de îmbolnăvire de dizenterie în 1949, comparativ cu anul 1948, au crescut cu 48%, iar în 1950 față de anul 1949 – cu 26%, de febră tifoidă, în raport cu anul 1948 – cu 26%, cu anual 1949 – cu 26%, iar de difterite – cu 14%²⁹.

În 1950 au fost vaccinate cu penicilină 71 mii de persoane, iar pentru preîntâmpinarea infecțiilor intestinale primăvara în localitățile republicii s-a efectuat o curățenie generală. Conform unor date incomplete, în cele 50 de orașe și raioane au fost curățate 186 340 de ogrăzi, reparate 7498 de fântâni și tratate cu clor 7 431 de fântâni. Au fost examinați dacă nu sunt purtători de bacili intestinali cca 11 000 de lucrători de la întreprinderile alimentare, rețelele de asigurare cu apă potabilă, instituțiile pentru copii și medico-curative³⁰.

Planul de vaccinare împotriva diferitelor boli infecțioase în anii 1949 – 1950 a fost supraîndeplinit. Astfel, în decursul anului 1950 au fost vaccinate contra vărsatului de vânt 412181 persoane, febrei tifoide – 368 724, dizenteriei – 342 591 persoane mature și 330 006 copii, iar împotriva tuberculozei – 23 153 de persoane și revaccinate 1 404 persoane, a tifosului exantematic – 142 897, tularemiei – 84 996, a tetanosului și febrei tifoide – 11846 și a pojarului – 17 694 de persoane³¹.

În 1948 lucrătorii medicali au citit 22 146 de lecții, în 1949 – 42 221, către 3 decembrie a anului 1950 – 36 844³². În 1949 în ziarele republicane au fost publicate 348 de articole pe diverse teme medicale, iar în 9 luni ale anului 1950 – 401. În 1949, de asemenea, au fost

tipărite 9 afișe, cu un tiraj de 75 mii de exemplare, dintre care 60 mii – în limba moldovenească³³.

O creștere a numărului bolnavilor de scarlatină, de infecții intestinale acute și de difterie s-a înregistrat, mai ales, în or. Chișinău, Bălți. În or. Chișinău, de exemplu, cazurile de dizenterie au alcătuit în 1950 - 35% din numărul total de îmbolnăviri pe republică, de difterie – 71%; de febră tifoidă – 19%³⁴.

Numărul sporit al suferinzilor de boli intestinale acute se datorează activității nesatisfăcătoare a secțiilor gospodăriilor comunale, din care cauză mediul înconjurător din orașe era foarte poluat. Îmbolnăvirile de infecții aerogene în școli erau cauzate de numărul mare de elevi din acestea, procesul de învățământ decurgând în 3 schimburi.

O mare vină purtau și comitetele executive raionale, care nu acordau atenția cuvenită stațiilor antiepidemice, multe dintre ele neavând nici localuri corespunzătoare. Nici stațiile antiepidemice republicane nu dispuneau de încăperi adecvate³⁵.

Existau mulți câini vagabonzi, de aceea a crescut numărul persoanelor mușcate de animale turbate.

În executarea hotărârii Sovietului Miniștrilor al U.R.S.S., din 31 mai 1947, nr. 1823 Cu privire la măsurile în privința lichidării poluării și a inspecției sanitare a surselor acvatice, au fost date în exploatare un șir de stații de epurare a apei:

- în 1949 – la Fabrica de conserve “1 mai” și de abatorul din or. Tiraspol;
- în 1950 – la Fabrica de zahăr din or. Râbnîța.

La etapa de finisare se afla construcția stațiilor de epurare a apei la Fabrica de conserve din or. Bender, la Fabrica de piele nr. 1 din Chișinău. Necesitatea construcției acestor stații de epurare a apei fusese dictată de poluarea excesivă a r. Bâc³⁶.

Din cauza lipsei de perspectivă a asigurării populației cu apă din fântânile arteziene (duritatea înaltă, necesitățile crescânde în apă a centralelor termice etc.) o sursă importantă era apa fluviului Nistru³⁷.

Continua să rămână o amenințare serioasă pentru populație malarie. Deși în 1950 în republică numărul cazurilor de îmbolnăvire de malarie în comparație cu anul 1948 s-a redus cu 89%, existau încă raioane (Cotovsc, Chișinău, Fălești ș.a.) unde procentul de îmbolnăvire de această maladie era foarte înalt.

Din lipsa de forțe de muncă, a transportului, substanțelor dezinfectante și a utilajului necesar au rămas neprelucrate 2 500 ha de terenuri mlăștinoase.

În localitățile situate în delta r. Prut, a fluviului Nistru (r-nul Cahul, Căușeni, or. Bender) în urma aplicării preparatului DDT, numărul cazurilor de malarie în 1950 a scăzut cu 67,5%. Dar, precum s-a constatat mai târziu, acest preparat a avut o influență extrem de nocivă asupra populației. Nu în toate stațiile de combatere a malariei lucrau medici calificați, iar cadrele medicale cu profil entomologic nu aveau o pregătire specială în instituții entomologice³⁸.

Era în creștere numărul de îmbolnăviri de maladii intestinale acute, precum este dizenteria, de exemplu. Numărul bolnavilor de dizenterie în prima decadă a anului 1952, comparativ cu aceeași decadă a anului 1951, s-a majorat cu 123%³⁹. În 1951 de dizenterie și de dispepsie toxică s-au îmbolnăvit 2 297 de copii în vârstă de până la 3 ani, iar în primele 7 luni ale anului 1952 – 2 030 de oameni. Numărul de cazuri letale, cauzate de aceste infecții, în 1952 față de anul 1951 s-a micșorat printre copii de la 12% până la 5%. Acest fapt se datorează, în primul rând, perfecționării metodelor de diagnostică a dizenteriei, spitalizării bolnavilor la timp, precum și aplicării unor metode noi de lecuire a infecțiilor intestinale, în special, cu preparatul sintomicină⁴⁰.

Totuși, cazurile de îmbolnăvire de maladii intestinale erau frecvente. În or. Chișinău, de exemplu, numărul bolnavilor de dizenterie în prima decadă a anului 1953 comparativ cu perioada respectivă a anului 1952 s-a majorat cu 22,3%⁴¹. O metodă eficientă de luptă cu această boală infecțioasă, de asemenea și cu alte maladii de acest fel, era spitalizarea bolnavilor și a celor suspecți de îmbolnăvire.

Ținând cont de faptul că numărul de paturi de spital în unele orașe, inclusiv Chișinău, era foarte redus și nu puteau fi spitalizați toți bolnavii, mai ales, în perioada de vară, când se înregistrează cele mai multe cazuri de îmbolnăvire, Sovietul Miniștrilor al URSS, printr-o hotărâre specială, nr. 2006-771C din 25.04.52, cu privire la măsurile ce vizează prevenirea îmbolnăvirilor intestinale infecțioase acute și îmbunătățirea în continuare a situației sanitare a localităților, a obligat comitetele executive ale sovietelor orașenești de deputați ai norodului să pună la dispoziția organelor de ocrotire a sănătății încăperi pentru organizarea unor spitale noi pentru bolnavii de boli intestinale acute, în special, de dizenterie⁴².

Pentru îndeplinirea acestei decizii Secția orașenească de ocrotire a sănătății din or. Chișinău a luat următoarele măsuri.

1. A transformat Spitalul stomatologic pentru copii nr. 2 în spital pentru copiii bolnavi de dizenterie.

2. A închis secția de ginecologie a Spitalului orașenesc nr. 2 și a organizat o secție de tratament al bolnavilor de boli infecțioase acute.

3. A reorganizat 3 secții din cele 7 ale Spitalului nr. 3 de boli infecțioase (în celelalte secții erau tratați bolnavii de meningită tuberculoasă – 2; de scarlatină – 1; de difterie – 1)⁴³.

Totuși din cauza insuficienței paturilor de spital în 1953 în or. Chișinău n-au fost internați toți bolnavii de dizenterie și de hepatita Botkin. Neinternarea bolnavilor gravi era o încălcare serioasă a cerințelor principale de protecție antiepidemică a populației, astfel agravându-se situația epidemică în oraș. Pentru spitalizarea tuturor bolnavilor era necesar un spital de 100-150 locuri. Comitetul executiv al sovietului orașenesc Chișinău de deputați ai norodului prin hotărârea nr. 532 din 7 iulie 1953 pentru perioada cât va dura epidemia de dezinterie a pus la dispoziția secției orașenești de ocrotire a sănătății o încăpere pentru staționar de 100 de locuri de spital pentru bolnavii de dizenterie⁴⁴.

Protecția sanitaro-antiepidemiologică a populației în anul 1953 era asigurată de:

1. Stații sanitaro-epidemiologice: 71
 - inclusiv:
 - republicane – 1
 - orașenești (categoriile I, II, III) – 4
 - raionale sătești (categoria I) – 1
 - raionale sătești (categoria II) – 30
 - raionale sătești (categoria III) – 35
2. Stații antimalarice:
 - inclusiv:
 - republicane – 1
 - orașenești (categoriile I, II, III) – 3
 - raionale sătești (categoria I) – 13
 - raionale sătești (categoria II) – 36
 - raionale sătești (categoria III) – 10
3. Stații antitularemice – 4
 - inclusiv:

- republicane - 1
- interraionale - 3

4. Stații de dezinfecție (categoria III) - 1.

5. Institutul Științific de Cercetări în Domeniul Epidemiologiei, Microbiologiei și Igienei - 1⁴⁵.

Toate aceste instituții de profil dispuneau de laboratoare sanitaro-bacteriologice.

Datorită măsurilor întreprinse în vederea consolidării rețelei sanitare, îmbunătățirii calificării cadrelor medicale de către Ministerul Sănătății al R.S.S.M. către 1 ianuarie 1953, comparativ cu anul 1949, s-a redus numărul persoanelor bolnave de unele boli contagioase: de malarie - cu 94,5%; de tifos exantematic - cu 73,0%, de antrax - cu 44%; de scarlatină - cu 49% și de difterie - cu 7%.

Începând din anul 1950, nu s-au înregistrat cazuri de îmbolnăvire de tifos recidiv, iar de tularemie și bruceloză - doar cazuri izolate⁴⁶. N-a crescut procentul îmbolnăvirilor de febră tifoidă, febră paratifoică, difterie, scarlatină, dispepsie toxică. Existența cazurilor de îmbolnăvire de tifos exantematic se explică prin starea deplorabilă a igienei personale⁴⁷.

Din anul 1952 se reduce treptat procentul de îmbolnăvire de tuberculoză. În decurs de 7 ani (1952-1958) - cu 45% (în orașe - cu 65%, în sate - cu 36,8%): Cu toate acestea, procentul îmbolnăvirilor de tuberculoză în republică, în raport cu procentul respectiv din celelalte republici unionale, era cel mai ridicat. În anii 1959-1960, în orașele republicii numărul cazurilor de tuberculoză la 10 000 de locuitori constituia, respectiv, 301,0 și 300,0 (indicele mediu unional - 182,1); în mediul rural - 241,0 și 248,0 (indicele mediu unional - 158,0)⁴⁸.

S-a înregistrat o scădere a numărului tuturor tipurilor de boli infecțioase. În anul 1958 numărul cazurilor de febră paratifoică în raport cu anul 1956 s-a micșorat cu 23,3%, de dizenterie acută - cu 54,4%, de pojar - cu 21,4%. Însă a crescut numărul de îmbolnăviri de difterie cu 77,6%, de poliomielită - de 3,6 ori, iar de hepatită Botkin - cu 22,2%⁴⁹.

O reducere a cazurilor de îmbolnăvire s-a semnalat și în anul 1959: de tifos și de maladii parazitare cu 15,2%, de dizenterie - cu 1%, de poliomielită - de 3,7 ori, de difterie - cu 19%, tuse convulsivă - cu 15,3%, Totodată, a crescut numărul îmbolnăvirilor de hepatită epidemică Botkin - cu 7%⁵⁰.

Reducerea cazurilor de îmbolnăvire se datorează măsurilor luate de organele de ocrotire a sănătății: au fost vaccinați contra poliomielitei 500000 de copii, s-a efectuat controlul imunității împotriva difteriei a cca 100 000 copii, au fost tratați 20 000 de oameni, care aveau simptome de dizenterie acută etc.⁵¹.

Măsurile întreprinse de organele de ocrotire a sănătății ar fi fost și mai eficiente, dacă starea sanitară a orașelor și satelor, era mai bună. Localitățile republicii nu erau asigurate cu rețele de canalizare potrivite. Deratizarea în orașe și centrele raionale se efectua neregulat. În fiecare an din localități nu se transportau 50-70 la suta din insalubritățile acumulate, ceea ce ducea la poluarea intensivă a solului. O situație extrem de grea se crease în or. Bălți, unde nu existau instalații suficiente de purificare a apelor reziduale, care, la rândul lor, poluau apa r. Nistrului și ale afluenților săi.

Bazinele râurilor Bâc, Râut și Ichel fusese transformate în colectoare de reziduuri. În fiecare litru de apă din r. Bâc existau mai mult de 1 mln de bacili intestinali, fiind periodic descoperiți bacili provocatori ai febrei tifoide, febrei paratifoide, dizenterii. În orașele Chișinău, Bălți, Orhei permanent exista pericolul izbucnirii bolilor contagioase⁵². Localitățile erau asigurate insuficient cu apă potabilă. Mijloacele alocate în acest scop se valorificau slab sau se foloseau nu după destinație.

În anul 1960 a fost înfăptuită vaccinarea contra poliomielitei a tuturor persoanelor în vârstă de la 2 luni până la 20 de ani, în total fiind supuși vaccinării 1 mln 50 de mii de oameni⁵³.

Într-un șir de instituții cu colective de copii au fost înfăptuite măsuri de profilaxie pentru prevenirea hepatitei infecțioase. În consecință, numărul îmbolnăvirilor s-a redus de 10,5 ori. Se efectuau cercetări în vederea elaborării unei metode noi de vaccinare (aerogenă) contra brucelozelor și antraxului, a vărsăturii de vânt⁵⁴.

Principala sursă de alimentare cu apă a populației continua să rămână fântânile. Din numărul total de fântâni, înregistrate în anul 1960 (84 000) – cca 60000 nu corespundeau normelor sanitare. Drept rezultat, aveau loc multe cazuri de îmbolnăvire de febră tifoidă (raioanele Căușeni, Leova, Glodeni, Cimișlia, Ciadâr-Lunga)⁵⁵.

În s. Beșalma, din cauza indiferenței organelor locale de ocrotire a sănătății, în perioada 10-31 octombrie 1960 au rămas neidentificați și nespitalizați peste 30 de bolnavi de febră tifoidă și numai după intervenția Stației republicane antiepidemice și a celei raionale s-au luat măsurile necesare de lichidare a focarului de infecție și de internare a bolnavilor.

Continuau să rămână frecvente cazurile de îmbolnăvire de tetanos, boală ce se manifestă, în special, în rândurile populației rurale. Astfel, în 1960 din numărul total al celor afectați de tetanos 92,2% trăiau în localitățile rurale și numai 7,1% - în cele urbane. Cazurile letale alcătuiau 24-33%. Pentru a lichida această maladie, s-a efectuat imunizarea populației, în primul rând, a copiilor, care erau afectați cel mai mult. În 1960 împotriva tetanosului au fost vaccinate 269 967 de persoane⁵⁷.

În 1959 au fost înregistrați 7 514 bolnavi, care sufereau de tuse convulsivă. În anul 1960 numărul lor s-a redus până la 3 208. Însă către începutul anului 1961 numărul acestor bolnavi a crescut cu 53,6%, în principal, din cauza lipsei preparatelor de tratament⁵⁸.

Indiciul frecvenței cazurilor de îmbolnăvire tifos exantematic în mijlocul populației urbane a crescut de la 1,1 în anul 1959 până la 1,2 în anul 1960. În perioada respectivă procentul îmbolnăvirilor în rândurile populației rurale s-au menținut la un nivel stabil. Majoritatea cazurilor purtau un caracter întâmplător. De tifos sufereau, în principal, persoanele în vârstă de 30-49 de ani. În perioada anilor 1958-1960 s-a înregistrat o ușoară creștere a numărului cazurilor de îmbolnăvire repetat – 57%⁵⁹. Către anul 1961 cazuri de tifos exantematic au fost înregistrate în 27 raioane din cele 36. Numărul de îmbolnăviri în mijlocul populației urbane alcătuia 62% din numărul lor total⁶⁰.

În multe raioane ale republicii (Sorooca, Criuleni, Telenești, Căușeni ș.a.) nesatisfăcător se ducea lupta cu pediculoza. Numărul de băi în republică se reducea⁶¹.

Pornind de la cele menționate, putem conchide că situația epidemiologică în republică pe tot parcursul perioadei investigate a fost foarte dificilă. Lipsa de mijloace financiare, de cadre medicale, nivelul scăzut de trai al populației, nivelul redus de cultură igienică și nu numai, de asemenea, situația economică și cea socială precară, făceau uneori aproape imposibilă combaterea multor maladii. La începutul anilor '60 multe din ele continuau să pună în pericol viața oamenilor de la sate și orașe. Totodată, nu putem să nu constatăm că, comparativ cu anii '50, starea de lucruri s-a schimbat cu mult, fapt care se datorează, în primul rând, măsurilor luate de către organele de partid și de stat atât în scopul dezvoltării economiei republicii, cât și lărgirii bazei materiale a sistemului de ocrotire a sănătății.

NOTE

1. *Здравоохранение МССР*, 1973, nr. 1, p. 9.
2. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 3, d. 91, f. 99.
3. *Ibidem*, f. 99.
4. *Ibidem*, f. 100.
5. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 3, d. 20 ff. 32-33.
6. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 3, d. 22, f. 17.
7. *Ibidem*, f. 18.
8. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 4, d. 13, f. 9.
9. *Голод в Молдове (1946-1947)*, Editura Штиинца, Chișinău, 1993, nr. 674.
10. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 5, d. 327, f. 54.
11. *Idem*, f. 57.
12. *Голод в Молдове*, p. 676.
13. *Idem*, p. 678.
14. *Idem*, p. 678.
15. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 5, d. 65, f. 245.
16. *Idem*, f. 246.
17. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 5, d. 81, f. 99.
18. *Idem*, f. 101.
19. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 9, d. 59, f. 49.
20. *Idem*, f. 50.
21. *Idem*, f. 96.
22. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 10, f. 143, f. 25.
23. *Idem*, f. 25.
24. *Idem*, f. 25.
25. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 9, d. 20, f. 102.
26. *Idem*, f. 103.
27. *Idem*, f. 103.
28. *Idem*, f. 103.
29. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 10, d. 143, f. 26.
30. *Idem*, f. 26.
31. *Idem*, f. 26.
32. *Idem*, f. 26.
33. *Idem*, f. 27.
34. *Idem*, f. 27.
35. *Idem*, f. 28.
36. *Idem*, f. 29.
37. *Idem*, f. 30.
38. *Idem*, f. 32.
39. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 11, d. 365, f. 33.
40. *Idem*, f. 33.
41. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 12, d. 371, f. 126.
42. *Idem*, f. 126.
43. *Idem*, f. 127.
44. *Idem*, f. 127.
45. *Idem*, f. 254.
46. *Idem*, f. 255.
47. *Idem*, f. 256.
48. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 22, d. 332, f. 96.
49. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 18, d. 252, f. 29.
50. *Idem*, f. 29.
51. *Idem*, f. 30.
52. *Idem*, f. 30.
53. *AOSP R.M.*, f. 51, inv. 21, d. 312, f. 42.
54. *Idem*, f. 43.
55. *Idem*, f. 142.
56. *Idem*, f. 143.
57. *Idem*, f. 145.
58. *Idem*, f. 146.
59. *Idem*, f. 147.
60. *Idem*, f. 148.
61. *Idem*, f. 149.

DOCUMENTAR

Ion VARTA

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA REVOLUȚIEI DE LA 1821 SUB CONDUCEREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Cele trei rapoarte ale angajatului consulatului rus din Țara Românească, Kotov, care urmează mai jos, adresate lui Alexandru Pini, consulul general rus acreditat în acest principat, refugiat în acea perioadă în Transilvania, în orașul Cluj, conțin mai multe detalii despre evenimentele care s-au produs în București în decurs de două săptămâni – între 21 martie / 2 aprilie și 4 aprilie / 16 aprilie 1821.

Primul raport a fost scris chiar în ziua când Tudor Vladimirescu și oastea sa de panduri a intrat în București (21 martie / 2 aprilie 1821). În el Kotov relatează mai întâi despre ocuparea de către panduri a mănăstirii Cotroceni și despre apelul adresat bucureștenilor de către T. Vladimirescu, prin intermediul căruia toate categoriile sociale erau invitate să-și delege câte un reprezentant pentru a decide împreună asupra restabilirii drepturilor poporului care au fost violate de către administrația fanariotă. Kotov, în calitate de martor ocular, relatează în continuare, în mod obiectiv, despre intrarea lui Tudor, însoțit de circa 3000 de panduri și arnăuți, în București în ziua de 21 martie / 2 aprilie cu intenția de a ocupa sediul mitropoliei și mănăstirea Radu Vodă pentru “a cere mitropolitului și boierilor confirmarea privilegiilor și noilor instituții în favoarea poporului”.

Pentru a evita o ciocnire inutilă cu arnăuții lui bimbașa Sava, care era credincios eteriștilor, Tudor a ocupat casele “Brâncoveancii”, iar pe panduri i-a cazat pe la casele orășenilor.

În baza comportamentului și declarațiilor făcute de T. Vladimirescu, Kotov face o deducție corectă, privind lipsa unei concordanțe în acțiunile celor două mișcări. Din textul primei relatări a lui Kotov mai aflăm că în aceeași zi de 21 martie / 2 aprilie în oraș au pătruns și câțiva oameni ai lui Al. Ipsilanti, acesta, împreună cu detașamentele sale de eteriști fiind așteptat a doua zi. La insistențele lui D. Farmachi, vistieria pregătea cantități mari de produse alimentare pentru eteriștii lui Al. Ipsilanti. Vistiernicul Filipescu și spătarul Băleanu erau puși în mare dificultate din cauza pretențiilor exagerate din partea emisarilor lui Al. Ipsilanti și, conform mărturiilor lui Kotov, erau tentați să dea bir cu fugiții, așa precum procedaseră către acel moment alți boieri.

Tot din acest prim document reiese că cei doi greci cu influență în capitală – bimbașa Sava și D. Farmachi – își luaseră anterior niște angajamente față de Rusia. Despre esența lor Kotov nu spune nimic, prezentând dovezi clare că cei doi erau dispuși să și le onoreze și în continuare.

Kotov, precum reiese din acest document, întreținea contacte permanente cu Udritzky, secretarul consulatului austriac la București, care, la acel moment, în ciuda tuturor eforturilor depuse, nu dispunea de informații autentice despre evenimentele ce se desfășurau în Principate, atâta doar că turcii își concentraseră trupele lor în cetățile de la Dunăre.

Din textul celui de-al doilea raport al lui Kotov, adresat șefului său, stabilit la Cluj, reiese că mitropolitul Țării Românești așa și n-a reușit să aducă la cunoștința bucureștenilor proclamația lui Al. Pini din 17/23 martie, prin care erau condamnate cele două mișcări și avertizați cu eventuale penalizări toți acei care vor îndrăzni să adere la mișcarea lui Tudor sau la cea eteristă. Kotov, luând act de indicațiile consulului Pini, i-a convocat la sediul consulatului pe rușii care se aflau în București și i-a somat să nu se implice în evenimentele din Principate.

Din cea de-a doua relatare a funcționarului consulatului rus rămas la București reiese că ambasadorul rus la Constantinopol, A. Butenev, și-a manifestat nedumerirea și chiar nemulțumirea față de decizia lui Al. Pini de a se retrage la Cluj și nu într-o cetate turcă de la Dunăre. În viziunea lui Butenev, prezența consulului general rus într-o fortăreață turcă ar fi fost o dovadă în plus a neamestecului Rusiei în evenimentele politice din cele două Principate.

Kotov relatează despre tratativele lui Tudor cu boierii, care reprezentau "Vremelnica stăpânire" și care s-au soldat cu încheierea unor acorduri prin intermediul cărora liderul revoluției române se angaja să garanteze viața și onoarea locuitorilor Bucureștiului.

În ciuda unei animozități evidente față de T. Vladimirescu, Kotov, atunci când relatează despre măsurile întreprinse de acesta, nu poate să tăgăduiască corectitudinea de care dă dovadă eroul român, în felul acesta creându-i, în mod involuntar, o imagine pozitivă.

Acest lucru devine și mai evident atunci când diplomatul rus relatează despre abuzurile la care s-au dat eteriștii lui Al. Ipsilanti după ce au pătruns în oraș. Aceștia au ajuns până acolo, că l-au supus unor sechestrări abuzive până și pe secretarul consulatului austriac, Udritzky, căruia i-au confiscat 30 de care de fân, șase perechi de boi și câteva oi.

De altfel, pe Kotov îl deranjează faptul că acest Udritzky se întâlnea deosebit de frecvent cu Tudor Vladimirescu, numind aceste întâlniri "stranii", ele provocându-i chiar și anumite animozități: "Strădaniile excesive ale lui Udritzky în favoarea intereselor de serviciu au depășit până și limita bunului simț și chiar a datoriei unui funcționar angajat în serviciul coroanei". Diplomatul austriac, menționează Kotov, îl vizita pe Tudor sub pretextul de a solicita panduri, care urmau să însoțească poșta consulară austriacă până la hotare. Funcționarul rus aflase că T. Vladimirescu încercase să afle de la Udritzky despre intențiile Rusiei față de mișcarea românească.

Din informațiile inserate în textul celui de-al treilea raport al lui Kotov merită a fi remarcate câteva opinii ale sale referitoare la Tudor Vladimirescu. Decizia fermă a acestuia de a-și atinge scopurile de repunere a poporului în drepturile care fuseseră suprimate de către domniile fanariote. În cazul în care Poarta s-ar decide să recurgă la utilizarea forței armate pentru reprimarea oastei de panduri a lui Tudor, aceasta, conform opiniei lui Kotov, va opune o rezistență cumplită. Chiar și atunci când va fi determinat să bată în retragere din cauza superiorității de forțe a inamicului, Tudor Vladimirescu, în viziunea angajatului consulatului rus, va recurge la metode extreme, supunând pârjolului pământul în calea agresorului pentru a atenționa Poarta asupra plângerilor justificate ale poporului român și asupra cauzelor adevărate ale revoltei acestuia.

În același context, Kotov menționează că Tudor Vladimirescu urmărea cu mare atenție toate acțiunile pe care turcii le puneau la cale împotriva sa, ocupându-se, totodată, în mod temeinic de pregătirea armatei sale de panduri de viitoarele bătălii cu trupele otomane.

În încheiere ținem să menționăm că și alte detalii referitoare la evenimentele care se desfășurau în Principatele Române în primăvara anului 1821, pe care le includ cele trei rapoarte ale lui Kotov, ar putea fi utile cercetătorilor care se preocupă de această problematică

pentru a reconstitui cât mai exact tabloul revoluției române de la 1821 și a mișcării eteriste din cele două Principate.

Asesorul de Colegiu Kotov
către Consulul general Alexandru Pini

București, 21 martie 1821 / 2 aprilie

**ДОНЕСЕНИЕ ГЕНЕРАЛЬНОМУ КОНСУЛУ, ГОСПОДИНУ
ДЕЙСТВИТЕЛЬНОМУ СТАТСКОМУ СОВЕТНИКУ АЛЕКСАНДРУ ПИНИ
ОТ КОЛЛЕЖСКОГО АССЕСОРА КОТОВА**

№ 1

в Кронштадт

Бухарест 21 марта 1821 г.

Ясский посыльный в Яссы с предписанием Вашего Превосходительства к Андрею Николаевичу, возвратился сего числа в Бухарест с донесением господина Пизани на имя Ваше, что он немедленно последует повелению господина посланника, касательно выезда его в Россию, вместе с чем известил он через естафету агента Аргиропуло, дабы и сей возвратился в Томарово и сообщив в то же время о сем распоряжении господину Волкову для соображения с оным собственннх его предложений надеется, что Ваше Превосходительство в особенности не оставите снабдить г. Волкова поспешнейшими на счет сего предмета приказаниями.

Копию с сего донесения я не примену представить на усмотрение господина посланника, с присовокуплением, что здешний почт-экспедитор, решительно предположил по отпращивании ожидаемых, но еще не прибывших с петербургской и константинопольской почты, выехать из Бухареста, почитая пребывание свое здесь при настоящих обстоятельствах вовсе ненужным, сколько по прекращению здешних корреспонденций, столько и потому что российская и константинопольская почты могут проходить через Бухарест и без его посредства, которое впрочем находит он в теперешнем положении дел, что нимало непревосходящем тех мер, какие принять может сам сопровождающий почты курьер.

Отправлявшийся к Владимиреску г. Мачедонский, в самый день выезда Вашего Превосходительства явился ко мне и просил довести до сведения Вашего, что Владимиреско обещал точное исполнение сделанных ему внушений и на сей конец предполагал он вступить в предварительное сношение с к[нязем] Ипсиланти, дабы осведомиться с достоверностью о количестве его ополчения и об основательности его предприятий, в непоколебимом намерении отвергнуть всякие насчет оных предложений. Между тем Владимиреско, прибыв с довольным количеством народа в предместье Бухареста занял было монастырь Котрочяни и издал в публику объявление о явке к нему от всех сословий здешних жителей по одному человеку уполномоченному письменным доверием для совещания и содействия в предприятии его о восстановлении прав народных и о доставлении угнетаемому народу справедливого удовлетворения, извещая при том что пребывание его в Бухаресте не имеет другой цели и продолжится до прибытия сюда ожидаемых от Порты ее доверенных чиновников для исследования жалоб народа, а сего числа вступил в Бухарест в сопровождении вооруженных партий его арнаут и народа простирающегося до 3.000 человек, в намерении занять митрополию и монастырь Радул-Воды, но со стороны

каминара Саввы встретил в том сопротивлении и занял дом Бранкованясы откуда народ его размещен в городе – по квартирам. Намерение его сколько можно было узнать, клонилось к тому, чтобы занявши митрополию требовать от митрополита и бояр утверждения требуемых им в пользу народа привилегий и новых учреждений, но о дальнейших предприятиях его ничего еще неизвестно и в городе не случилось по сию минуту никаких чрезвычайных происшествий, кроме общих беспокойств и опасности могущего произойти сражения между народом Владимиреска и арнаутами Саввы. Впрочем поведение первого как видно из объявлений его нимало не согласуется с предприятиями Ипсилянтя, ибо переговоры, происходившие со стороны его с Владимиреском не обещали ему никакого успеха и совершенно остались безнадежными.

Сего числа появилось в городе несколько человек ипсилянтиевского войска, а самого начальника с остальными войсками ожидают сюда завтрашнего числа. Старанием вистиара по настоянию Фармакия и прочих, успешно готовится значительное количество продовольствия для мнимой елинской армии.

Вистиар Филипеско и спатарь Бальяно, видя себя обремененными чрезвычайными налогами, превышающими меру удовлетворения оных, едва ли в состоянии будут удержаться при своих должностях и кажется вскорости последуют примеру прочих бояр для снискания собственной безопасности, если не встретят в том со стороны Владимиреска препятствия, почитаемого им необходимым для достижения цели своих намерений, по примеру случившегося на сих днях возвращения в Бухарест выехавших было отсюда бояр Филиппа и Полизакки.

Господин генерал Лаписев все еще находится здесь и сего числа в бытность у меня объявил, что отъезд его удерживает любопытство видеть последствия нынешних происшествий, напротив же того говорят и кажется небезосновательно, что Алеко бережет его для охранения собственной безопасности.

Со времени выезда Вашего Превосходительства г.г. Савва и Фармаки, не п[е]реставали еще в некоторых случаях оказывать знаков верности своих обещаний, но никто из них у меня не был. Балтарецо и Скуфа, навещают нас ежедневно, а более никто не бывает и я лишен возможности приобретать верных о чем-либо сведения. Взаимные свидания наши с г-м Удрицким также мало к тому способствуют, ибо и он при всем старании своем не может узнать ничего достоверного, кроме того, что говорится вообще и между прочим утверждается об усилении турецких крепостей войсками. Впрочем сколько до сего известного пребывание наше здесь не подтверждено еще ни с какой стороны опасности.

Из курьеров никто по сие число не проезжал и я пользуюсь случаем доставить при сем к Вашему Пр-у полученные на имя Ваше три письма, имея честь быть.

Asesorul de Colegiu Kotov
cătре Consulul general Alexandru Pini

București 31 martie / 12 aprilie

№ 2

в Кронштадт

Бухарест 31 марта 1821 г.

Ваше Пр-о извольте быть известны из донесения моего от 21 сего месяца, о некоторых подробностях здешних обстоятельств. Случаи, которыми я пользовался в

доставлении одного посредством г. Удрицкого, не столько вероятно оказались удобными, сколько того ожидать подлежало, ибо по словам г. Удрицкого из отправленных им со времени выезда агента, четырех нарочных, никто поныне сюда не возвратился.

Отъезд г. Месеца в Кронштадт, представляет мне верный способ довести до сведения Вашего Пр-ва следующие обстоятельства. Почта петербургская ожидаемая сюда к 20-му числу поныне не прибыла и вероятно приняла направление свое из Кишинева прямо через Мачинь в Константинополь.

Из Ясс давно уже не получено здесь никаких известий ни официальных ни же партикулярных и никто совершенно не знает причины исчисления сей коммуникации. Скуфа объявил мне, что посыланный от него для узнания о сем нарочный возвращен был людьми Ипсилантия из Фокшан, не успев приобрести никаких известий об ясских обстоятельствах. Неизвестность сие причиняет здесь всеобщее удивление и разные заключения на одних произвольных мнениях основанные.

С прибывшего сюда из Константинополя обыкновенною почтою получена одна только депеша на имя Вашего Пр-ва при сем в копии включаемая. Из приложенных при оной патриарших пакетов один на имя яского митрополита, препроводил я с тою же почтою к Андрею Николаевичу совместно с выпискою из депеши г. посланника для исполнения г-на Пизани, принадлежащего и с требованием об извещении меня о способах, какими могу я иметь с ним в нужном случае сношение, но на сие не получил еще никакого отзыва. Другой таковой же пакет доставил при ноте своей сообразной с существом депеши, к здешнему митрополиту. Который письменно отозвался, что старается всемерно об исполнении патриаршего предписания, но что прокламацию сообщенную Вашим Пр-ом 17-го получил он 18-го марта и будучи заперт в Митрополии и окружен Владимиреском, не имел возможности опубликовать оную, ныне приложит о том попечении сколько дозволит сие окружающие его со стороны обоих бунтовщиков препятствия. Я не оставил также созвать всех оставшихся здесь российских подданных и объявить им точный смысл депеши г-на посланника с приличными внушениями и замечаниями об опасностях наказания, каким подвергнутся они противным тому поведением своим. О чем при первом удобном случае донесу я г. посланнику с присовокуплением что Ваше Пр-во прежде еще прибытия почты изволили выехать отсюда и испрошением уведомления продолжится ли отправление почт и курьеров через Бухарест, т им предпримет новое направление чрез другие места, дабы сообразно сему расположить пребывание наше здесь.

С 24-го на 25-е марта проехал из Константинополя курьером до места Высочайшего пребывания, Петр Николаевич г. Пизани. Он не привез с собою никаких формальных известий, но удивляясь пребыванию нашему здесь, объявил, что по словам г. посланника надеялся он непременно застать в Руцук Ваше Пр-во или по крайней мере консульских чиновников, и что противность ожиданий г. посланника, неизбежно причинить Его Пр-ву крайнее удивление, ибо назначение пребывания Вашего в одной из турецких крепостей, имело важную целью вящее удостоверение Порты о неприкосновенности России в нынешних происшествиях. Г-н Пизани объявил также, что ему строго приказано не предпринимать пути на Видин, дабы не подать подозрения туркам насчет сообщения с Сербией и избежать всякой встречи с здешними бунтовщиками. По сей причине я не мог снабдить Петра Николаевича ни есакичем, ни арнаутом, и он решился сам проехать до Германштата без всякого сопротивления, которое в противном случае могло бы произвести более опасности и подозрений,

нежели обеспечения. Г-н Пизани между разговорами со мною с сожалением упоминал, что поведение Андрея Николаевича в настоящих обстоятельствах неизбежно подвергнет его в последствии времен важной ответственности.

Владимиреско имевший здесь пребывание с толпою своего народа, после переговоров с посещавшими его боярами заключившими с ним, как говорят письменные условия об обеспечении жизни и чести его и о соединении с ним для поддержания простираемых им требований, не успев получить требуемых им от вистерии на первый случай 20-ти [тысяч] левов по неумению в наличности толикой суммы денег, выступил сего числа из Бухареста и занял по-прежнему монастырь Котрочани. Он старается теперь получить от всех сословий бухарестских жителей Аттестат, что пребывание его здесь — причинило им никаких обид и угнетений, кроме старания его о восстановлении прав народных. Предприятие сие отвергнуто было общим отзывом иностранных подданных не присваивающих себе права вмешиваться в дела здешнего правительства, между тем как дерзость Владимиреска начала уже несколько ослабевать, многие из людей его [не] получая обещанного им жалования, начали оставлять его и расходиться по домам своим. Говорят же, и кажется справедливо, что Владимиреско от часу более начинает предвидеть свою опасность и помышлять о спасении себя. Судя по сему думать надобно, что он в скорости оставит достопамятное свое поприще, скрывающее зловерные покушения его под личиною защиты угнетаемого народа и счастливым почтет себя, если тайное бегство спасет его от рук правосудия, ибо по всему видно, что намерения его нимало не согласовались с предприятиями Ипсилантия, и ограничиваются теперь одними только бесчеловечными грабительствами и наглостями, делаемыми людьми его состоявшими по всему почти княжеству. Многие из бояр средних классов, пострадавшие от дерзости пандур, скитаются ныне в рубищах объятые страхом и отчаянием, не менее простираются и на арнаутов, составляющих шайки Иордакия, Фармакия и Генча, которые также ознаменовали варварство свое над многими бедными обитателями Валахии и тем возблагодарили их за содержание и пропитание себя в здешней земле в продолжении многих лет.

Третьего дня Ипсиланти прибыл и остановился в загородном доме бана Гики со всем своим ополчением. Вчерашнего числа все почти бояры делали ему посещение и не только не рассудили за благо противиться, но с успехом исполняют все требования его о поставке продовольствия для людей и лошадей, извиняя незаконные и отяготительные для народа распоряжения свои о том, страхом вынуждения, тогда когда долг их требовал протестовать противу всех наглостей и угнетений и отказаться даже от должностей своих под опасением справедливого взыскания законной власти. Ипсилантий не встречая со стороны начальствующих здесь бояр в удовлетворении требований его, никаких затруднений, располагает по-видимому остаться здесь надолго, а между тем тщательно заботиться об умножении своего войска приглашением разного рода людей и старание его оправдывается очевидным успехом, а вместе с тем умножаются и жалобы здешних жителей и иностранных в том числе и российских подданных, на насильное отнятие у них людьми Ипсилантия сена, ячменя, лошадей и оружия. Сам г. Удрицкий объявил мне сего числа, что у него взяли до 30 возов сена, шесть пар волов и несколько овец. Все единодушно желают, чтобы грабежи сии были пределом дальнейших бедствий, угрожающих дерзостью бунтовщиков, но с сожалением проговаривают о слухе распространяющемся насчет намерения Ипсиланти потребовать от всех

городских жителей денежную контрибуцию. Слух сей, а с другой стороны опасность вступления турок, делающих за Дунаем постоянные приготовления, ускоряют выезд их отсюда в австрийские границы, несмотря даже на бедствия каким подвергаются по дорогам проезжающие, со стороны бунтовщиков.

Ипсиланти, убеждаясь наконец в безрассудной погрешности своей, сам сознает предприятие свое учиненным без ведома России и называя себя настоящим именем бунтовщика, жаловался на то, что Ваше Пр-во и г-н посланник издали в публику обидные насчет его объявления, оскорбляющие имя генерала, приобретшего отличными заслугами честь и уважение, и что он не получив никаких от других российских начальников примечаний, крайне удивляется сим сделанным насчет его объявлениям, тщетно осуждающим непоколебимую его решимость.

Оставляя дальнейшее описание здешних происшествий, о коих г. Месяц будет иметь честь лично доложить Вашему Пр-ву я не излишним считаю присовокупить:

Г-н Яковенко, не имея никаких по должности своей занятий прекратившихся с неприбытием сюда российской почты и известив константинопольского почт-экспедитора о здешних происшествиях препятствующих безопасному следованию и оттуда почт и спросил непосредственно от агенции паспорт и выехал уже к семейству своему в Кронштадт. Накануне отъезда своего отсюда имел он свидание с приезжавшим к нему сообщником Владимиреско, Дмитрием Мачедонским и в предупреждении невыгодного насчет сего мнения, объявил мне, что Мачедонский приезжал к нему единственно для осведомления, не получило ли на имя его писем и знания о времени отправления отсюда почты, и что он удовлетворив его ответом, не упустил приметить неприличность сделанного посещения.

Поведение каминария Саввы и подчиненность его заслуживает всеобщее одобрение. Все здешние жители с удовольствием отзываются о скромных и благоразумных его распоряжениях и поступках, способствующих удержанию порядка и устройства в городе, каковым собственно ему обязаны. Он не посещает нас, но во всяком случае показывает готовность свою быть нам по мере возможности полезным. Осторожность с какою он поступает, в отношении себя столь скрытна, что никто еще не проник какой партии он принадлежит будучи постоянным исполнителем возложенной на него правительством обязанности.

Г-н Удрицкий неоднократно бывал у Владимиреска, поставляя необходимую тому причиною истребование от него людей для сопровождения почт до границы и приглашение сделанное ему однажды самим Владимиреском для узнания от него о существе наших прокламаций и последней ноты, сообщенной мною митрополиту, которые он долгом почел растолковать ему в настоящем смысле, но о дальнейших его намерениях ничего якобы от него не узнал. Статься может, что настоящая причина сих странных свиданий имела целью излишнюю ревность г-на Удрицкого к пользе службы преступившую даже границы приличия и самого долга, чиновника в коронной службе состоящего.

Г-н Скуфа находится еще здесь и не оставляет нас своими посещениями. Он жалуется на убытки притерпеваемые им от беспорядка на почтах и от забратия приготовленного на станциях фуража, противу коих намеревает он подать формальный протест и выехать потом к семейству своему, и в таком случае надежда наша на пособие его к выезду отсюда, останется безуспешной.

Пребывание наше здесь, до сего времени не представляет тех опасностей, каким неизбежно подвергнуться должно в пути со стороны бродящих грабителей. Обе партии

бунтовщиков сохраняют к нам особенное уважение и не позволяют себе никаких против нас дерзостей и из них никто даже не осмеливается сближаться с нами.

Митрополит сделал на сих днях распоряжение о позаимствовании или сборе от настоятелей здешних монастырей 100 тыс. левов, насчет коих почитает себя вынужденным выплатить требуемое Владимиреском жалование предводительствуемых им пандур.

При сем имею честь доставить к Вашему Пр-ву письмо г. Бутенева, полученное незапечатанным при депеше г. посланника с последнею почтою, полученной и в особенности письма: на имя Вашего Пр-ва – 4 письма. Бейзаде Николаю Суццо – 1; Алек. Христиановичу Миллеру – 1, г-ну Ставро – 3, с соверш...

Asesorul de Colegiu Kotov
către Consulul general Alexandru Pini

București, 4 / 16 aprilie 1821

№ 3
в Германштаг

Бухарест, 4 апреля 1821

Точнейшее предписание Вашего Пр-ва от 28 минувшего марта и от 3-го сего месяца, я имел честь получить и в ответе на оные долгом поставляю всепокорнейше донести что время отъезда моего отсюда с оставшимися при консульстве чиновниками, согласно назначению Вашего Пр-ва в Германштаг я не премину сообразовать с местными обстоятельствами и с предварительными о том сношениями с пребывающего здесь канцеляриею австрийской агенции и не прежде предприму оный, как тогда только, когда явная опасность могущая случиться от каких-либо несчастных происшествий в городе, неизбежно воспрепятствует дальнейшему исполнению возложенного на меня по делам службы поручения, и в сем случае первейшим долгом моей обязанности почитать буду изыскания всевозможных средств для спасения остающейся здесь части консульского архива с принадлежащими оному депозитивными вещами, разными документами и наличными деньгами, вообще на значительную сумму – простирающимися, которые по приказанию Вашего Пр-ва перевезены мною для безопасного сохранения в один из здешних монастырей.

Исполняя предписание Вашего Пр-ва при коем изволили доставить ко мне копию с письма писанного министерством нашим к к[нязю] Ипсианти, я не оставил сделать содержание оногo гласным между частными особами в малом числе здесь остающимися и в то же время по требованию г. Удрицкого выдал ему копию с оногo. Относительно же поведения г. Спиридова, честь имею донести Вашему Пр-ву, что оное ни в каком случае не распространилось до присвоения себе не принадлежащего права. Со времени отъезда Вашего Пр-ва отсюда ни один случай не представлял особенной надобности входить в письменное с кем-либо со стороны консульства сношения кроме доставления здешнему митрополиту полученного в отсутствии Ваше с последнею константинопольскою почтою от г. посланника на имя его патриаршего пакета, сообщенного ему при особом отношении за подписанием моим, основанном на точном смысле депеши барона Григория Александровича при сем в копии включаемой. Впрочем, легко могло статься, что причиною дошедших к Вашему Пр-

ву насчет неприличности поведения г-на Спиридова слухов было свидание его с Митрополитом, вистиаром и некоторыми другими более ему знакомыми особами, учиненное по приглашению моему для узнания о следствиях помянутого отношения моего, а также посещение г. Удрицкого и некоторое участие, приемлемое им во внутренних по канцелярии мало значащих по жалобам просителей распоряжениях, послуживших к упоминанию его имени, но взаимные отношения наши по другим предметам дел на дружественной связи сотоварищей, основанные, не преступают границ каждому из нас обязанностью службы предписанных г-н Спиридов ни пред кем не скрывал намерений своих ехать в Константинополь если обстоятельства заставят нас оставить Бухарест. Намерения сии называл он в качестве чиновника при консульстве служащего, собственно себе принадлежащими, не относя оных сколько мне известно из разговоров его насчет сделанного Вашему Пр-ву г-ном посланником приглашения. В сем предложении, писал он партикулярное письмо барону Григорию Александровичу с подробным объяснением здешних происшествий, сопровождавшихся неприличными поступками бояр и других особ в отношении к бунтовщику и возмутителю, оправдывая сделанное мною насчет сообщения сих известий некоторые примечания, правом партикулярной переписки никем и ни от кого неотъемлемым. В сем случае, почитая поступок г. Спиридова несоответствующим прямым его обязанностям и предоставляя оный благорассмотрению Вашего Пр-ва чем имею включить у сего копию с донесения моего г-ну посланнику чрез посредство австрийского курьера, отправленного, донося всепокорнейше, что случай, которым пользовался я доставлением Вашему Пр-ву первоначального донесения моего от 21 марта, не столько показала мне удобным продолжению сей переписки, сколько того ожидать надлежало, ибо по словам г. Удрицкого, из отправленных им со времени выезда агента 4-х нарочных по 30 число, никто сюда не возвращался, а посему и не решался я писать более до восстановления верного сообщения с Кронштадтом, между же тем отъезд отсюда г. Месяца доставил мне удобность вручить ему для доставления Вашему Пре-ву донесение мое от 31 марта с подробным описанием здешних обстоятельств и с препровождением некоторых дошедших ко мне на имя Ваше и других особ писем.

Донесение мое, если не застало еще Ваше Пр-во в Германштате, то без сомнения доставлено будет к Вам вместе с сим находящимся тамо сотоварищами моими. Впрочем, содержание оного заключает в себе известия во включаемой у сего копии с донесения моего г-ну посланнику, изложенных кроме некоторых обстоятельств, о коих приемлемо смело здесь упомянуть.

Санкт-Петербургская почта ожидаемая сюда обыкновенно к 20-му числу вчера только прибыла. С оною не получено здесь ни казенных пакетов, ни партикулярных писем, кроме двух пост-пакетов адресованных из Ясс и Дубоссар в Константинополе. Курьер, сопровождающий сию почту привез только словесное известие, что г. Пизани и экспедитор Волков со всеми своими чиновниками находятся в Скулянском карантине и по окончании на сих днях положенного термина отправятся для временного пребывания в какое-то селение неподалеку от Прута, состоящее и что почта задержана была до 1-го числа сего месяца в Скулянах. По причине неуверенности в безопасности пути до Бухареста. Прибытие сей почты подает повод надеяться что и другая вслед за нею прибудет, а посему и решился я остановить оную до завтрашнего числа, дабы для вщей безопасности отправить обе вместе.

Последняя константинопольская почта прибыла сюда 23 марта и отправлена в Яссы того же числа. С оною не было получено никаких других бумаг, кроме одной вышеупомянутой депеши к донесению сему в копии приложенной, исполнение коей Ваше Пре-во усмотреть изволите из донесения моего г-ну посланнику, здесь также в копии приложенного, об исполнении же по оной какое сделано со стороны г-на Пизани я не получил от него никакого известия; полагаю однако же что таковое непосредственно отправлено им к барону и содержится в Яском пост-пакете.

Если отправление почт из С. Петербурга и Константинополя продолжаться будет на прежнем порядке и если с оными им нарочными курьерами получены будут здесь на име Ваше какие-либо депеши: то я, руководствуясь данными мне приказаниями, не премину доставлять оные приличными важности предметов средствами в оригиналах, или копиях к сотоварищам моим в Германштате для пересылки к Вашему Пр-ву и по мере возможности содействовать буду исполнению могущих случиться требований.

Из донесений моих, Ваше Пр-во изволите уже быть известны о положении здешних обстоятельств, ныне же в дополнении оных честь имею донести. Слухи, распространяемые Ипсиланти и его сообщниками, утверждают общее мнение народа, который несмотря на распространившиеся уже везде публичные известия и на сделанные в особенности здешними и самому оттоманскому правительству в убедительных доводах объявления о негодовании Государя Императора на преступные замыслы сего генерала не престаёт еще верить, что предприятия его основано на согласии России, и что вступление его за границу предшествует вступлению сюда российских войск, готовых действовать по вымышленному плану для избавления христианства от ига турецкого.

Народ остающийся в сем ложном мнении основывает оное на общем своем предубеждении, что сын знаменитого отца, приобретший талантами и отличными заслугами своими почетное звание генерала, пользовавшийся в России особым уважением и наконец занимавшийся явно во все время продолжительного пребывания своего в Кишинев приведением в устройство плана нынешних своих намерений, конечно не мог бы приступить к исполнению столь важного предприятия, если бы не имел в виду основательных причин надеяться на успех оного при великодушном участии России.

Предположения сии и беспрепятственный выпуск за границу в значительном смысле, находившихся с давних времен в России греков, спешивших под знамена мнимой свободы, утверждало мнение и здешнего разных наций и состоянии народа, ослепленного местными, надеждами избавления от ига жестокого рабства.

Вооружение составляемого Ипсилантием ополчения посредством насильственного отнятия у обывателей Валахии оружия, лошадей и продовольствия, а также беспрекословная готовность бояр заведывающих ныне управлением земли, к исполнению всех его требований, под предлогом страха вынуждения, не токмо не препятствовали умножению волонтиров с крайним отягощением и чувствительным разорением жителей Валахии, но с очевидным успехом тому способствовали.

Ипсиланти, невзирая на угрожающую ему бедственную участь и не внимая гласу милосердия августейшего Монарха, немало ни колебался в своих намерениях и продолжал внушать уверения свои в надежде на великодушное покровительство России, успешно занимался здесь приглашением составляемое им ополчения разного рода людей и обмундированием некоторых из них по образцу российских улан намерение видом оных, утвердить обманутое мнение народа.

Скоропостижное и неожиданное выступление его отсюда без сомнения приписать должно действию письма с коего Ваше Пр-во изволили доставить ко мне копию при предписании от 3-го апреля ибо за несколько часов пред тем разнесся слух о полученном им из места Высочайшего пребывания Государя экстренном повелении, вследствие коего надлежит ему двинуться со своим ополчением к горам в смежности с пределами австрийской границы, лежащим и ныне находится он в местечке Тырговище, предполагая, как говорят, сделать тамо нужные для безопасности своей укрепления. Настоящая цель сего предприятия еще неизвестна, но утверждают некоторые из особ вероятия, заслуживающих что он стараться будет о способах соединения с сербами, дабы при содействии их воспользоваться переходом за Дунай и действовать с ними по плану своих намерений, в надежде чтобы и прочие христианские нации в областях Порты, обитающие примут в том общее участие. Сие тем более кажется вероятным, что сам он, как Ваше Пр-во изволите усмотреть из донесения моего г-ну посланнику сознается наконец в безрассудности предприятия своего, учиненного им без ведома России.

Выступление его отсюда облегчило несколько угнетенных жителей города, но с другой стороны, пребывание здесь Владимиреска, не менее тягостное, и дошедшее сюда известия о важных приготовлениях турецких войск, готовящихся к вступлению в Валахию для преследования самовольцев, усугубившие преступные замыслы свои грабительствами и чувствительным разорением земли, возбудили всеобщее опасения сугубых бедствий следствиями войны угрожающих.

Жители многих селений, прилегающих к стороне Дуная, уstraшенные сими известиями и переходом на валахскую сторону части турецких войск, занимающихся ныне в некоторых местах приготовлением укреплений оставляя дома и даже пожитки свои, спешат искать убежища в горах, с такою деятельностью, что область сия в скорости лишится значительной части своего населения и неизбежно подвергнется ощутительному недостатку в удовлетворении внутренним ея потребностям.

Владимиреско действительно принадлежит своею особою к партии, составляемой Ипсилантием, но цель возмутительных намерений первого не имеет ни малейшей связи с предприятиями последнего и Владимиреско, убежденный ныне в истине негодований России на сей безрассудный поступок, не ожидающий, безучастия ея в успехе своем никакой надежды, решительно отвергнул сделанное ему Ипсилантием о соединении с ним настоятельные предложения. В сей решимости имел он частые свидания и переговоры с оставшимися здесь боярами и получив от них за многочисленным подписанием их и других сословий здешних жителей письменное обязательство, одобряющее дерзостный поступок его об обеспечении жизни и достоинства его, о соединении их с ним к поддержанию и простираемого о возобновлении прав и преимуществ народа требования предпринял твердое намерение настоятельно домогаться удовлетворения оногo, не нарушая покорности и повиновения своего турецкому правительству, с тем однако же, что если Порта, признав уже его возмутителем употребит силу оружия для приведения в порядок нарушенного им спокойствия, в таком случае он обрек уже себя жертвою неизбежной гибели в необходимости будет защищаться до последней минуты и уступив наконец превосходству сил, обратиться к всевозможным средствам для нанесения здешней земли конечного разорения и обращения оную в прах и пепел, дабы сим способом возбудить внимание Порты на справедливые жалобы угнетенного народа и на причину происшедшего возмущения. На сей конец, имея бдительное наблюдение происходящих

со стороны турок против него распоряжений деятельно занимается ныне вооружением толпы своих сообщников и устроением имеющихся при нем 6 пушек, снабжая себя нужными для сего материалами и продовольствием народа насчет вынужденных требований от вистерии. Бояры истощившие все способы удовлетворения различных потребностей обеих партий возмутителя и бунтовщика, обременивших народ чрезвычайными тягостями и уstraшенные наконец предстоящего для нас опасностью строгой ответственности, отказались от исправления своих должностей и из них ворник Бальяно и некоторые другие, не бывшие у должностей, удалились уже из города. Вистиар Филипеско и митрополит, встретив в выезде своем со стороны Владимиреска препятствия, находятся в митрополии, возложив все части внутреннего земского управления на логофета Градиштяна. Причиной задержания митрополита и вистиара было домогательство Владимиреска о выдаче ему значительной суммы денег.

Из Ясс получены здесь приватно достоверные известия, что тамошние бояры и все почти жители выехали было на левую сторону Прута, но в скорости потом начали таки возвращаться на прежнее жительство, а господарь Михаил Суццо с семейством и чиновниками своими переправился в Бессарабскую область и что первенствующие бояры обще с Митрополитом, негодуя на поведение его во время пребывания Ипсилантия в Яссах, приняли в свое распоряжение управление дел в княжестве. Достоверность сих известий не подвержена ни малейшему сомнению; но о дальнейших подробностях тамошних происшествий не получено никаких сведений.

Пребывание наше здесь обращает на себя внимательное наблюдение жителей и служит, так сказать, верным залогом их безопасности и защитой от наглостей, возмутителей, которые при всей уверенности своей в неизбежности предстоящего им жребия рукою правосудия им определенного, сохраняют к нам уважение и почтительность, избегая впрочем всякого недозволенного сообщения.

Вступление ожидаемых сюда турецких войск, основанное на дружественной связи обеих империй, имеющих влияние на судьбу здешнего края, не только не должно нарушить безопасности пребывания нашего здесь, но в случае нужды, предоставить мне права требовать от них нужного обеспечения и покровительства.

Формальные известия райкамакамов на сих днях здесь полученные уверяют совершенной безопасности не только иностранных, но и вообще здешних жителей; ибо вступление турецких войск имеет строгую обязанность сохранения порядка и укрощения происходящих со стороны возмутителей разорений.

Из Константинополя доходят сюда словесные известия о происходящем там сильном смятении, причиненном янычарами, требовавшими будто бы настоятельного дозволения на истребление обретающихся в столице христиан, из коих несколько знатных греческих фамилий соделались уже жертвою кровожадного их мщения и что следствием сей наглости была перемена... и некоторых знатных чиновников, противившихся домогательства янычар. Говорят также, что они требуют выдачи Галат-Ефендия, коего позволили себе искать даже будто бы в доме нашего посланника и имели дозволение осматривать все купеческие суда под российским флагом в Константинополе находящеяся, для удостоверения не находится ли на оных скрытых орудий или припасов и что князь Калимахи располагал возложить на себя куку около последних чисел марта и в скорости затем отправиться сюда к месту своего назначения.

Известия сии, хотя и не совсем могут быть достоверны, но я почитаю долгом довести оныя до сведения Вашего Пр-ва имею честь быть.

RECENZII

Radu Ștefan Vergatti, *Spătarul Nicolae Milescu, viața, călătoriile, opera*,
Ed. Paideia, București, 1998, 300 p.

Monografia lui Radu Ștefan Vergatti, apărută în seria *Istorie* din colecția inițiată de editura Paideia – “Științe”, continuă studiile privind viața și opera remarcabilului cărturar-umanist Nicolae (Milescu) Spătarul, autor al unor lucrări cu caracter istoric, religios, educativ, filologic, traducător al *Catehismului ortodox* al Patriarhului Atanasie al Alexandriei, tălmăcitor al *Istoriilor* lui Herodot, unul dintre erudiții care au realizat traducerea *Bibliei de la București* din 1688. Studiul urmărește itinerarul și etapele de viață ale Marelui Spătar, constituind peisaje de context istoric și portrete de personalități ale epocii: Radu Mihnea, Vasile Lupu, Eustratie Logofătul, Varlaam, Grigore Ureche, Miron Costin.

Primul compartiment al lucrării “*În vârtoare*” schițează evoluția evenimentelor ce au determinat de la mijlocul secolului al XVII-lea marile debuturi și ascensiuni în cultura românească, evenimente politice europene, care au cuprins în acțiuni militare și diplomatice domnitori și dregători români.

Autorul volumului, propunându-și reconstituirea “biografiei și drumurilor care au pigmentat întreaga viață a lui Milescu”, și-a început capitolul “Incertitudini” cu episodul copilăriei, abordând vechea discuție între cercetători despre originea și numele cărturarului.

Relevând “Călătoria la Istanbul”, întreprinsă de Nicolae la vârsta de 11-12 ani, către 1647-1647, autorul susține că studiile lui la Marea Școală a Patriarhiei, organizată după modelul Universității din Padova de către Patriarhul Chiril Lucaris, Teofil Coridaleu, i-au oferit posibilități de a se familiariza cu mediul “cel mai concludent pentru începuturile laicizării gândirii intelectualilor sud-est europeni”. Formarea intelectuală a tânărului Nicolae în această perioadă a determinat predilecția lui pentru filosofie, teologie, istorie, precum și pasiunea pentru călătorii ca un izvor neconținut de cunoștințe practice, complementare celor teoretice.

În capitolul al IV, intitulat *Dregătorul*, prezintă biografia lui Nicolae spătarul după revenirea sa la Iași “în rândurile boierimii de curte”, pentru început în calitate de grămatic domnesc și “dornic să se inițieze rapid în tainele cărmuirii politice și ale vieții diplomatice” din timpurile domnitorului Gheorghe Ștefan. După ce ultimul părăsi domnia, Nicolae, deja “vtori spatar” la vârsta de 22 de ani, după mărturiile lui Miron Costin, este trimis din porunca noului domnitor Gheorghe Ghica în Transilvania într-o misiune de ordin militar, țărâm în care nu-și găsi vocația, cu primul prilej, în septembrie 1659, reîntorcându-se în Moldova. În același an, Gheorghe Ghica este numit la tronul Țării Românești, iar Nicolae îl urmează, primind la București dregătoria “de vel spătar – mare spătar pe care și-o va adăuga la prenume”. Investirea în marea dregătorie nu l-a implicat în viața politică, numele lui fiind absent în listele membrilor divanului domnesc stipulate în hrisoave. Fapt determinat, presupune autorul, de altă pasiune: cercetarea vechilor manuscrise existente în Țara

Românească. “Înclinăm în această direcție, susține autorul, deoarece în același an – 1660 – a dăruit Mănăstirii Barnovski din Iași un manuscris pe care a semnat în grecește, ca donator “Nicolae, fost mare spătar în Ungrovalahia”, [...] ca și legăturile cu familia Cantacuzino în rândurile căreia se găseau atunci mulți cărturari rafinați.”

În continuare autorul, readuce în atenție episodul mărturisit de Ion Neculce – rezultatul conflictului dintre Nicolae spătarul și Ștefăniță vodă, ce a dus la rhinotmeza de tradiție bizantină.

Capitolul al V-lea, *Călător prin Europa apuseană*, expune în compartimentele sale, conturând tablouri plastice cotidiene de epocă, *Drumul de la București la Istambul*, întreprins de cărturar în 1661, *Ani de trudă pe malurile Bosforului*, soldată cu traducerea “Vechiului Testament”, *Prima scriere filosofică în limba română* – “Pentru singurul țiitoriu gând” sau “Rațiunea dominantă”, apoi *Din nou la drum*, spre Transilvania, Polonia, Berlin, Stockholm și Spre Paris, unde a ajuns în 1667, aducând mesajul lui Gheorghe Ștefan și recomandările aliatului Franței, regele Suediei, Carol XI-lea. Rămas la Paris în așteptarea unui răspuns, a fost bine primit în grupul “janseniștilor” de la Porte Royal mai mult interesați de cunoștințele filosofice și teologice ale spătarului.

În capitolul al VI-lea, *Din nou pelerin în răsăritul continentului...*, autorul și-a orientat atenția spre etapa de pelerinări, care au urmat după plecarea de la Paris și sosirea la Stettin. “Stăpânirea limbilor latină, greacă, turcă, și probabil italiană, i-au permis biv vel spatarului moldovean să” stabilească relații cu pastorul anglican Thomas Smith, interesat de istoria instituției ecleziastice răsăritene, căruia i-a dedicat una din scrierile sale. *Tălmăcirea istoriilor scrise de Herodot*, atribuită de către Liviu Onu lui Nicolae Milescu spatarul, este un compartiment consacrat analizei acestei probleme istorice de către autor în cercetarea sa biografică.

Capitolul al VII-lea al monografiei, *Primii ani la Moscova*, dominat de același stil expresiv, este împărțit în câteva compartimente: *Primirea la vechea curtea a țarilor*, *În viața spirituală Moscovită*, *Sufletul îndreptat spre români*, al cărturarului, aflat departe de meleagurile natale, devotamentul, profesionalismul și sârguința fiindu-i apreciate. “Imensa muncă intelectuală, menționează autorul, uneori istovitoare, stabilirea și întreținerea unor relații strânse cu personalități ale vieții spirituale și politice moscovite, ocuparea, în consecință, a unei poziții sociale de frunte în “intelighenția”, nu l-au făcut pe spătar să uite că era român.”

Următoarele capitole – *Călătoria în China*, *Cărți nemuritoare*, *Ultimii de ani de viață* – sunt dedicate dificilei misiuni în China și operelor care au cristalizat experiența cărturarului: “Itinerar siberian”, “Statejnii spisok”, “Descrierea Chinei” cu anexa “Descrierea marelui fluviu Amur”, “Cărticica despre tătari”, “Descrierea Coreei și Japoniei”.

Compartimentul *Urmașii* evocă, după izvoarele rusești, descendenții distinsului cărturar Maxim și Nikita Spafariev, ultimul întemeietor al familiei de “dvorenii” din gubernia Kaluga, urmele căruia s-au pierdut după revoluția bolșevică.

Monografia este, fără o îndoială, o elaborare de valoare, un studiu ce reflectă ultimele realizări în cercetarea biografică a marelui cărturar, cu o amplă și bogată informație, care integrează cele mai diverse surse și studii, caracterizându-se printr-o bună organizare științifică și prezentare literar-istorică a materialului.

O ORIGINALĂ MONOGRAFIE DESPRE ISTORIA GRECILOR DIN LIOV ÎN SECOLELE VI-XVII

Istoria poporului elen este pe cât de veche, pe atât de vastă, avându-și continuitate pe diferite meleaguri străine și chiar continente. Până la cucerirea libertății și constituirea statului național în secolul al XIX-lea grecii s-au manifestat în activități politice, comerciale și culturale, mai ales în Constantinopol, Asia și Europa de Sud-Est. Cunoașterea istoriei diasporei elene din diferite state și orașe din perioada autocrației otomane este o condiție indispensabilă pentru întregirea *marelui tablou* al evoluției elenismului din lumea întreagă.

Dr. în istorie Igor M. Lilo, tânăr cercetător de la Universitatea Națională "Ivan Franko" din Lvov (Ucraina), a realizat recent o frumoasă cercetare monografică despre istoria comunității elene din marele centru comercial și cultural al Poloniei medievale – vechiul Liov (Lwów, Lvov)¹. În baza analizei unor valoroase izvoare și vaste bibliografii din arhivele Ucrainei, Poloniei, Rusiei, Greciei și din alte țări europene este prezentată evoluția diasporei grecilor pe pământurile Ucrainei de Vest, în cadrul Republicii Nobiliare Poloneze (*Rzeczpospolita*) în secolele XVI-XVII.

Studiul, publicat în limba ucraineană, este structurat în 6 capitole: *Introducere*, *Înceiere*, *Rezumate*, în limbile engleză, polonă, greacă, *Bibliografie*, *Indice de nume și localități*, *Anexă* cu 18 ilustrații.

În *primul capitol* autorul analizează istoriografia problemei, menționând din capul locului că o istorie a etnicilor greci din teritoriile de vest ale Ucrainei, în segmentul cronologic pe care și l-a propus să-l cerceteze, nu a devenit încă obiectul unor cercetări sistematice. Dovadă a unor rezultate destul de modeste în această direcție de investigație de reală perspectivă este și recenta lucrare colectivă, publicată la Kiev în 2000². Chiar dacă un șir de cercetători din Ucraina și din alte state au abordat diverse aspecte ale locului și rolului grecilor din Liovul medieval, tema a fost tratată mai mult ocazional, în fond, de către istoricii ucraineni și polonezi (contribuțiile cunoscuților eleniști dr. Natalia Terenteva, dr. A. Dzubinski ș.a.), rămânând, *de facto*, în istoriografia greacă nestudiată.

Apreciind efortul autorului de a face o trecere în revistă a istoriografiei problemei, totodată, nu putem fi de acord cu opinia, precum că lucrările lui N. Iorga (pe care autorul le cunoaște, cu părere de rău, doar parțial) *suferă de lipsa unei analize critice a faptelor* (p. 19). Cu atât mai mult că se fac doar patru referințe (pp. 43, 68, 108, 110) la numai două lucrări ale marelui istoric, opera cărui rămâne încă nevalorificată de istoricii, care nu cunosc limba română. Iar "înțelegerea Evului Mediu românesc trece, precum a menționat și reputatul Șerban Papacostea, cu necesitate prin cunoașterea operei lui Nicolae Iorga"³.

Atestăm și lipsa unei cunoașteri a istoriografiei contemporane românești și moldovenești. Cu atât mai mult că istoricii noștri (I. Corfus, P.P. Panaitescu, Ven. Ciobanu, E. Baidaus, I. Eremia ș.a.) au pus la dispoziție pentru realizarea cercetării instrumente de lucru absolut indispensabile, publicând numeroase documente și izvoare narrative, ce se păstrează în diverse fonduri arhivistice, mai ales din străinătate⁴. Autorul s-a limitat, în fond, la consultarea unor lucrări, scrise acum jumătate de secol de către istoricii sovietici (L. Cerepinin, N. Mohov ș.a.). De menționat că solidele studii ale Elenei M. Podgradskaia (publicate în anii '60-'80 la Chișinău, în limba rusă), citate din abundență, rămân de o certă valoare istoriografică, rezistând timpului.

În *capitolul 2* sunt schițate succint premisele apariției diasporei elene în Liov, considerat *Poarta de Est* a *Rzeczpospolitei*. Autorul clasifică societatea greacă în următoarele categorii: comercianți, care veneau doar în timpul iarmaroacelor; comercianți, care aveau

în piața Liovului factorii sau reprezentanții proprii; greci – membri ai *Frăției Stavropighia*; învățătorii Frăției, misionarii și meșteșugarii.

Capitolul 3 este consacrat aspectelor economice ale activității grecilor din Liov. Autorul consemnează că până la căderea Constantinopolului comerțianții de origine greacă veneau rar în Galicia. Cel mai vechi document ce atestă activitatea unui târgoveț grec în Liov se referă la anul 1382 (p. 34). O cauză a pătrunderii târzii a acestora se explică și prin concurența pe care o întâmpinau grecii din partea comercianților italieni, armeni, iar mai târziu și a evreilor.

Cel mai scurt și sigur drum comercial ce lega Constantinopolul și Liovul era “șleahul moldovenesc”, care trecea prin Cetatea Albă, Lăpușna, Iași, Suceava. Istoricul român Ștefan Andreescu a demonstrat că de la începutul secolului al XV-lea drumul comercial ce străbătea Moldova concura cu succes cu *via tartarica*⁵. Drumul tătăresc devenea din ce în ce mai primejdios și negustorii, inclusiv greci, s-au orientat către rutele mai “sigure”, care presupuneau riscuri mai reduse⁶. Totodată, legăturile suzerano-vasalice între domnitorii moldoveni și regii polonezi au fost un factor hotărâtor pentru stabilitatea funcționării drumului de negoț ce străbătea Moldova în secolul al XV-lea. Și în secolul următor, după cum menționează Veniamin Ciobanu, “Moldova trebuia să asigure liniștea la granițele sudică și sud-estică ale regatului, urmând a constitui atât «zidul de apărare», cât și «puntea de legătură» între Polonia și Imperiul otoman, ale căror interese în zona Dunării de Jos coincideau, în sensul opoziției manifestate față de tendințele anexioniste ale Imperiului habsburgic”⁷. Deși autorul nu amintește nimic despre aceste premise (este importantă mențiunea încercării, din fericire nereușită, de a schimba direcția traficului de mărfuri), drumul comercial *Creta – Constantinopol – Chilia – Suceava – Kamenet – Liov* a funcționat cu succes până la sfârșitul secolului al XVIII-lea (p. 36). Cel mai important și rentabil produs în importul grecesc era vinul.

Grecii din Liov se împărțeau în două categorii: *Graecus de Galata și Graecus de Constantinopoli* (p. 38). De remarcat că autorul menționează faptul că grecii veneau la Liov doar pe *drumul comercial moldovenesc*, dar și din Europa de Vest (p. 43). De cele mai dese ori interesele comerciale ale grecilor nu depășeau limesul etnic polono-ucrainean, ei fiind rar întâlniți, de exemplu, la Cracovia și Gdansk (p. 51).

În *capitolul 4* se analizează locul grecilor în viața obștească a comunității Liovului. Limba greacă putea fi deseori auzită în piețele și străzile orașului, mai ales, în regiunea *uliței rusești*. Către sfârșitul secolului XVI – începutul secolului XVII diaspora greacă a atins un nivel de dezvoltare economică maxim.

Autorul greșește când, repetând teza istoricului D. Obolenski (Oxford), îl califică pe Vasile Lupu drept un “exponent al fanarioților” (p. 68). Vasile Lupu, a cărui origine nu este încă clară (albanez, aromân sau aromân grecizat, după tatăl său, Nicolae Coci și român, după maică sa – Irina – fiică de boier moldovean), a fost după comportarea sa “un împărat bizantin”. Și precum scrie istoricul Eduard Baidaus “Lupu Coci nu a fost străin mentalității și culturii elene, indiferent de originea sa etnică”⁸. Iar în istoria politică a Europei Est-Centrale acest domn al Moldovei s-a manifestat (până la 1643) ca exponent fidel al Porții Otomane și nu poate fi considerat drept un “fanariot”, chiar dacă și în ultimul deceniu al domniei era privit de către cercurile grecești constantinopolitane drept “sprijin unic, unică glorie și bucurie a neamului grecesc”.

În general, problema cronologiei epocii fanariote a fost abordată nu o singură dată de către istoricii români, iar despre perioada *pre-fanariotă* poate fi consultat studiul lui Florin Constantiniu *Când începe epoca fanariotă?*⁹

NOTE

- ¹ Ігор Лиль, *Нариси з історії грецької громади Львова XVI-XVII століть*, Видавництво Львівської політехніки, – Львів, 200, 190 p., іл.
- ² М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь, *Греки на українських теренах*, Київ, 2000, 488 p.
- ³ Paracostea Șerban, *Evul Mediu românesc. Relațiile politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 6.
- ⁴ Vezi: Veniamin Ciobanu, *Contribuții românești la cercetarea raporturilor româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Iași “A.D. Xenopol””, vol. XX, 1983, p. 389-401.
- ⁵ Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București, 2001, p. 17-19.
- ⁶ Vezi: Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997; B.Z. Kedar, *Merchants in Crisis. Genoese and Venetian Men in Affairs in the Fourteenth Century Depression*, New Haven – London, 1976.
- ⁷ Ven. Ciobanu, *op. cit.*, p. 392.
- ⁸ E. Baidaus, *Un “împărat bizantin” în domnia Moldovei – Vasile Lupu (1505-1661)*, în “Conferința Științifică Internațională “Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale: Probleme și perspective””. – Chișinău, 2002, p. 37-38.
- ⁹ *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XI. – București, 1992, p. 109-116.

Vlad MISCHEVCA

JUBILEE. VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SAVANTUL PAUL CERNOVODEANU LA 75 DE ANI

Paul Cernovodeanu s-a născut la 11 februarie 1927, la București. Absolvent al Școlii Superioare de Arhivistică și Paleografie (1948) și al Facultății de istorie și filosofie a Universității din București (1950), viitorul cercetător științific i-a avut ca profesor pe eminentul savant român Gheorghe I. Brătianu și colegi de studii pe vestiții istorici Ș. Papacostea, C. Papacostea-Danielopolu¹ etc.

După ce a trecut prin mai multe încercări ale timpului, în 1956 P. Cernovodeanu devine muzeograf principal la Muzeul de Istorie a Orașului București, unde și-a început cariera de cercetător științific. În 1958 el a depus la biblioteca muzeului „Istoria Bucureștilor prin călători străini” în trei volume, utilizată intens la organizarea expoziției și în procesul de elaborare a studiilor bucureștene². În următorii ani a publicat mai multe lucrări științifice despre istoria capitalei României, inclusiv broșuri, monografii, culegeri de documente³ etc. Activitatea lui P. Cernovodeanu la muzeu a coincis cu polemicile istoricilor și muzeografilor în legătură cu hrisovul din 20 septembrie 1459, care conținea prima mențiune documentară a Bucureștiului, determinând municipalitatea și forurile centrale de stat să sprijine organizarea celebrării semimileniului localității⁴.

Însă cea mai mare parte a vieții P. Cernovodeanu și-a consacrat-o muncii în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București, unde a activat în perioada 1948-1952. După o întrerupere de mai mulți ani, în 1964, revine la institut, elaborând mai multe lucrări științifice pe diverse teme.

Una din preocupările de bază ale lui P. Cernovodeanu a fost editarea izvoarelor istorice. Alături de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu și I. Totoiu, el și-a dat concursul la apariția seriei “Călători străini despre Țările Române”, inaugurate de către Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”. În 1968 a văzut lumina tiparului primul volum al seriei, care a fost distins cu premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române. Apoi au urmat încă 10 volume ale seriei în 11 cărți. Continuare firească a acestei serii de izvoare istorice este studiul dedicat societății românești din sec. XV-XVIII⁵.

Concomitent, P. Cernovodeanu a studiat relațiile româno-engleze, care au făcut obiectul tezei sale de doctor în istorie⁶, susținute în 1970. În 1972 lucrarea a fost editată în limba engleză, devenind cunoscută și peste hotarele țării. În colaborare cu L. Demy, P. Cernovodeanu studiază relațiile politice ale Angliei cu Țările Române în sec. XVI-XVIII⁷, iar de sine stătător relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii pe parcursul a trei sferturi de secol până la obținerea independenței⁸. Împreună cu I. Stanciu elaborează și editează în limbile română și engleză “Formarea imaginii Americii în Țările Române și începutul relațiilor lor cu SUA până la unirea Moldovei cu Muntenia”⁹.

P. Cernovodeanu și-a dat obolul și la propagarea operei lui Dimitrie Cantemir, editând împreună cu Alexandru Duțu o monografie în limba engleză, în care este evidențiată

contribuția marelui cărturar român la studierea trecutului Europei de Sud-Est și al civilizației orientale¹⁰.

La tematica cantemireană se reîntoarce peste două decenii, când contribuie la editarea unor lucrări ale ilustrului enciclopedist român¹¹.

P. Cernovodeanu a fost preocupat și de viața și activitatea unor personalități marcante din istoria românilor. Venind în ajutorul muzeografilor, în colaborare cu C. Bodea și H. Nestorescu-Bălcești, editează un studiu despre baștina lui Nicolae Bălcescu – Bălcești pe Topolog –, unde funcționează un muzeu memorial al marelui patriot român¹², iar cu M. Ștefan studiază istoria familiei Magheru¹³. În același context se înscrie și lucrarea sa dedicată politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu, care a condus Țara Românească timp de 26 de ani¹⁴.

Împreună cu P. Binder P. Cernovodeanu a studiat impactul calamităților naturale asupra populației din Țările Române, numindu-le cavaleri ai Apocalipsului¹⁵. Lucrarea *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale în trecutul României până la 1800* a fost distinsă de Academia Română cu premiul „Nicolae Bălcescu”.

După anul 1989, una din temele principale de studiu ale lui P. Cernovodeanu a devenit istoria Basarabiei, el demonstrând încă o dată că Basarabia este pământ străvechi românesc¹⁶, că în 1812 această provincie a fost ruptă din trupul țării¹⁷, că în timpul războiului Crimeei frunțașii publici români au pledat în favoarea reparării acestei nedreptăți istorice¹⁸. Drama Basarabiei într-un context politic internațional a fost expusă într-o lucrare monografică¹⁹, distinsă cu premiul Fundației culturale „Magazin istoric”.

Acestea sunt doar câteva titluri din bibliografia științifică a lui Paul Cernovodeanu, care număra cca 300 de titluri. Prestigiosul istoric continuă să bucure lumea științifică și cititorii simpli cu noi lucrări de valoare.

Activând în diverse domenii ale științei istorice, Paul Cernovodeanu este membru al diferitelor societăți științifice: a Societății de Istorie a Medicinii și Farmaciei din România (1961), vicepreședinte al Laboratorului de demografie istorică de pe lângă Facultatea de Istorie a Universității din București (1981), al Comisiei de heraldică, genealogie și sigiologie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” (1983), al Asociației oamenilor de știință din România (1987) și al Societății istoricilor români (1990), președinte al Institutului de Genealogie și Heraldică “Sever Zotta” de pe lângă Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. Este membru al diferitelor asociații științifice internaționale. Din 1990 până la pensionare (martie 1997) a fost director adjunct al Institutului de Istorie „N. Iorga”.

NOTE

¹ P. Cernovodeanu – repere biografice, în “În onorem P. Cernovodeanu”, București, 1998, p. 7.

² I. P. Panait, *Istoria Bucureștilor în opera științifică a lui Paul I. Cernovodeanu*, în “În onorem P. Cernovodeanu”, București, 1998, p. 31-39.

³ *Muzeul de istorie a orașului București*, 1960 (în col. cu F. Georgescu); *Documente privind istoria orașului București*. București, 1960; *Monumente din București*. Ghid, București, 1966 (în col. cu F. Georgescu, A. Cebuc); *Cetatea de scaun a Bucureștilor. Consemnări, tradiții, legende*, București, 1976 (în col. cu P. Simionescu).

⁴ P. I. Panait, *Op. cit.*, p. 32.

⁵ *Societatea feudală românească văzută de călătorii străini (secolele XV-XVIII)*, București, 1973.

⁶ *Relațiile Angliei cu Țările Române în cadrul politicii sale orientale din perioada 1660-1714*, București, 1969 (Rezumatul tezei de doctorat).

⁷ *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI-XVIII*, București, 1974.

- ⁸ *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1879)*, Cluj-Napoca, 1986.
- ⁹ *Imaginea Lumii Noi în Țările Române și primele relații cu Statele Unite ale Americii până la 1859*, București, 1977.
- ¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Historian of South-East European and Oriental Civilizations*, București, 1973.
- ¹¹ Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stărpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzenilor*, București, 1995 (în col. cu Em. Lazea); Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. VI. *Scurtă povestire despre stărpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzenilor și Memoriu către Petru cel Mare 1717 și 1718*, București, 1996 (în col. cu Albina și Emil Lazea și M. Caratașu).
- ¹² *Vatra Bălceștilor. Studiu și documente*, Bălcești pe Topolog, 1971.
- ¹³ *Pe urmele Magherilor (Cronica unei familii)*, București, 1983.
- ¹⁴ *În vâltoarea primejdiei. Politica externă și diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu 1688-1714*, București, 1997.
- ¹⁵ *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale în trecutul României până la 1800*, București, 1993.
- ¹⁶ *Basarabia, Moldova, străvechi pământ românesc*, în "Dorul", 6 (1996), nr. 80, p. 58; *Basarabia. Dosarul unei provincii istorice românești în contextul politic internațional (1806-1920)*, București, 1993.
- ¹⁷ *Basarabia. Istoria unui rapt teritorial în documentele secrete ale diplomației engleze*, în "Memoriu", 1990, nr. 1, p. 58-67; *Basarabia. Dosarul unei provincii istorice românești*, în "Memorii", 1991, nr. 2, p. 60-68, nr. 3, p. 48-57; 1992, nr. 5, p. 66-74, nr. 6, p. 58-62.
- ¹⁸ *Inițiativa românești de redobândire a Basarabiei în perioada războiului Crimeei (1854-1856)*, în "Revista istorică", 3 (1992), nr. 1-2, p. 81-96.
- ¹⁹ *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în contextul politic internațional (1806-1920)*, București, 1993.

Ion CHIRTOAGĂ

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ "RAPORTURILE MOLDO-GRECE ÎN CONTEXTUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE: PROBLEME ȘI PERSPECTIVE"

Rolul grecilor în istoria politică, economică și culturală a Țărilor Române în comparație cu alte state din bazinul Mării Negre a fost destul de mare. Coloniile grecești, situate la hotarele românești sudice, pe țărmul Mării Negre și la gurile Dunării, au influențat considerabil negoțul, cultura greacă bizantină, religia ortodoxă, sistemul greco-bizantin cuprinzând treptat aspectele vieții statelor medievale românești. Începând cu sec. al XV-XVI-lea, grecii se includ activ în viața politică și diplomatică a Țărilor Române, devenind una dintre cele mai influente forțe politice. Apoi, în sec. al XVIII-lea, în decurs de o sută de ani ocupă scaunele domnești din Moldova și Țara Românească, participând în mod direct la conducerea statelor medievale românești. O nouă epocă începe în sec. al XIX-lea, când Moldova, Țara Românească, Bulgaria și Grecia se includ în mișcarea de eliberare națională contra dominației otomane.

Relații strânse are Republica Moldova cu Republica Elenă la etapa actuală.

La 21-25 octombrie 2002 la U.P.S. "Ion Creangă" și-a desfășurat lucrările conferința internațională cu genericul "Raporturile moldo-grece în contextul relațiilor internaționale: Probleme și perspective". Conferința a fost organizată de catedra Istoria Românilor a Facultății de Istorie și Etnopedagogie a U.P.S. "Ion Creangă" cu suportul financiar al Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică.

Conferința a fost deschisă de către rectorul U.P.S. "Ion Creangă" prof. univ. Ion Guțu. Lucrările conferinței au avut loc în cadrul a două ședințe plenare, ai căror moderatori au fost prof. univ. Gh. Gonța și conf. univ. N. Chicuș, și a două secții: Istoria antică și medievală și Istoria modernă și contemporană. La lucrările conferinței au participat 47 de specialiști în domeniu, din mai multe țări, printre care din Republica Elenă – 2, din Bulgaria – 1, Federația Rusă – 1, România – 5, Germania – 1. Conform programului de lucru, au fost prezentate 45 de comunicări științifice. Tezele comunicărilor s-au publicat în 2 limbi – română și engleză – și s-au înmănat participanților până la începerea conferinței. Ca rezultat, ședințele de lucru au fost dominate de discuții aprinse în contextul subiectelor propuse la conferință.

Prof. univ. Andronicos Falangas din Grecia a prezentat o informație despre domnul moldovean de origine greacă Despot Vodă Vasilicos într-o nouă ipoteză, el fiind considerat unul din liderii mișcării grecești pentru refacerea statului grec. Florin Marinescu, prof. univ. din Grecia, a descris în detaliu fondurile din mănăstirile de la Athos, unde sunt depozitate cea 25000 de documente românești. I. Lilo din Lvov a comunicat date interesante despre comunitatea greacă din Lvov. Arhiva lui Pantelimon Sinadina din Republica Moldova a fost descrisă cu multe comentarii de către prof. univ. din România Zamfira Mihail.

Republica Moldova a fost reprezentată de savanți de la U.S.M., Institutul de Istorie al A.Ș.M., U.S.P.C., U.L.I.M., Școala de Antropologie, Arhiva de Stat. Rectorul Școlii de Antropologie dr. habil., prof. univ. N. Rusev în comunicarea sa a vorbit despre comunitatea greacă din Cetatea Albă din sec. al XIV-XV-lea. D. Dragnev, membru corespondent al A.Ș.M., directorul Institutului de Istorie, a adus materiale noi în legătură cu problema Iluminismului în Moldova. Membrul corespondent al A.Ș.M. A. Eșanu a relatat despre unele documente inedite despre pârcălabul grec din ținutul Hotin de la finele sec. al XVI-lea. Gh. Gonța și P. Cocârlă s-au referit la o serie de documente descoperite în arhivele rusești. Florin Marinescu și cercetătorul VI. Mischevca au prezentat o bogată informație despre mitropolitul Grigore Irinopolus (1764-1846). VI. Mischevca a adus și date interesante despre grecii din familia influentă pe arena politică a Moldovei – Rosetti, anume despre Emanuil Gani Rosetti (Manole Ruset, 1715-1794). Interesul celor prezenți au suscitată și comunicările conf. I. Șarov, V. Teaci, I. Jarcuțchi, prof. univ. I. Chirtoagă.

Participanții la conferință au propus următoarele:

- să fie formată o comisie mixtă moldo-greacă, care să organizeze periodic conferințe științifice;
- să fie publicate comunicările conferinței;
- organizarea unei conferințe cu genericul "Basarabeni în Balcani";
- participarea în comun la un proiect european în probleme de istorie;
- specializarea unor studenți în problematica privind raporturile moldo-grece;
- practicarea schimbului de literatură științifică, de savanți, profesori și studenți.

Participanții la conferință au vizitat mănăstirile Căpriana și complexul cultural-istoric "Orheiul Vechi".

Gheorghe GONȚA

